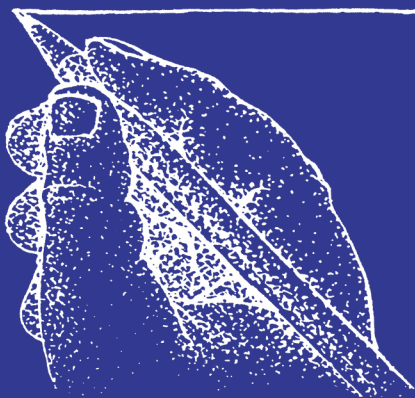

КУЛТУРА И ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ (IV)

*Зборник радова
са 4. научне конференције*

Истраживање,
представљање,
заштита и очување
културног наслеђа
Србије и српског народа

**КУЛТУРА
И ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ
(IV)**

**Зборник радова
са 4. научне конференције
ИСТРАЖИВАЊЕ, ПРЕДСТАВЉАЊЕ,
ЗАШТИТА И ОЧУВАЊЕ
КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА
СРБИЈЕ И СРПСКОГ НАРОДА**

Београд, 30. новембар 2018.

КУЛТУРА И ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ (IV)

Зборник радова са 4. научне конференције ИСТРАЖИВАЊЕ, ПРЕДСТАВЉАЊЕ, ЗАШТИТА И ОЧУВАЊЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА СРБИЈЕ И СРПСКОГ НАРОДА

Издавач:

Мегатренд универзитет
Факултет за културу и медије
Београд, Гоце Делчева 8

За издавача:

проф. др Драган Никодијевић,
декан Факултета за културу и медије

Програмски савеш:

Проф. др Мића Јовановић, ректор Мегатренд универзитета, председник
Академик Љубиша Ракић, потпредседник
Академик Радомир В. Ивановић
Академик Иван Јевтић
Проф. др Миодраг Јевтић, заменик ректора Мегатренд универзитета
Проф. др Драган Никодијевић, проректор Мегатренд универзитета
Проф. др Миливоје Павловић, проректор Мегатренд универзитета
Проф. др Бранко Прњат
Проф. Алојз Ујес
Проф. др Мирослав Савковић
Проф. Милош Шобајић
Проф. др Зоран Аврамовић
Проф. др Владимир Првуловић

Организациони одбор:

Проф. др Мирко Милетић, председник
Проф. др Драгана Новаковић
Проф. др Драгана Јовановић
Проф. др Маја Радонић
Др Дуња Половина

Избор и рецензија радова:

Проф. др Мирко Милетић
Проф. др Драгана Новаковић
Проф. др Драган Ђаловић

Уредништво:

Проф. др Мирко Милетић
Проф. др Маја Радонић

Директор Издавачке делатности:

Бранимир Трошић

Штампа:

Терција ДОО, Бор, Улица 7. јула 58

Тираж:

150 примерака

ISBN 978-86-7747-629-8

Садржај

Дарко Танасковић ЗАШТИТА, ЧУВАЊЕ, ОДБРАНА И ВРЕДНОВАЊЕ СРПСКОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА	1
Владимир Првуловић ИДЕНТИТЕТСКА ПОДЛОГА СРПСКОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА.	11
Miroslav D. Stevanovic Dragan Z. Djurdjevic NEOLIBERAL TRANSFORMATION AS A FACTOR IN UNDERMINING CULTURAL HERITAGE IN SERBIA	25
Зоран Аврамовић КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ СРБА НА КИМ И МЕДИЈСКА БРИГА	39
Јован Јањић КОСОВСКИ ЗАВЕТ – ДУХОВНА ВЕРТИКАЛА СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА. . . 53	
Слободан Вулетић Милан Спасојевић Војислав Тодоровић УЛОГА ШКОЛЕ У ПРЕЗЕНТАЦИЈИ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА СРБИЈЕ	69
Шандор Шетало ТЕСЛИН ПОРТРЕТ У ЕМИСИЈАМА ИЗ КУЛТУРЕ.	81
Агота Виткаи-Кучера ПРЕДСТАВЉАЊЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА КРОЗ УМЕТНИЧКИ ПРОЈЕКАТ „НЕОБУЗДАНИ СКЛАД – МУЗИЧКО СЦЕНСКО УПРИЗОРЕЊЕ ЖИВОТА И ДЕЛА ПАЛА АБРАХАМА“	95
Михајло Манић Снежана Радојчић МЕДИЈИ И КУЛТУРА	111
Марија Боранијашевић ОЧУВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ЊЕГОВИХ ОБЕЛЕЖЈА.	125

<p>Јасна Ђорђевић БУДУЋНОСТ КЊИГЕ КАО КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У ДИГИТАЛНОМ ДОБУ</p>	137
<p>Војислав Тодоровић Слободан Вулетић Милан Спасојевић СТАВОВИ И МИШЉЕЊЕ МЛАДИХ О КУЛТУРНОМ НАСЛЕЂУ СРБИЈЕ</p>	153
<p>Љиљана Манић Татјана Миливојевић Драган Чаушевац ОБИЧАЈИ И РИТУАЛИ У ПРЕВЕНЦИЈИ И ЛЕЧЕЊУ ПОРЕМЕЂАЈА ГОВОРА</p>	165
<p>Сара Мандић УПРАВЉАЊЕ НАСЛЕЂЕМ УМЕТНИЧКЕ МУЗИКЕ У СРБИЈИ</p>	181
<p>Радмила Михајловић СРЕДЊА И ЈУЖНА ИТАЛИЈА: ПОГЛЕД НА ИМИГРАЦИОНЕ ПРОЦЕСЕ СРБА И СРПСКУ КУЛТУРНУ БАШТИНУ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ 9. И 19. ВЕКА</p>	201
<p>Данијела Вићентијевић ЗНАЧАЈ МОДЕЛА „STORY TELLING” И КУЛТУРЕ СЕЂАЊА ЗА ИНТЕРПРЕТАЦИЈУ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА И РАЗВОЈ ТУРИЗМА</p>	215
<p>Владимир Малинић Јелена Миленковић ВАЛОРИЗАЦИЈА СМЕДЕРЕВСКЕ ТВРЂАВЕ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА</p>	231
<p>Саша Миљковић Дуња Половина ВАЛОРИЗАЦИЈА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА КАО СРЕДСТВО ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА НА ЛОКАЛНОМ НИВОУ Студија случаја: Град Ниш</p>	247

Проф. др Дарко Танасковић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

ЗАШТИТА, ЧУВАЊЕ, ОДБРАНА И ВРЕДНОВАЊЕ СРПСКОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

Теми која нас је данас овде, рекао бих правовремено, окупила приступићу полазећи са суженог, и изоштреног, хоризонта увида и искустава из своје доскорашње дипломатске дужности сталног представника Србије при Унеску. С обзиром на моју ограничену стручност за поједине аспекте комплексне проблематике културног наслеђа, али и услед сразмерно кратког времена који ми стоји на располагању, неминовна ће, такође, бити и одређена уопштавања. Она су сама по себи увек *a priori* (по)грешна, јер из њиховог опсега нужно морају бити изостављени многи релевантни сегменти и димензије посматраног и анализираног феномена. Молио бих у том погледу за разумевање и благонаклоност, како се на основу непомињања неког елемента разматраног предмета аутоматски не изведе закључак о срачунатом изостављању, превиђању или, пак, пропусту из незнања, премда ових последњих свакако има.

Адекватна и трајна заштита, поуздано очување и продуктивно валоризовање српског културног наслеђа, као незаменљивог упоришта културног и националног идентитета, али и сведочанство његових универзалних вредности у координатама општих цивилизацијских тековина, јесу/требало би да буду вишедимензионална резултанта неколиких стратегијски осмишљених, органски повезаних и системски усклађених поступака. Основни предуслови да се на државном нивоу, али и у појединачним случајевима, оствари потребан степен акционе способности у свим тим међусобно повезаним и међузависним поступцима јесу: (1) обједињена и јасна стратегијска пројекција у функцији трајних државно-националних интереса, (2) одговарајућа стручна оспособљеност и опремљеност надлежних институција, (3) њихова стална, координисана и ефикасна сарадња, уз јасно спецификовање улога, задатака и одговорности свих учесника у про-

цесу, затим превазилажење (4) изазова који произлазе из међуинституционалних супарништава, (5) сукобљавања националног, регионалног и локалног сагледавања приоритета, (6) стручних неслагања, с компонентом личне нетрпељивости, као и (7) за ову област непримерених идеолошких подела. Иако су на плану интегрисане заштите културних добара постигнуте значајни резултати, сви наведени предуслови у Србији су још увек далеко од задовољавајуће испуњености.

Да би се српско културно наслеђе и на националном и на интернационалном плану што успешније заштитило, очувало и перспективно валоризовало, нужно је настојати да се, с једне стране, добро познају и уважавају међународноправни аспект, односно релевантни документи међународних организација (конкретно Унеска), али и неретко колебљиви видови њихове примене у пракси, као и да се увек промишљено узимају у обзир (1) потреба одлучне заштите културног наслеђа као темеља и исходишта националног идентитета и (2) афирмисање његових универзалних вредности, кад за то постоје услови и кроз прекограничну, регионалну сарадњу. На примеру односа према нашој културној и духовној баштини на КиМ и уписивања *сћећака* на Листу светске баштине, као заједничке номинације БиХ, Хрватске, Црне Горе и Србије, а и неколиких других релевантних елемената из домена односа према нашем укупном наслеђу, настојаће се указати на неке аспекте (и поуке) од значаја за што успешније уобличавање, усмеравање и остваривање националне културне политике у овој важној области.

Целокупна делатност Унеска, посвећена заштити светске културне баштине, одвија се у координатама постављеним *Конвенцијом о заштити светске културне и природне баштине* (1972), а током година разрађиваним и прецизираним кроз низ накнадно доношених оперативних смерница и методолошких упутстава којима се, међутим, основни документ суштински не мења. Наши културна и духовна добра на територији Косова и Метохије (манастир Високи Дечани, цркве Грачаница и Богородица Љевишка, као и Пећка патријаршија) од 2006. године налазе се на Листи светске баштине у опасности. Поред ових добара, на Унесковој Листи светске културне баштине налазе се још Стари Рас и Сопоћани (1979), манастир Студеница (1986) и археолошки локалитет Гамзиград-Ромулијана (2007). Имајући у виду све неповољне околности повезане са једнострано проглашеном независношћу Косова, чињеницом да је ту независност признало стотинак држава, уједно и чланица Унеска, немогућности деловања органа и специјализованих институција Србије на делу косовскометохијске територије и отворено непријатељски однос косовских Албанаца и њихових власти у Приштини према српској култури и свим историјским и савременим видовима њене присутности у Покрајини, схватљиви су и оправдани наше занимање и забринутост за статус у стање црква и манастира са

Листе светске баштине у опасности. Све вести и информације, али и спекулације и дезинформације, у вези с овим драгоценим културним добрима изазивају наглашену пажњу и неретко бурно реаговање у нашој јавности. Објективном компетентном и одговорном обавештавању о овој вишеструко осетљивој теми припада стога нарочити значај.

У документима Унеска, односно његовог Центра за светску баштину, наше цркве и манастири на КиМ воде се као *Средњовековни сјоменици на Косову (Србија)*. Такође, у регистру Центра, ова баштина је сврстана под опште заглавље *Србија*, што при разматрању правних и формалних аспеката њеног статуса никако не треба губити из вида. На заседањима Комитета за светску баштину Унеска, која се одржавају једном годишње, Центар за светску баштину подноси периодични (годишњи) извештај о стању заштите (conservation) добара која се налазе на Листи културне баштине у опасности. Податке на основу којих се ови извештаји ажурирају Центру доставља Стална делегација Србије при Унеску, а на темељу материјала добијеног од Завода за заштиту споменика културе Републике Србије, Регионалне конференције за културу и науку у Венецији, као и одговарајуће службе Унмика, јер Унеско не може да остварује било какву непосредну комуникацију са привременим институцијама власти у Приштини. Занимљиво је да је последњи извештај (2016) Центра сачињен без података добијених посредством Унмика. С обзиром на све реалне, а по Србију неповољне прилике на КиМ, може се оценити да су извештаји Центра за светску баштину сразмерно коректни, чињенично углавном тачни, али и донекле рутински, штур и селективни. Нешто више и боље при постојећим околностима не би било реално очекивати, иако би извештаји нашег Завода за заштиту споменика могли бити нешто интерпретативнији, у смислу уграђивања елемената на линији указивања на опште неповољне околности које прате опстајање српске културе на територији „Републике Косово“. У виду посебне *Одлуке*, о извештају се, без расправе или после вођене расправе, изјашњавају представници држава чланица Комитета за светско наслеђе. Србија је до 2015. године била чланица овог Комитета. Одлуке се усвајају простом већином гласова, а изразита је склоност да се, ако је икако могуће, избегне гласање и одлуке доносе консензусом, јер се сматра да је прегласавање у стварима културе непримерено и да више приличи политичким расправама. Како је, међутим, политизација и те како присутна у раду Унеска, има спорних предмета о којима није могуће постићи једногласност, па се прибегава јавном гласању (сем уколико на процедурално предвиђени начин буде усвојено тајно гласање). На последњих неколико заседања Комитета *Одлука* о стању заштите наших културних и духовних споменика на КиМ усвајана је без гласања, али уз формално отварање, а одмах потом и затварање расправе, услед констатације да нису испуњени политички

предуслови за вођење садржајне дебате која би могла уродити позитивним закључцима. Отварање расправе није се могло избећи, јер државама које су признале независност Косова политички није прихватљиво да у документу иза имена „Косово” у загради остане „Србија”, док су, с друге стране, рационално биле спремне да прихвате бесперспективност и непродуктивност евентуалног вођења расправе, којом се не би постигло ништа, сем стварања лоше атмосфере и поларизације чланства Комитета. Ово је, дипломатски, али у овој фази и суштински, за Србију била најприхватљивија формула. Свако улажење у расправу у садашњим околностима, а и с обзиром на структуру чланства Комитета, носило би много неизвесности, неминовне политичке штете и у коначном исходу највероватније не би довело ни до каквог позитивног помака на плану побољшавања статуса нашег културног и духовног наслеђа на КиМ.

Илустрације ради, ево како изгледа садашњи састав Комитета за светску баштину Унеска: – Ангола, Аустралија, Азербејџан, Бахреин, Босна и Херцеговина, Бразил, Буркина Фасо, Кина, Куба, Гватемала, Мађарска, Индонезија, Кувајт, Киргистан, Норвешка, Сан Китс енд Невис, Шпанија, Тунис, Уганда, Танзанија, Зимбабве. Од 21 државе које чине Комитет у садашњем сазиву 13 није признало независност Косова. Нумерички, то је повољан однос. Тачно је да би могао бити, а и бивао је, и неповољнији. Међутим, искуство је показало да представници држава чланица настоје да, ако је икако могуће, избегну изјашњавање гласањем, а кад би, у конкретном случају, биле на то принуђене, многе од оних које нису признале независност Косова определиле би се за уздржавање, тако да би свако инсистирање на расправи и гласању за Србију било, најблаже речено, крајње ризично, а по свој прилици и контрапродуктивно. Никакво побољшање текста *Одлуке* не би било могуће издејствовати, а једино такав исход могао би оправдати наше евентуално залагање за вођење расправе и гласање. У организацијама као што је Унеско на делу није дипломатска аритметика, већ алгебра, а неретко и алхемија.

Обично у време кад посредством средстава информисања до ње допру махом непотпуне и непрецизне вести о томе да је у Унеску на дневном реду наша културна и духовна баштина на КиМ, у српској културној и широј јавности одјекну злогук, па и панична упозорења чији је заједнички садржатељ бојазан да Албанци смерају да нам „отму наше споменике”. Има ли стварно основе да се говори о „отимању” и у чему би се то „отимање” могло састојати? Да ли би евентуални улазак „Косова” у Унеско омогућио или бар олакшао отуђивање српског културног блага на КиМ од његове националне матице? Пре свега, ваља нагласити да нема тих политичких, правних и (квази) научних махинација којима би се **стварно** могла оспорити припадност нашег културног и духовног наслеђа на КиМ систему српске кул-

туре и њеном вековном историјском континуитету. Под махинацијама подразумевам „теорије” о томе да су српске цркве и манастири изграђени на темељима старијих албанских (католичких) храмова, да су њихови ктитори били „династија Нимани” и сличне бесмислице. Никако се, међутим, не би смели потценити покушаји да се преотме власништво над нашим црквеним и манастирским здањима и комплексима земљишта, који им припадају, а за шта већ има подоста добро познатих примера. Нацртом Закона о културној баштини Републике Косово, повученим из процедуре у Скупштини ове самопроглашене „државе” (2014), било је, уосталом, предвиђено усвајање одредбе према којој су сви културни споменици на косовској територији власништво Републике Косово. Управо та неприхватљива и правно неодржива одредба и била је један од разлога због којих је, на основу упозорења иностраних (европских) чинилаца, Нацрт Закона повучен на дораду, иако би га Скупштина Косова, као и рецимо, Закон о Трепчи, спремно усвојила. Евентуално доношење било каквог правног акта на „Косову”, којим би се оспорило власништво СПЦ над њеном имовином на КиМ, а посебно над црквама и манастирима, неминовно би изазвало напетости и компликације. Ипак, мада нисам правник, претпостављам да би такву отимачину било немогуће правно и реално, практично и трајно верификовати у обавезујућем међународном контексту. Тога су, ако је судити по неким њиховим „свечаним” декларацијама срачунатим на обеснаживање наше аргументације против пријема „Косова” у Унеско, свесни и у Приштини. То, наравно, не значи да, ако процене да је конјунктура за њих погодна, не би били спремни да изврше (против)правни препад на имовину СПЦ на КиМ. Зато су потребни стални опрез и оспособљеност за адекватно и правовремено реаговање примереним и делотворним правним и иним средствима.

Да ли би хипотетичка ситуација створена примањем „Косова” у породицу држава чланица Унеска, олакшала „отимање” наших културне и духовне баштине на КиМ? Сигурно је да би наше наслеђе било доведено у формално нов и неповољнији положај, што не значи да би аутоматски могло бити и „отето”, поготово у смислу историјске и националнокултурне, као и власничке припадности, о којима је до сада поглавито било речи. У складу са усвојеним територијалним таксономским принципом систематизовања културне баштине у документима Унеска, „српски средњовековни споменици на Косову” били би вођени под заглављем „Косово”, јер се налазе на територији ентитета коме је чином примања у Организацију, без обзира на статус у УН и чињенице да га многе чланице не признају, са становишта Унеска колективно признат статус државе, пошто чланице ове специјализоване агенције ОУН могу бити само државе. Верујем да никога не треба убеђивати у то колико би одушевљење пријем у Унеско изазвао у Приштини и међу њеним најусрднијим покровитељима и савезницима, као и у то да

би они спремно и хитро кренули да на разним плановима капитализују тај добитак у борби за међународну афирмацију државности „Косова“. Чак и да дође до таквог, најнеповољнијег развоја ситуације у вези са чланством „Косова“ у Унеску, борба за заштиту нашег културног и духовног наслеђа на КиМ не само да не би смела престати, већ, напротив, појачати, саобразно новим и тежим приликама. Непримерено би у овом тренутку било унапред разрађивати методе и средства којима би, суочена с новом реалношћу у овој области, Србија прибегла у одбрани свог „културног суверенитета“ и темеља духовног и националног идентитета, али је сигурно да би се морало инсистирати на изричитом констатовању, односно потврђивању српске културноисторијске припадности овог универзално признатог, драгоценог цивилизацијског наслеђа. Утолико се више треба усредсредити на спречавање пријема „Косова“ у Унеско. Показало се за то уопште није немогућа мисија, како су упорно покушавали да нас убеди многи у свету, али богме и неки код куће. Уосталом, Приштина је под притиском својих савезника са Запада 2017. године у последњи час одустала од већ формулисаног поновног захтева за пријем у Унеско.

Ради постављања теме о којој расправљамо на ширу концептуалну основу, а у хоризонту, условно речено, „процеса дугог трајања“, вратио бих се кратко на проблематику културноисторијског/идентитетског „отимања“ нашег средњовековног културног и духовног наслеђа, за које сам оценио да суштински није могуће, јер је у свету одавно поуздано утврђена и научно штедро потврђена извесност његовог српског карактера. Ипак, не би требало олако превиђати и игнорисати далеке мете којима стреми пројекат албанизовања материјалних обележја укупне, а нарочито високе културе на КиМ. Стратегијски, дугорочни циљ косовскометохијских Албанаца, у координатама живог великоалбанског пројекта, јесте успостављање вештачког, синтетичког културног идентитета „државе Косово“. То је, наравно, непостојећи, историјски неоверени идентитет који се, баш зато, срачунато пројектује како у дијахронијској тако и у (никако занемарљивој, а углавном занемариваној!) синхронијској димензији. Било би, стога, крајње непромишљено и кратковидно усредсредити сав наш напор на одбрану и заштиту неоспорно средишње културне и духовне баштине из епохе Немањића, као да пре ње и после ње ништа (исходишно и развојно) српско у континуитету није постојало и не постоји. Такође, није мудро ограничити се на легитимацијско истицање искључиво бисера религијске културе и сакралног градитељства, већ треба што систематичније, органички приказивати структуру свестрано развијеног средњовековног српског друштва и државе. У том смислу највећи могући значај има, рецимо, пројекат археолошких истраживања и конзервације најаутентичнијег српског тврђавског комплекса Ново Брдо, о коме се сразмерно мало говори. Треба

ли уопште наводити да се на званичном сајту Општине Ново Брдо ниједном речју не помиње да је реч о утврђењу и граду који су подигли српски владари? Уз резерву да за ту област нисам стручан, а можда о кретањима у њој ни довољно обавештен, слободан сам да скренем пажњу на прилично интензивну археолошку активност на територији „Косова“, у којој учествују албански и, неретко, менторски, иностранци (немачки, француски...) стручњаци. Имамо ли довољно сазнања о тим радовима? Без намере да можда неосновано звоним на узбуну, рекао бих само да ме никако не би обрадовало постепено попличавање једног привидно конзистентног, а заправо унатраг идеолошки исконструисаног пута историје на подручју КиМ, с нејасним античким почецима у балканском (илирском?) супстрату, у коме би се натегнуто препознали протоалбански корени препокривени (наводно) католичком копреном, после чега би уследили „српско освајање и колонизација“ у време Немањића, а онда дуго османско раздобље цивилизацијског застоја (без инсистирања на масовној и сразмерно позној исламизацији), уз пренаглашавање и мистификовање албанског националног отпора и инструментализовање Скендербеговог мита, да би, у складу с великоалбанском перцепцијом, ослобађање старих српских земаља у Балканском и у Првом светском рату било представљено као колонијалистичко поробљавање. Консеквентно, стварање „државе Косово“, као дела тзв. „природне Албаније“, рационализовано је као покрет ослобађања и уједињавања Албанаца, древног, староседелачког европског народа столећима изложеног страним (првенствено словенским) насртајима и потчињавањима. Да ли је баш случајан избор квалификација у једном излагању Флоре Читаку, представнице „Косова“ на седници Савета Безбедности УН, кад упозорава да „Београд има колонијалистичке намере према Косову“? Њој темељно познавање археологије, историје и сродних научних дисциплина вероватно није јача страна, али она тачно зна шта у својој улози и са светске трибине које се домогла треба да каже. Пред зјапећом лажношћу и ноторном апсурдношћу оваквих исказа није препоручљиво нехајно и надмоћно се осмехнути и само одмахнути руком. Нисмо ли се на властитој кожи већ одвише пута уверили како се идеолошка лаж, поткрепљена псеудонаучним аргументима, а посредована моћном пропагандом, може показати јачом и делотворнијом од објективне истине, недовољно поткрепљене систематично изграђеном аргументацијом и лишене одговарајуће пропагандне офанзиве, укључујући и средства јавне и културне дипломатије? Народ каже да сто пута поновљена лаж постаје истина. Истина можда не, али њена широко и задуго прихваћен фалсификат, осведочили смо – да. Немојмо помагати фалсификаторима!

Успешнијој презентацији и заштити материјалних и нематеријалних културних добара Србије кроз систем Унеска допринело би и шире укљу-

чивање и актуализовање регионалног, односно прекограничног хоризонта приликом њиховог номинавања за упис на листе светске баштине. Успех заједничког пројекта уписа *сџећака* на Листу светске баштине (у Истанбулу, 2016), на коме су складно сарађивали стручњаци и дипломате из Босне и Херцеговина, Хрватске, Црне Горе и Србије, а пред којим су стајале озбиљне препреке, укључујући и прилично неповољно мишљење саветодавног тела Комитета за светско наслеђе (ICOMOS), пример је квалитетне прекограничне номинације која доноси вишеструку културну корист и доприноси афирмисању свих укључених држава. С обзиром на тешку историјску хипотеку и сложене савремене односе између појединих народа и држава на простору бивше Југославије, а и шире, Југоисточне Европе, према заједничким подухватима овакве врсте у нас *a priori* влада одређено разумљиво подозрење. Понајвише се зазира од тога да би уграђивањем у регионалне номинације био релативизован и доведен у питање српски карактер датих културних добара, па се неретко помиње чак и „издаја националних интереса”. Реч је о свакако изузетно комплексној и осетљивој проблематици, у чије би се подробније разматрање овом приликом било неумесно и немогуће компетентно упустити. Треба, ипак, нагласити да постоје културна добра несумњиве, изворне и јасно артикулисане српске културноисторијске и традицијске припадности и континуитета, темељ и ослонац нашег духовног, културног и националног идентитета, у чијем се представљању и заштити мора безрезервно инсистирати на атрибуту српске припадности, чак и ако у традицијама суседних и/или сродних народа постоје елементи типолошки сличне културне морфологије. Има, међутим, немало добара која припадају синкретичном материјалном, а још више нематеријалном културном наслеђу Балкана и граничних области, на чије је првобитно порекло, а поготово на историјске метаморфозе, адаптације и развојно уобличавање усиљено уназад пројектовати појмове и мерила савремене националне свести и идеолошке наративе доминантне у садашњим националним корпусима и државама. Определјивање за то да се таква, у синхронизацијској равни сагледавања објективно заједничка добра, уз претпоставку озбиљне и научно беспрекорно образложене аргументације, Унеску представе као колективни пројекат, односно тзв. серијални номинациони досије, има много добрих страна и предности. Ту се ништа не може изгубити, а много се добија, како на културном тако и на политичком плану, јер овакве позитивне поруке из региона стигматизованог (тенденциозним) стереотипима, попут „бурета барута” и сличним, наилазе на повољан пријем код већине чланица Унеска, што се потврдило и на примеру односа према номинацији *сџећака*. Верујем да би у наредним годинама, и кроз представљање и заштиту културног наслеђа, ваљало плански и студиозно афирмисати оно што је Марија Тодорова у капиталној студији *Имаџинарни Бал-*

кан назвала „моћном онтологијом Балкана”, а о чему је надахнуто у својим есејима о Балкану Исидора Секулић још поодавно записала: „Полуострво је засебан свет. Државе и народи на њему, као у један брод укрцани, морају имати један општи политички проблем и политички идеал, ма колико иначе разноврсни били. Балкан долази у обзир пре свих држава на Балкану, кад год је моменат тежак и опасан, свеједно да ли опасан политички или културно. (Хоће ли Балкан једаред отворити очи успаване, *и видећи свој оћромни културни кайаацишеи* /курзив Д.Т./, ако замахне као целина?)/.../ Балканским државама, које са Балкана не могу никуда и никоме, Балкан је целина и сврха. Балкан је дакле сам собом и проблем и идеал” (*Балкан*, Београд, 2012,23,25). Чак је и један Исмаил Кадаре, у чије националистичко албанство и ендемско антисловенство тешко да се може посумњати, констатовао да је предуслов „нове европеизације” Балкана „унутарбалкански споразум” (*La discorde*, Париз, 2013,273). Неки ће вероватно приметити да се уздицањем *балканства* међусобно повезаних народа и култура угрожава њихова национална самосвојност и особеност, те да је реч о само још једној завери против балканских народа, а напосе Срба. Ничег погрешнијег од такве бојазни! На начин на који се за то залагао учени и мудри Милан Будимир у својим *Балканским источницима*, указивање на свепрожимајућу димензију „балканског културног савеза” („балкански језички савез” је већ усвојен као научни назив!), не доводећи у питање јасно омеђене идентитете појединих етноса и нација, обесмишљава карикатуралне ексклузивистичке тезе о илирском пореклу Албанаца, готском, иранском или хетитском подриетлу Хрвата, црногорском дукљанству, Венетима као прецима Словенаца итд... С друге стране, јачање мултиетничке регионалне културне самоспознаје јавља се и као брана ванрегионалним експанзионистичким културним посезањима, од којих су данас најактуалнија неоосманистичка, као метод и средство „меке моћи” у склопу реализовања доктрине „стратегijske дубине” (А.Давутоглу). Ваљало би се каткад подсетити на то да је рођени Дубровчанин Хенрик Барић (1888-1957), за *Хрватску енциклопедију*, наравно, „хрватски језикословац”, у Београду 1925. основао, *први на Балкану* (курзив Д.Т.), Семинар за албанологију („арбанску филологију”) и отворио преспективе универзитетске балканологије, да би директор Балканолошког института постао у Сарајеву (1954)... Зашто Србија не би данас била на висини тог свог пионирског и међуратног предводништва у балканолошким студијама, поред осталог и доприносом заједничком светском представљању и заштити ризница балканске материјалне и нематеријалне културне баштине у координатама система међународно институционализованог кроз Унеско?

Како изгледа, нематеријалној културној баштини припадаће убудуће све више простора у делатности Унеска, о чему треба правовремено и орга-

низовано водити рачуна, како се не би непотребно каснило. Упис *српске њородичне / крсне славе* (2014) на листу нематеријалне културне баштине човечанства, на основу узорно припремљеног номинационог досијеа, пример је који треба следити. На том трагу дошло је и до вишеструко значајног уписа *кола* (2017). Много се затим у јавности говорило и полемисало о потреби да се правовремено номинују *гусле*, о чему је одавно требало озбиљно размишљати и договорити се у стручним круговима, а расправа је, симптоматично, намах оживљена страхом да нам их не „отму Албанци“!? Откуда та бојазан? Познато је да је француски писац Проспер Мериме 1927. године објавио књижицу литерарних састава *La Guzla*, с поднасловом *Un choix de poésies illyriques recueillies dans la Dalmatie, la Croatie et l'Herzégowine*, која је ускоро стекла лепу популарност. Књижевноисторијски је утврђено да је дело састављено за свега неких петнаестак дана, уз коришћење неколиких „илирских“ речи и података из тада доступних путописних извештаја. Има чак тумачења да је и сам наслов, заправо, мистификација, анаграм имена једне шпанске глумице и певачице! Ипак, помињање „илирских“ песама у наслову ове познате збирке навело је неке албанске „фолклористе“ на помисао да би се и та околност могла искористити у сврху промовисања албанског културног наслеђа, па је однекуд процурело да ће Албанија номинovati „наше гусле“ као своје нематеријално културно добро за упис на листу светске баштине. О томе за сада нема никаквих уверљивих потврда, али је и сама та (полу)вест била довољна да се узбурка наша културна и шира јавност. Кад је српско „певање уз гусле“ (а не гусле као српски инструмент!) уписано на Листу репрезентативне нематеријалне баштине (2018), уследила је нервоза у стручној и широј јавности Албаније и у Црној Гори, иако за то није било ваљаних разлога, јер је начином на који је образложен упис певања уз гусле изричито наглашено да му се, као баштинеци овог културног добра, могу придружити и друге државе.

Надам се да сам овим скромним прилогом сачињеним из перспективе и на основу (јамачно недовољног) искуства дипломатског представљања Србије при Унеску, успео да укажем на предуслове које, пре свега у земљи, треба испунити ради што успешнијег заступања, представљања, промовисања и заштите наше културе у овој специјализованој агенцији УН за образовање, науку и културу. Илустративно сам донекле разрадио само најзначајније и најактуелније примере добара из домена нашег материјалног и нематеријалног културног наслеђа, што свакако није довољно, али би могло бити оријентацијски и, евентуално, методолошки подстицајно.

Проф. др Владимир Првуловић*
Геокономски факултет
МегаТренд универзитет, Београд, Србија

ИДЕНТИТЕТСКА ПОДЛОГА СРПСКОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

Сажетак: У 2018. години, када славимо годишњице победносног пробоја Солунског фронта, величанствене победе Србије и савезника у Великом (Првом светском) рату, пролазне присаједињења Бачке, Баната и Срема (Војводине) Краљевини Србији и пролашавања прве заједничке државе Јужних Словена – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, велике се дискусије воде око питања националног и културног идентитета пре свега Србије, али и Хрватске и Словеније, као чланица новостворене државе СХС, па и осталих народа који су, после распада СФРЈ, добиле своје националне државе. Чињеница је да су Србија и српски национални идентитет многа изгубили немарно допустивши да им други, али и они сами, поистукују сопствени идентитет, мењајући га за већинско створени оштрејугословенски идентитет у који су једино Србија и српски народ великодушно веровали. Све зарад тога да Србија и српски народ, због слободарске улоге и победе у Великом рату, наводно не буду мајоризовани у новоствореној заједници народа, а да остали у тој заједници не буду маргинализовани. Потрешна политичка теза руководства СХС, а затим и комунистичког вођства Југославије после Другог светског рата. Време је да се озбиљно и схватимо историјске грешке које смо чинили и које су нам руководства намењала, пролашавајући свако помињање српског националног и културног идентитета за „великосрпски хетемонизам”. Потребна је реafirмација српског националног и културног идентитета као подлоге драгоценог културног наслеђа Срба, једног старог европског народа. Новостворени народи и државе нека за то време фабрикују своје нове, артифицијалне идентитете, често са карикаатуралним облицима.

Кључне речи: Идентитет, национални и културни идентитет, српско културно наслеђе, улога цркве, језика и писма у очувању идентитета, породица, школа, сиречавање урушавања српског идентитета.

¹ vprvulovic@megatrend.edu.rs

1. Увод

О овим изузетно значајним питањима и проблемима говорићу на бази резултата истраживања које сам урадио и изложио у мојој ове године објављеној књизи „Српски национални интерес“, у издању Издавачке куће „Прометеј“ из Новог Сада.

Основни проблем овог истраживања је био – оспорити различите, најчешће западне (али и неке из отцепљених бивших југословенских република) „теорије“ о неутемељености појма национални, па чак и културни идентитет, свдећи га на основу за политичке манипулације грађанима од стране политичара и руководства појединих земаља, за националистичку политику и сукобе на тој основи. На то се надовезују и ставови појединих теоретичара мондијалиста или глобалиста, који национални идентитет оспоравају са становишта „грађанина света“ или „грађанина Европске уније“, инсистирајући на савременој испрепетаности култура, језика, обичаја и међузависности положаја и историје данашњих држава. По њима, будућност припада мултикултурализму, мултирелигионизму, отворености држава и друштава за различите утицаје, људска права и слободе и слободи насељавања широм света. Државне границе, класични појмови нација, националних идентитета, по њима, припадају историји и превазиђени су у мултинационалним државама, какве су САД или будућа, још не остварена Европска унија. Имајући у виду економску емиграцију и имиграционе политике појединих пространих држава, које нуде усељавање страним држављанима одређених квалификација и нарочито најновији избеглички талас који је заплуснуо Европу, такве теорије пледирају за културну и грађанску интеграцију новопридошлих усељеника, уз заборављање њиховог ранијег националног или културног идентитета. „Сви смо ми помало Срби, помало Словени, помало Европејци, а највише савремени интегрисани, често асимиловани становници земаља које су нам пружиле бољи живот“, тврде ти нови пророци глобализма.

Овакви теоријски приступи покушавају да укину појмове националног и културног идентитета, као анахронизме и историјски превазиђене, а све који заступају супротна гледишта прогласе за националисте у крајње негативном смислу. То су потпуно погрешна гледишта и ја се аргументовано бавим њиховим оспоравањем. Да бих у томе успео, наводим различите темељите и признате дефиниције нације, националног и културног идентитета, као основе националног бића једног народа.

2. Појам и различита тумачења идентитета

У књизи „Српски идентитет”, Ђуро Бодрожић даје своју дефиницију идентитета: *”Идентитет бисмо моћли одредити и као транскенерацијску комуникацију која нам обезбеђује да се користимо не само својим искуством неће и искуством ранијих генерација и минулих времена чиме се обезбеђује континуишеће повесноје времена, садашњости као стона прошлости и будућеће. Тако се обликује национална душа..... Један народ чини оно што му је свето (ту подсећа на мисли Фјодора Достојевског, прим.аутора)..... Другим речима, нације морају имати извесну меру заједничке културе и извесну грађанску идеологију, скуп заједничких поимања и стремљења, сентимената и идеја, који повезују становништво у његовој домовини. Задатак обезбеђивања заједничке јавне, масовне културе предат је носиоцима народне социјализације, нарочито јавном сектору образовања и масовним медијима”*¹

3. Национални и културни идентитет

Београдски Центар за интеркултурну комуникацију, на следећи начин дефинише национални идентитет:

”Национални идентитет појразумева прекознајљиве специфичности одређене групе, као и лични осјећај припадности. Национални идентитети почели су да се формирају када су настале и националне државе на територији Западне Европе, током 19. века. Теоретичари сматрају да је порекло националног идентитета веома сложено и да је, као појам, национални идентитет вишедимензионалан и не може се свести на само један елемент.

Према антропологу Ентони Смит, **национални идентитет представља стону солидарности међу припадницима заједница уједњених заједничким сећањима, митовима, традицијама.** Смит наводи обележја националног идентитета, а то су: *историјска територија, односно домовина; заједнички митови и историјска сећања; заједничка масовна култура; заједничка законска права и дужности припадника нације; заједничка економија, с територијалном мобилношћу припадника нације.* Нације су одређене друштвеним простором у оквиру којег њихови припадници могу живети и радити. Постојање одређене територије смешта припаднике нације у одређене временске и просторне оквире. Кључ за национални идентитет представља самоодређење људи, дакле какав је став појединца према његовој националној припадности”².

¹ Ђуро Бодрожић, „Српски идентитет”, Српска књижевна задруга и Књижевна задруга српског народног вијећа, Београд-Подгорица, 2015, стр. 19-22

² www.cink.rs/index.php/n/92-nacionalni-identitet

Историјски формиран, вековима брањен и одбрањен, уз помоћ православне цркве и језика, породице и обичаја, крсне славе и светосавља, **српски национални и културни идентитет је стварна подлога богатог културног наслеђа српског народа**. Наслеђа које је, данас у 21. веку угрожено сецесионистичким, једностраним проглашавањем независности тзв. Косова, које признају и помажу најмоћније земље западне хемисфере, упркос достигнутим тековинама међународног права. То угрожено културно наслеђе би морало да добије међународну заштиту и статус сличан Светој Гори у Грчкој.

4. Критика накарадног схватања националног и културног идентитета

Посебну пажњу заслужују представници схватања да сам појам националног идентитета има негативан смисао јер, по њима, служи острашћеним политичким елитама у бившим југословенским републикама да развијају и подстичу националистичка осећања, која су довела до грађанских ратова и сурових злочина. Наравно да су таква мишљења прихватана и спонзорисана од западноевропских старих, формираних нација и националних идентитета, која се, као и национални патриотизми, сматарају позитивним и нормалним, а тежње малих, новијих нација, као недопусти национализми. Један од представника таквих мишљења је и Сњежана Кордић, из Мајнца, очигледно хрватског порекла, која се обрушава на „идеологију националног идентитета”, као пошаст савремене фазе у развоју балканских и западноевропских народа и држава.

На крају се потпуно и недвосмислено „научна аргументација” Сњежане Кордић разоткрива: оспоравају се појмови националне културе и националног идентитета, јер наводно ”вјера у националну културу и национални идентитет чини људе подложним манипулацији од стране националних елита”³. То је својеврсно признање да републике које нису имале формиране националне идентитете (Македонија, БиХ, Црна Гора, па чак и Хрватска), после изласка из југословенске федерације, чине огромне, скупе, најчешће карикатуралне напоре на фабриковању свог националног идентитета, које ћу у наставку анализирати.

Тезе данашњих глобалиста, „европејаца”, разочараних бивших Југословена и титоиста, не само да су потпуно погрешне, већ свесно или несвесно директно доприносе урушавању српског националног идентитета, који је већ угрожен претходно наведеним појавама. *„Народни, као ни лични идентитети, није једном задата, непроменљива категорија. И идентитети се мења са временом или са генерацијама. Особа може да се поистовешти, зависно од околности, са меситом свој порекла или одраслања, са окружењем, друштвеном*

³ Исто, стр. 237

класом, прецима, завичајем, вером, као и са етничком групом, државом или чак са целим континентом. Слично је и са народима, који се, као и њихова култура или језик, колективно мењају кроз време".⁴

Овако изречена тврдња, служи као алиби за процесе фабриковања идентитета бивших југословенских република и измишљања нестварних и нефундираних идентитетских профила код Македонаца, Црногораца, Бошњака и Хрвата. Такође, служи као подршка наметнутих асимилаторских процеса европеизације, глобализације, атеистичког универзализма, модерног концепта „човека света“, човека са мноштвом лица и осталих небулоза. На трагу је оних погубних, од Карађорђевића и Тита наметаних, процеса неуспешног стварања југословенског идентитета, где је основни захтев био да се већински народ – Срби одрекну свог националног идентитета и бића и претворе у носиоце југословенске идеје, а други из тролите државе – Словенци и Хрвати, као и новостворене нације Македонци и Бошњаци, као и стари народ – Црногорци, једва су чекали прилику да југословенство замене сопственим идентитетом и сувереношћу. Зар се заборавља да су, чак и у земљи успешног „Мелтинг пота“ – Америци, претапањем досељеника у Американце под присилом или под просперитом успешне екомномије, новостворени Американци задржали свој ирски, немачки, јудео, грчки, амишки, пољски, италијански, латино или афроамерички идентитет и специфичности.

5. Фабриковање идентитета у новоствореним државама без изворног идентитета

Човек који не зна своје порекло, који не зна свој идентитет, је у великом проблему. Неопходно му је мукотрпно тражење сопствених корена. Народ који не зна своје порекло и корене је у још већем проблему, јер мора да их тражи у историји, предањима и непозданим изворима. Тражење, а онда и фабриковање идентитета је болан процес ометан или усмераваан од политичара, међународних геополитичких односа и често наметнутих називи интереса.

У бившим југословенским републикама у току је велико спремање. Добијене су државе и станишта, признате су њихове прагматичне геополитичке оријентације, избрисана заједничка историја и обезбеђена подршка од савезника. Примљене су у војно-политичке и економске интеграције или су још увек у кандидатском статусу, али први интерес остаје – брисати историјске везе, блискост и заједничку („наметнуту“) прошлост и измислити сасвим различит – сопствени идентитет. Притом, рођачке везе, заједнички корени и сличности – нису пожељни.

⁴ Др Душко Лопандић, „Слепа стрела историје“, чланак у „Недељнику“, 21.9.2017., стр. 26-29

Узмимо пример Македоније. За језик којим Македонци говоре Бугари тврде да је бугарски, а за то имају бројне доказе: творци словенске писмености Свети Ђирило и Методије су били Бугари, а државни универзитет у Македонији се, по њима, зове "Ђирило и Методије". Самуилова тврђава у граду Охриду је, заправо, била седиште бугарског Краља Самуила, познатог по катастрофално изгубљеној битки на Беласици 1014. године против византијског цара Василија Другог, званог Бугароубица, који је за казну ослепео 15.000 бугарских тзв. македонских војника. Шта је онда ту аутентичан део неког новог македонског идентитета?

Са грчке стране се оспоравају име државе, као део признатог истоименог дела северне Грчке, наводне саге македонске античке историје и њихово несловенско порекло. Није ту важно само оспоравање културне баштине и идентитета нове БЈР Македоније, већ, пре свега, грчка непопустљива рампа за улазак ове нове државе у НАТО и одбијање дозволе за почетак преговора за придруживање ЕУ.

Нико се у БЈР Македонији не пита, где су у земљи, која се до Другог светског рата звала Јужна Србија, и у којој се налазило седиште српске православне цркве – Охридска архиепископија, трагови српског националног и културног идентитета. Све је нестало, сем неколико села на обронцима Скопске Црне Горе (Кучевиште, Буково и још пар села). Где су бројне српске цркве, које су подигли српски великаши пре више векова и које се данас третирају као македонске? Где су трагови рођења, крштења, крунисања, престонице и великих подухвата и живота Цара Душана који је, за свој престони град имао Скопље. Зашто је Душанов мост преко Вардара у центру Скопља, после толико векова постао Камени мост? Не говоримо то да би подстакли било какве територијалне или друге претензије Републике Србије према пријатељској БЈР Македонији. Уосталом, Србија признаје име, територију, језик и културу ове државе, док други суседи то оспоравају

Слично је и са другим примерима новофомираних идентитета тзв. инстант нација и нових држава. На пример, у суседној Републици Хрватској. Зашто о томе говоримо? Зато што ти често екстремно агресивни наступи показивања нових идентитета, осим што су карикатурални, директно кваре односе са суседима и изазивају насиље, на приредбама, утакмицама или јавним догађајима и то, без оштре реакције, њихових правосудних и политичких органа. Силецијски ксенофобични концерти Марка Перковића Томсона пред руководством Хрватске, уз покличе „За дом спремни” и „Убиј, убиј Србина”, директни су позиви на вршење криминалних радњи према преосталим, потпуно утишаним Србима, који живе у Хрватској и евидентно позивање на националистичку мржњу према њима, која је криминални акт, по свим домаћим и међународним прописима. Докле тако и како онда поправљати односе са суседном државом? Ако се дозволи, да се на бес и агресију, одго-

вара бесом и агресивом, ето непорављиве штете за коју смо мислили да припада прошлости. Такве последице новофабрикованих идентитета се не би смеле толерисати, ако је свима стало до мира у овом подручју Европе.

Ако у суседној Босни и Херцеговини, већински муслимански народ, сматра да је његов национални културни идентитет турског порекла, то је њихова ствар. Али ако и даље, као слободне грађане имају муцахединске борце који су ратовали против Срба, ако се позивају на аманет Алије Изетбеговића турском Председнику да брине о БИХ, ако се намећу шеријатска правила и обичаји у Федерацији БИХ са два народа: хрватским и муслиманским, ако су Мостар и Сарајево готово очишћени од српског становништва, онда то мора да нас све забрине, јер прети новим међунационалним сукобима. Још увек није готов процес формирања новог муслиманског идентитета, а већ се јављају позиви да се и муслимани из српске Рашке области (престонице старе српске државе) прикључе том још неформираним идентитету. Да ли се то ми враћамо у време отоманске доминације Балканом? Како онда сачувати целину те инстант државе састављене од три равноправна народа-муслиманског, српског и хрватског, ако је видљива мајоризација муслиманског дела становништва у свему?

Ево зато, између осталог, говоримо о последицама фабриковања идентитета у новоформираним државама, покушавајући да сузбијемо екстреме и спасемо мир и стабилност на до скоро немирном Балкану.

6. Нужност заустављања урушавања српског националног и културног идентитета – разлози, примери

Упоредо са фабриковањем или измишљањем артифицијелног националног идентитета код новостворених националних држава, са сличним резултатом и намерама делује и процес самонегације српског идентитета од нестабилних или асимилваних делова српског народа.

Овде морамо разликовати **процес интеграције**, од процеса асимилације делова српског народа или појединаца, који су, игром историјских нужности или својевољом, остали да живе у другим државама са јаким националним идентитетом. Позитивна особина Срба из расејања је способност интегрисања, прилагођавања и акултурације у новим срединама, у којима се сјајно сналазе, потврђују, обезбеђују сигурну будућност за своју децу и стичу завидну репутацију, као солидни грађани, радници и људи добро уклопљени у средину. Али од њих се обично не захтева оно што Срби даље понуде или негде бивају на то приморани: **асимилација**.

Самосвесни припадници великих и старих народа то себи не допуштају. Срби се повијају под стварним или прикривеним притиском, а често, из комплекса ниже вредности, то и сами желе. Како иначе тумачити да наши

досељеници у развијене земље Запада, дозволе да се, у њиховим кућама, у приватном животу, комуницира на лошем, приученом језику земље домаћина, а да друга генерација њихових потомака уопште не говори српски језик. Тако не раде Грци, Ирци, Украјинци, Пољаци, Турци, Мађари. Иако дефаворизовани и чак подвргнути холокаусту, Јевреји се никада нису поколебали, било где да живе, да тако нешто допусте. На дужу стазу, ако се не освестимо, то значи постепено, али сигурно урушавање српског националног идентита код једне трећине српског народа у дијаспори (незванично око 3 до 4 милиона).

Како то раде друге нације са српском дијспором у њиховим државама? Не само да љубоморно, вољно и законски чувају свој национални идентитет, већ га намећу вољним или невољним придошлим досељеницима у њиховој земљи. Погледајмо мађарски пример: Од српских досељеника на територије Аустријске монархије, са дозволом цара Леополда II, у две тужне сеобе од турског зулума и истребљења којих је, по неким проценама било најмање око 250.000, данас је у Мађарској побрајано неких 10.380 српских потомака (према попису из 2011. г.). Прва велика сеоба Срба са Косова и јужних крајева Србије, под пећким патријархом Арсенијем III Чарнојевићем, десила се 1690.г. (Вук Караџић наводи да је Арсеније превео 37.000 српских фамилија, односно најмање 185.000 људи), а друга под пећким патријархом Арсенијем IV Јовановићем 1740. г. (Вук Караџић тврди да су их Турци пресрели и побили 80.000 душа, што је више него што их је стигло до Угарске). Од читавих српских градова и четврти са дозвољеном црквено-школском и имовинском аутономијом (уз услов да буду аустријски војници), остали су само по неки неизбрисани трагови. Више од половине становника Печуја 1698 г. чинили су Јужни Словени (читај Срби), по мађ. документима. У Будиму 1715. г., од 1539 кућа, српских је било 769, немачких 701, а мађарских само 68. Исте године, у граду Баја од 237 кућа, српских је било 216, 16 мађарских и 5 немачких. А у Сентандреји, 88% становништва су били Срби. У 1910.г. у Мађарској је пописано 26.248 грађана који говоре српским језиком (!?), а тај број се због асимилације рапидно смањивао, да би 1990. г. спао на 2953 (!?) Демократске промене у Мађарској су допринеле да, по последњем званичном попису 2011. г., има 10.380 Срба, који су признати као званична национална мањина са представником и у мађарском парламенту.

У чувеној српској вароши Сентандреја насељено ја 8000 српских фамилија (отприлике 40.000 становника), доведених под Арсенијем Чарнојевићем, са комплетном организацијом, управом, школством, производњом, трговином, занатством и седам православних, од досељених Срба са муком изграђених цркава, данас у њој живе три последње српске породице, а по неким проценама мање од стотину Срба укупно. „Највећи број њих се иселио између 1921. и 1931. У складу са мировним уговором склопљеним после

Првог светског рата између Мађарске и Краљевине СХС који је предвиђао могућност избора држављанства, али је то повлачило исељавање у државу коју сте изабрали. Углавном је преостало само сеоско становништво”, каже директор Српског института у Будимпешти Пера Ластих. Додајмо највише у јужним деловима Мађарске. Остали су полако асимиловани, да би њихова друга и трећа генерација била претворена у праве Мађаре. Против амнезије и нестанка историјског памћења код шачице преосталих Срба у Мађарској бори се Српски институт.

Неколико темељних вредности које човека свесног свог српског порекла и самобитности разликују од других: име и порекло, језик, писмо, вера и крсна слава, културно и историјско наслеђе (баштину), које чине основу националног идентитета, човек би морао да зна и да их чува, поноси се њима и преноси их на следеће генерације својих потомака.

Поједини важни аспекти српског националног идентитета жртвовани су кроз историју, посебно од Нишке и Крфске декларације и уједињења у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца 1918. г., а затим, под комунистичком влашћу и пролетерским интернационализмом, зарад вештачки створеног југословенског идентитета, који су једино Срби и српска републичка власт прихватили. Други народи из те Краљевине су се претварали да тај идентитет толеришу, док се не „ослободе из братског загрљаја”. То су брзо и учинили, 1991. г., уз помоћ западних сила, пре свега Немачке. У читавом периоду после Другог светског рата, Срби су мазохистички потискивали српски национални идентитет кроз образовни систем, под утицајем Комунистичке партије, како би наводно спречили мајоризацију Срба, као најбројније нације.

„О сопственој нацији српски ђаци у основним и средњим школама сазнавали су више о „великосрпским тежњама”, „Великој Србији” и „српском хегемонизму” него о светлим тренуцима борбе свог народа. Због таквог, скроз погрешног, антисрпског васпитања, многе генерације ђака изашле су из школа с трајно оштећеним осећањем националне припадности, с окрњеном свешћу о духовном јединству српског народа. У образовном систему понешто се изменило али не толико да би из наших школа излазили људи с јасним знањима, поносни што припадају једном малом али поштовања вредном народу. Ако се жели ојачати национална свест и реafirмисати духовно јединство нашег народа, идеологизовани и политизовани образовни систем мора претрпети темељне измене”⁵.

Данас се такви притисци за урушавање српског националног идентитета чине под плаштом борбе за европску Србију, дакле европеизацију, затим наводним укључивањем у модерне глобалистичке процесе, интернет

⁵ Академик Василије Крестић, „Српски духовни простор”, Академија наука и умјетности Републике Српске, Научни скупови, Књига 1, Бања Лука/Српско Сарајево 1999, стр. 8

и дигиталну револуцију, светске токове и уз помоћ свеприсутног енглеског језика, као *lingua franca* свих тих процеса. Свесни део нашег народа, уз помоћ државе, цркве, САНУ, културне елите и просвећених Срба, морају се супротставити уништавању српског националног идентитета, јер је ово последњи час за његову заштиту и опстанак.

7. Негативне одлике српског менталитета као разлог ерозије српског националног и културног идентитета

Велики српски интелектуалац и научник проф. др Слободан Јовановић, који је, разочаран због односа српске државе према њему, 1957.г. умро у егзилу, у Лондону, записао је да су три фаталне негативне особине Срба, наслеђене из османског менталитетског речника: *сефџије*, *инаџи* и *зависџи*. По мом разумевању: *сефџије*, у смислу да је наш обичај да се помогне или пружи прилика некоме иако није учен, а ни довољно способан, да отпочне (сефџе) каријеру и бољи живот. *Инаџи*, да се често и противно сопственом интересу, нашкоди неком или општем интересу, да би се томе сеирило (радовало). *А зависџи*, да ли ју је потребно образлагати? Неизмерна и погубна завист. Макар то наносило штету сопственом и општем интересу. То су и данас присутне особине које прете опстанку српства. Време је да се тргнемо.

Наших менталитетских карактеристика ми се не можемо лако ослободити. Ово се манифестује и у расејању. Пре свега, у превеликој лојалности и сервилности, односно да се, уместо интеграције у новој и страниј средини, нудимо за асимилацију и са одушевљењем хвалимо нову средину, а блатимо средину из које потичемо. Некад није довољно што смо затражили и добили ново, страно држављанство, већ се и без захтева средине, одричемо или сасвим потискујемо матично држављанство. Све је тамо, у новом друштво, велико и сјајно, боље и лепше, богатије и драже, а све оно наше је ниже вредности. Дотле, да и на сународнике који држе до свога порекла и идентитета гледамо са ниподоштавањем или их заобилазимо и избегавамо. Дотле, да чак и са својом децом у кући, говоримо тек научени и често лоше научени језик, јер, свесно или не, желимо пуну асимилацију наше деце у новој средини. Карикатурално је, зато, да чак и кад променимо држављанство и у статистикама и уверењу се представљамо као новостворени држављани стране земље, упорно задржавамо, на почетку спомињани металитет: да оговарамо, потцењујемо и одбацујемо све који су, за разлику од нас, верни свом идентитету или не одобравају новостворени наш идентитет. Сви покушаји институција из земље порекла или културних радника, уметника и писаца, да нас подсети на наше славно порекло и идентитет, игноришемо или одбацујемо. Наравно да то прети одумирањем српства, већ у другој, а камоли у трећој или у каснијим генерацијама.

8. Улога породице, државе, цркве, школе и образовног система, културних институција и елите у реафирмацији српског националног и културног идентитета

Треба подвући – захвалност према држави која нам је, у невољи или у развоју, помогла и пружила добре животне услове и бољи стандард и просперитет за наше потомке, не може се и не сме изражавати – одрицањем од сопственог идентитета и порекла, од припадања својој нацији, вери и обичајима. Уосталом, ни земље које примају усељенике, мигранте, економске или политичке и друге избеглице, не траже од њих да се одрекну свога порекла и припадности. Додуше, треба рећи: чак и неке неке демократске земље, приликом одобравања држављанства, траже да се одрекнете дотадашњег, али оне не могу да траже, нити ви смете да дозволите да се тиме одричете свог порекла и припадања своје нацији, вери, идентитету. У томе треба да нам помогне, пре свега, породица и најближи, а затим редом – држава, школа и образовни систем, црква и све наше институције. Али, без свести о значају сопствености, нема заустављања тужног процеса одумирања српства, нарочито у расејању.

У очувању српског националног и културног идентитета веома важну улогу имао је и има српски језик. Питање идентитета српског језика има две равни: савремену и историјску. Крајем 20. и почетком 21. века, идентитет српског језика почео се нарушавати стварањем такозваних политичких језика, језичких стандарда који су у својој основи имали српски тј. вуковски стандардни језик, нормиран током 19. века, почевши од 1818. године.

Напоредо са делима на српскословенском, током средњег века настајала су и дела на српском народном језику, увек са јаким присуством књижевног, српскословенског. Почев од Повеље Кулина бана с краја 12. века и хиљада других повеља, преко Законика цара Душана из 14. и Закона о рудницима деспота Стефана из 15. века, све до беседа Гаврила Стефановића Венцловића, пратимо и српско културно наслеђе стварано на језику блиском тадашњем говорном.

Срби католици на тлу Дубровачке републике од 15. до 16. века учествују у стварању ренесансне књижевности на језику у чијој основи је српски источнохерцеговачки дијалекат, који ће у пуном сјају засијати нарочито у прозним делима, са Гундулићевим Османом као врхунцем читаве књижевне епохе. Нажалост данас су проглашени кључним ауторима хрватске књижевности.

Једна од стратегија Вукове борбе за увођење чистог народног језика у основу српског књижевног језика била је и да исмеје недостатке недовољно прописаног, хибридног славеносрпског језика, који није имао граматике, речника ни правописа.

Генеа хрватског, бошњачког и црногорског језичког стандарда – оличеног у нормативним приручницима и спорадичном међународном „признању”, више у политичким, а мање у научним круговима – заправо је била очекивана последица преименовања српског у српскохрватски језик, што је био заједнички подухват српских и хрватских филолога у другој половини 19. и током 20. века.

На округлом столу „Шездесет година након Новосадског договора: Српска језичка политика данас”, одржаном у Новосадском културном центру 10. 12. 2014. г., који је обележио успостављање српскохрватског језика, уз равноправност два писма ћирилице и латинице, изнето је и следеће: „Уместо договорене двоазбучности, 1954. започело је једносмерно ширење латинице, које и даље траје. До Новосадског договора, латиница је у Србији била у масовнијој употреби само у време Аустроугарске и усташке окупације, а данас је ћирилица у многим областима опала на мање од десет одсто заступљености. У Хрватској је деведесетих спроведен „књигоцид”, уништавање ћириличних књига, а данас се и последњи трагови ћирилице разбијају чекићем, у Вуковару.”⁶

9. Закључне напомене

Немамо никаквих разлога да се устручавамо пажљивог односа, чувања и истицања историјски формираног, специфичног српског националног и културног идентитета, већ морамо да га афирмишемо у нашој средини, а и према свету. Тиме штитимо и непроцењиво и богато културно наслеђе српског народа, које је данас угрожено. Не смемо дозволити да нас историјска улога и терет Србије у стварању јединствене државе јужних Словена и комунистичке Југославије, као и погрешне, наметнуте политике замене српског општејугословенским идентитетом, обуздава у садашњој афирмацији српског идентитета у српском националном интересу. Приговори новофабрикованих идентитета тзв. инстант нација, насталих после насилног разбијања СФР Југославије, да је афирмација нашег идентитета наводни израз великосрпских амбиција, безвредни су и на њих не треба обраћати пажњу. Нека се они баве поступцима измишљања својих нових, често карикатуралних идентитета.

Српска нација би морала да посвети више пажње, кроз образовни систем, али и деловање политичких партија и тзв. културне елите, обуздавању агресивног самооптужујућег југословенства, превладавању потцењивања српског националног бића и идентитета и тзв. аутошовинизма у јавном животу и медијима. Не смемо дозволити даље урушавање српског националног и културног идентитета, сада не више од југоносталгичара, већ од мондијалиста,

⁶ Зоран Радисављевић, „Политика”, 11.12.2015

глобалиста и умишљених „светских људи”, који су изгубили везу са својим личним идентитетом и пореклом.

Кроз образовање и васпитавање младих генерација, како се то иначе ради у старим формираним нацијама, српски национални и културни идентитет би могао да се угради у менталитет и деловање на унутрашњем и спољном плану у будућности.

Морамо постићи, да се нашим националним симболима поносе сви грађани Републике Србије, без обзира на вероисповест, порекло, политичко опредељење или регион у коме живе. То је тежак, али остварљив циљ, а у међувремену су срећом отпале сметње за његово постизање, попут лобирања за општејугословенски менталитет и комбинацију различитих интереса, у чему је истицање српског националног идентитета сматрано негативним ставом.

Министарство културе је, у нацрту Стратегије за развој културе Републике Србије, у јулу 2017. г., понудило јавности на дискусију концепцију српског националног идентитета. То је наишло на различите интерпретације и критичка размишљања код новинара, али и стручњака. Овај научни скуп је прилика да се одредимо према поменутиим кључним питањима опстанка српског националног и културног идентитета и очувања на њему заснованог српског културног наслеђа..

Литература:

- [1] Првуловић Владимир, „Српски национални интерес”, Изд. Кућа „Прометеј”, Нови Сад, 2018.
- [2] Бодрожих Ђуро, „Српски идентитет”, Српска књижевна задруга и Књижевна задруга српског народног вијећа, Београд-Подгорица, 2015, стр. 19-22
- [3] www.cink.rs/index.php/n/92-nacionalni-identitet
- [4] Кордић Сњежана (Мајнц), „Идеологија националног идентитета и националне културе”, 2010, стр.233, чланак https://bib.irb.hr/datoteka/522531.Ideologija_nacionalnog.PDF
- [5] Мајер Томас (Meyer Thomas), Идентитет Европе, Албатрос Плус И Службени гласник, Београд, 2009.г.
- [6] Смит, Антони Д, Национални идентитет, Библиотека ХХ век, Београд, 1998.
- [7] Др Лопандић Душко, „Слепа стрела историје”, чланак у „Недељнику”, 21.9.2017., стр. 26-29
- [8] Академик Крестић Василије, „Српски духовни простор”, Академија наука и умјетности Републике Српске, Научни скупови, Књига 1, Бања Лука/Српско Сарајево 1999., стр.8
- [9] Радисављевић Зоран, „Политика”, 11.12.2015

Professor Vladimir Prvulović, PhD
The Faculty of Geoeconomics
Megatrend University, Belgrade, Serbia

IDENTITY BASIS OF SERBIAN CULTURAL HERITAGE

Abstract: *The last is a goal to stop the collapse of Serbian national and cultural identity. It is a great historical mistake, which we have made, in the Niš and Corfu Declaration. Historically and state-created identities that have been long since the eight centuries, have easily changed for artificial general Yugoslav identity, to which the Serbs only care. It is time to turn to ourselves and let others artificially create newly identified identities, often in a caricature manner. The preservation of our identity should begin with the youngest generations, through the family, school, church and state institutions. This is the Serbian national interest, along with other important elements – the preservation of Serbian countries and people in the motherland and the dispersion, protection of cultural heritage, protection of Serbian script and language, reaffirmation the Serbian Orthodox Church as the guardian of national identity through history, the resolution of the status of KIM, the international protection of our sacred places and the cult. inherit the KIM by the reputation of the Holy Mountain in Greece et cetera.*

Keywords: *Serbian national and cultural identity, artificial general Yugoslav identity, Serbian national interest, the preservation of Serbian countries and people, protection of cultural heritage, resolution of the status of KIM, Serbian Orthodox Church as the guardian of national identity through history*

Miroslav D. Stevanovic*

Faculty of Law

Megatrend University, Belgrade, Serbia

Dragan Z. Djurdjevic**

Faculty of Civil Aviation

Megatrend University, Belgrade, Serbia

NEOLIBERAL TRANSFORMATION AS A FACTOR IN UNDERMINING CULTURAL HERITAGE IN SERBIA

Abstract: *The destruction of cultural heritage implies the mutation in the transfer of collective knowledge, which is, from the aspect of national identity, expressed in values, beliefs, aspirations and the environment in general. In this article, we observe the consequences of non-historical discontinuance with cultural heritage for the purpose of neoliberal transformation and argue that the imposed value discontinuity prevents a rationally structured order. The aim of this paper is to problematise a concept which axiomatically implies that the structural reform of the political community can overcome the lack of a value framework of national identity. To achieve the methodologically consistent objective causalities within this process, we focus on the functional characteristics transformation has imposed. We find that the institutional structure is merely an expression of a tendency to achieve transformation goals, but not a value transformation as such. Also, we obtain the indications that the imposed economic, cultural, educational and other consequences dictated by transformation negatively affect the cultural identity of the political community. The obtained results provide a basis for the conclusion that neoliberal transformation terminates the old and devaluates in practice the new value system, which emerges as a central problem of the cultural heritage of a nation.*

Keywords: *People's Identity, Environment, Ideology, Neoliberalism, Collectivism*

* mstevanovic@megatrend.edu.rs

** ddjurdjevic@megatrend.edu.rs

1. Introduction

The origin of neoliberalism indicates a deeply rooted bias perception. The term neoliberalism was coined in 1938. Among those participating in this were two exiles from Austria, Ludwig von Mises and Friedrich Hayek. They argued that social democracy, which was according to them exemplified by Franklin Roosevelt's New Deal and the development of welfare state in Britain's, is a manifestation of a collectivism that occupied the same spectrum as nazism and communism and would lead inexorably to totalitarian control. Hayek's views came to the attention of very wealthy people, who saw an opportunity to free themselves from regulation and taxes.

Republic of Serbia has been exposed to neoliberal transformation since 1981. It first began as the process of economic reforms in one of the constituent republics of the former Socialist Federative Republic of Yugoslavia. Within this transformation, crucial changes were dictated by the international private and sovereign creditors to repay the debts dating from the 1970s. These debts were the result of borrowings in the international financial system to fund industrial development and, with it, the lifestyle and social structure of the nation.

In accordance with the dictate of international creditors, the reforms have at the time encompassed impacts on two values vital for the nation's social and constitutional order: (a) marginalisation of workers' self-management, a form of collectivist economic management, and (b) institutionalisation of the priority of interests of financial creditors.

The content of transformation after the Cold War was broadened and seemingly was related primarily to further the adoption of neoliberal postulates in the economy. But, the discourse supporting the transformation indicates that this process involves deeper value changes. Namely, since 1990, the Western public has been promoting the thesis that in the then SFR Yugoslavia there was an attempt to „impose a hegemonic regime of a totalitarian movement based in Serbia... under the influence of the political forces of crypto-Orthodox-Christian origin” (Jambrek, 1991, 192). Before the elections in the Socialist Republic of Slovenia, another member state of Yugoslav federation, texts were published in the Western press about „worthy Roman Catholic Slovenes whose culture were shaped centuries under Austrian rule”, which is in „Yugoslavia, where Islam and Eastern Orthodox Christianity predominate, foreign land, strange and threatening”. In this context, a discourse on the „problematicness” of the Orthodox faith is developing: „The inhabitants of Czechoslovakia and Hungary are either Catholics or Protestants, while the Romanians and Bulgarians predominantly belong to the Eastern Orthodox faith, which is much more conservative and the history of the servant of the state” (Bakić-Hayden, 2006, 22,24).

Greater descretion of employers and capital as a liberalising trajectory of neoliberal transformation has been leading towards new industrial and social

relations institutions. This process has, as it is noted in theory, under the rhetoric of fairness and opportunity for growth, encompassed distancing from values which can be qualified as a part of „patrimonial culture”, supposedly to create a context of productivity and creativity in above all finance and economy (Baccaro, Howell, 2017, 64).

Considering mentioned value depth of this transformation, the whole process has posed a challenge for the resilience of national institutions in regulating and managing new political economy. This involves not only their role in mediating within the structural changes but also in balancing the inevitable economic and social pressures. Within that, as examples throughout the world demonstrate, there is an intended impact of transformation on the socio-economic landscape.

This sublevel of neoliberal transformation has been largely depoliticized, resembling as political settlement, due to the permanent neoliberal restructuring (reforms) making it a complex political process. Besides, neoliberalism was institutionalised with heavy backing from international financial institutions, development agencies and bilateral donors. The neoliberal policies and the accompanying restructuring of the country has been supported by narratives of progress, prosperity and modernisation and justified by the possibility for development (Branch, Yen 2018,). The problem is that this self-serving narrative has not only marginalised the attention for the complex and persistent crises, but also covered the disruptive value impact of these reforms on national culture resulting from social neoliberal transformation.

It is worth noting that since Hayek, neoliberalism has evolved from the notion of the state acting as a regulator of competition to prevent monopolies towards the concept that even the monopoly power is a reward for efficiency. In the case of Serbia (as well as other former Yugoslav republics), this had a special impact. Namely, the workers were the owners of factories (social property, as a form of public property) and they were investing in their factories which were to be privatised, often through dubious transactions and mechanisms undermining their market value, and disregarding their previous investment.

2. The value impact of neoliberal reforms

From the national identity perspective (how, why and what is commonly considered acceptable), the preservation of national cultural heritage implies the transfer of collective knowledge (through adaptive and resonant learning). The collective knowledge, as an element of identity, is expressed in the transfer of values, beliefs, aspirations and environment in general. It consists of common emotions among a territorially (politically) defined group related to the identity of the people, the environment in general, ideas (ideology) and collectivism (Cis-

laghi, Gillespie, Mackie, 2016). In terms of values, collective knowledge, as the essence of cultural heritage, manifests in:

- constitutional identity,
- natural, social and social
- the scope of interest and vision
- tradition, aesthetics and moral vertical

As the neoliberal transformation in Serbia initially encompassed impact two values vital for the nation's social and constitutional order, its further proliferation manifested as a de facto suppressing against other traditional values. This, despite the self-promoting rhetoric, exposed the transformation as the process of imposing hegemony of neoliberal postulates. The result was that public information, which is essential for furthering the acceptance of the process in the society, necessarily involved „power stenography”, much like propaganda. Such informing ignored the traditional value system, not only as incompatible with neoliberal views but also as a potential obstruction for promised development.

Having in mind that neoliberal transformation had for decades, and at least since the 1980s, been accepted as the global process, the trend of polarisation developed on those who support neoliberal hegemony and the others, who are „enemies” of modernisation and development. The consequences are twofold:

- development of social pathology, reduction of perception and cognitive abilities and, consequently, voluntary and ad hoc predictions and procedures.
- against targeted states, a psychological-propaganda war is conducted, through globalized media, which are part of an aggressive machinery.

The legitimacy of this process of cultural heritage is controversial. This is indicated by some practical manifestations of neoliberal transformation. Firstly, the practice of occurrence of foreign religious sects, which in Orthodox communities is perceived as a threat to religious identity, indicate the intrusion into the spiritual space. Secondly, the authority which participates in neoliberal transformation which leads to polarisation between rich and poor and unfair privatisation, is identified within the neoliberal globalisation and perceived as disregarding the traditional identity, which indicates the intrusion into social community.

Thirdly, the so-called „coloured revolutions” that have been applied as a prelude to changing governments opposing neoliberal model, appears to be a method of breaking with a traditional identity and indicates intrusive approach towards political communities.

The targets of these intrusive manifestations are not directly institutions of the state, but fundamental values which are being transformed without the democratic legitimacy of that process. At the core, competition becomes the defining characteristic of human relations. This leads to citizens being defined

as consumers, and democratic choices reduced to buying and selling. On the other hand, limiting competition or even welfare state are considered incompatible with liberty, leading to the notion that public services should be privatised (without considering at whose expense). The organisation of workforce is perceived as market distortion that impedes the natural order of „transitional winners and losers“. Since winners and losers of transformation were in most cases the outcome of the inadequate state regulations, the inequality is thus projected as virtuous: a reward for utility and opportunism. In that context, striving towards a more just and fair is presented as morally corrosive, because the market is established as the mean to ensure that everyone gets what they deserve. Above all, everyone is expected to accept this as a dogma despite the fact that perception of corruption is massive and some notoriously enjoy market privileges concerning privatisation of public property.

3. Implications on cultural heritage

Neoliberal practice requires unconditional belief in an unlimited open market, which is de facto fundamentalism in that context. This stimulates global homogenisation, and therefore necessarily undermines the traditional values of the communities it accepts. The consequence is that the spread of neoliberalism is accompanied by: violent politics; kleptocracy that at the national level articulate patronage; discrediting other and violent symbolism in a networked society, through discourses of good governance and others directed towards the creation of the subject; as well as openly violent accumulation.

Neoliberalism views the economy as a special sphere of expansion and, therefore, a teleological concept. In this context, the idea of growth is imposed as a higher goal of administration, which leads to the construct of „salvation“ through economic success. The outcome is mastering a marketised personality (neoliberal governance). From this internal structure of the concept, the violent nature of neoliberalism arises.

In this context, discourses are developed that give the category of interest status of a higher goal. This results in the fact that many interest categories, such as good neighborly cooperation, and even the fight against corruption, are only advocated as imperatives, while they are voluntarily applied, and become worth ambiguous.

In the 1930s, Weber categorized religions that are „adaptable“ to politics and society. He assumes, in effect, the „affinity“ of Calvinism and modern capitalism. This represents the economic form of the Calvinist „complete management of the world“ and „predestination“. Under this logic, Calvinism, and later Sunni Islam, become the religious systems of „world governance“. Weber’s framework implies „passive adaptation“ of Orthodoxy and Confucianism, which are therefore not

suitable to generate a capitalist economy. On this vertical, neoliberal doctrine identifies a new bipolarity in Europe after the Cold War, between advanced Western Christianity on the one hand and backward Orthodoxy on the other. Determining the diversity of beliefs as a conflict between civilized and barbaric, the interventionist intervention is worth the implication. The result is the antagonism towards anything incompatible with neoliberalism (Stevanović, Đurđević, 2018, 436).

Adaptation of a society to neoliberal economic postulates imposes deeper identity changes. National identity, namely, concerns the practical manifestation of individuality, distinctiveness and selfhood formed over time through relations of people who share and protected them. It is, theoretically, a social psychology construct (Vignoles, 2019, 289), but it is also relevant for the perception of vital common values of a political community, i.e. for national security (Katzenstein, 1996, 59).

In managing cultural heritage, i.e. the transfer of collective knowledge, neoliberal transformation introduced new level of dominance of market ideologies. This resulted in implanting into social awareness an increasing emphasis on investment and human capital so as to yield economic returns. Such construct and practices were linked to lesser capacity of nation-state, already engulfed in debt problems, as well as to redistribution of governmental powers, often without responsibility for the outcomes.

In mentioned context, cultural heritage turns out to be a convenient tool to foster deep social changes, seemingly from below (often accompanied with rethoric of decentralisation civil society, empowerment etc.). Its institutionalised form requires the use of normative criteria and practices, including constantly introducing new measures for ascertaining the impact. This effects social and political relations as peoples subject themselves to new forms of governance and reflexivity with respect to their activities.

It is through such experience, i.e. from a mix of the political aspirations and commitments that express a nation's past and the desire to transcend that past, that national constitution acquires an identity (Jacobsohn, 2010, 170). EU Treaty of Lisbon (2009) legally affirms this identity, by limiting its scope to those manifestations of national identity that can be found in the Member States' fundamental political and constitutional structures (Article 4(2) TEU). This has led some authors to conclude that the initial reference to national identity had been *de facto* transformed into a reference to constitutional identity (Cloots, 2016, 82).

4. Practical framework

By deducing the source of dignity from the role of a man in the market, as human capital, consumer, or entrepreneur, neoliberalism changes the concept of human dignity. Unlike in traditional value systems, extreme individualism leads to the the most powerful having no obligation to the community, except

in the form of privatised social responsibility. This affects the development of the education system, which in adopting to practical needs as a rule disregards developing the critical thinking and awareness abilities.

A general tendency is to develop people into beings that can be governed. Thus, the expression of the materiality of power and accompanying culture become individual. As a result, the discipline is imposed over the individual, through which discipline permeates all individuals and institutions of society, with supervision not necessarily being repressive. In a neoliberal state, matrix is governed by people and supplemented by the mass media and the culture of glamor, thus the state reason ceases to be an imperative. The result is that the state becomes an apparatus that increasingly takes care of the variables that affect human management. All this is accompanied by widespread implementation of statistics and forms, as tools for setting up standards of behaviour.

The neoliberal transformation, which began in the 1970s in the United States and Great Britain, was an extremely successful attempt to roll back the gains of the liberation movements of the post-war welfare state. On the other hand, it was also successful in restoring the dominance of business interests across the world. But, based on extreme individualism, it started a theoretical challenge to neorealism in international relations. Sometimes, it resembled social rhetoric of socialism, but always focusing absolute gains and cooperation in international relations. In practice, neoliberalism has subjugated international institutions to the needs of individual actors, which has led to the same result of them being a function of power (Qin, 2018, 87).

Over the past forty years, there has been within neoliberal practice consistent tendency towards channeling (limiting) democracy, widespread (total) social control, a constant actions of corporate oligarchy against humanity through, in particular, the inviolability of corporate (financial) interests in the global order (Birch, Mykhnenko, 2010).

These tendencies have given some academics to estimate that such order necessitates that „(christian) *Orthodoxy must be expelled from the world communications, as a religion, because it is the only homogenising moment of (christian) Orthodox states which has political dimensions, and globalisation with Orthodoxy will hardly succeed. Therefore the destruction of Orthodoxy... because... it is a line of theological thinking which can be connected with the idea of civil society and with what they call globalisation, with a minimum of the social moment*” (Avramov 2014).

The practice in the states throughout the world indicates that the core of de facto corporate (financial) imperialism is a controlled disintegration. The decisive role in this trajectory is played by the oligarchy, which has succeeded the imperial historical heritage of the anglo-liberal part of the world. The ultimate goal of „controlled disintegration” is the corporate order. The accompanying doctrine expectedly justifies the culture of inequality in social order. Part of the

doctrine has identifies such order as „neofeudal cognitive capitalism” (Kostakis, Bauwens, 2014, 20-23).

The neoliberalism model of controlled disintegration has expanded as „common” into international politics, on natural assets and to the global order, as superior to the national orders and international system. The tendency towards a centralized and controlled neo-castes society implements the model of the raw American economic culture following the ideological discourse that individualism „increases freedom and simultaneously creating wealth”. The realisation of these ideas globally is disturbed by the collectivist (traditional) communities which are difficult or impossible to manage (Stevanovic, Djurdjevic, 2017, 184). As the bearer of corporate imperialism, the United States has imposed itself. The globalisation of the American way of life favours the establishment of hegemony, supported by the system of military alliances, and international financial institutions, like the IMF and the World Bank.

Transposing the authoritarian model on international relations has become a practical challenge for the neoliberal globalism. This is especially the case since authoritarianism favours the leaders of corporatism. That affinity for authoritarianism was expressed by David Rockefeller, after a visit to China in 1973, in a column for the New York Times: *„Whatever the price of the Chinese Revolution, it has obviously succeeded not only in producing more efficient and dedicated administration, but also in fostering high morale and community of purpose... The social experiment in China under Chairman Mao's leadership is one of the most important and successful in human history”* (Rockefeller, 1973).

In the meantime, the standard of corporate governance has involved an even higher level of the hierarchy. Concerning the nation-state level, which is a standard form of political organisation, people are exposed to a new structures governance, often globalised local policy assemblages, which are subject to different forms of accountability (for reforms and order) than the responsibility for outcomes expected from state institutions. This has introduced a broader societal problem in political communities, because on these bases it is unlikely that a functional democratic community can be achieved or even that an existing one can be sustained.

The model of political economy that neoliberalism promotes has by numerous Anglo-American and other authors been labelled as „vulture capitalism” (Ritchie, 2017; Loewenstein, 2014, Offiong 2013). This model is fundamentally unjust, exploitative, and thus compelled to be self-sustaining. The underlying concept of such political economy is derived from the logic of hegemony which combines coercion and voluntary subordination, without space for an alternative, which makes it fundamentalist in its essence. Today, the neoliberal model of capitalism practically functions as a pyramidal scheme. Crises allow it to be corrected and thus consolidate hegemony. The consequence is a paradox that, despite the harmful impact of crisis, they become an opportunity to regulate other social spheres in accordance

with neoliberal principles. Neoliberal theorists have advocated the use of crises to impose unpopular policies. Where their policies could not be imposed domestically, they are imposed internationally, through trade treaties and investor-state dispute settlements.

The doctrine that initially proposed to free the world from the bureaucratic central planning has instead created one. Universal competition requires universal quantification and comparison, resulting in every market subject being compelled to a regime of permanent assessment and monitoring. Inequality in the distribution of income and wealth rose rapidly. The most obvious source is privatisation or marketisation of public services. This has enabled private companies to charge rent, either to citizens or to government, for their use, which is an unearned income. Furthermore, even the state resorts to such operations in handling public assets which are not yet privatised.

5. Neoliberal transformation of collective knowledge

The value challenge of neoliberal transformation in the sense of influencing identity, from the aspect of its first step – the privatisation, was indicated by the public observation made by the former World Bank vice president and president of the Economic Council of President Clinton, Nobel Prize winner Joseph Stiglitz: *„...rather than objecting to the sell-offs of state industries, some politicians – using the World Bank’s demands to silence local critics – happily flogged their electricity and water companies. ‘You could see their eyes widen’ at the possibility of commissions for shaving a few billion off the sale price”* (Palast, 2001).

Even those states which have adopted the representative democracy of the liberal type have found themselves in a position that their efforts to define their path of development sovereignly, in accordance with international law, have as a rule been exposed to blackmails, pressures and interventionism.

In this context, as a rule, neoliberal transformation has been facing a problem of imposing its trajectories in those communities that in the tradition of their organisation of society nourish a value dogma. This indicates that collective knowledge is a hurdle to overcome if the such transformation is to be successful.

The need for ideological hegemony, in essence, necessarily denies the foundation of the aspiration towards a higher truth. This is the reason why neoliberal transformation manifests as incompatible with tolerance for traditional values and requires the use of inaccurate notions and the replacement of information with propaganda. Namely, through this the process is creating self-serving dogmas while simultaneously denying the existence of an existing higher truth.

Neoliberalism involves the transfer of wealth from the poor to the rich. Thus it is neither universal nor culturally neutral. This logic is contrary to the cultural pattern that shapes the value system of a community that has a collectivist tra-

dition, which is not characterised by hard core individualism. Neoliberalism and its characteristic policy of cutting public costs and welfare (so-called austerity) are an introduction to the system in which workers are eliminated, the social state disappears, the differences between the rich and the poor are increasing and the middle class disappears. This is the reason why the globalisation of neoliberalism necessarily requires constant fabrication of the opponents.

Neoliberalism extracts the source of human dignity from the role of a human being in the functioning on the market, that is in achieving the status as human capital, as an effective consumer, or as an entrepreneur. The fundamental incompatibility with the traditional, above all Orthodox Christian communities, is that they see the source of dignity in the fact that man was created by God in his shape. Therefore, unlike the traditional society, in neoliberalism the most powerful have no value obligation to the community, except at the level of privatised social responsibility.

Concerning the institutional transfer of collective knowledge, neoliberal transformation has affected the development of a system of cheaper, vocational or dual education, in which it will not be required to build critical awareness and will only develop skills.

On the more general level, neoliberal transformation of the political economy and the drift to societal authoritarianism it has initiated can only be explained if it is evaluated as an outcome of the inherent contradictions of the inner value contradictions of neoliberalism that emerge through their imposing (Fabry, 2019, 1).

6. Conclusion

Observing the value impact of neoliberal reforms, their implications on cultural heritage, practical framework and neoliberal transformation of collective knowledge, from the aspect of non-historical discontinuance with cultural heritage for the purpose of neoliberal transformation gives an insight to an overreaching conclusion. As the domain of the state is reduced, the ability of an individual to influence public affairs through voting has contracted significantly. In that context, we can say that the imposed value discontinuity prevented a rationally structured order.

In that sense, the analysis has provided basis for three conclusions:

As we have shown, neoliberalism promotes progress as a model that a significant part of the doctrine determines as „vulture capitalism”. This concept is derived from a logic that combines coercion and voluntary subordination, without space for an alternative, which is why it is fundamentalistic. In that context, imposed value discontinuity necessarily disables any rational institutional structuring.

Neoliberalism is, as shown, fundamentally unjust, exploitative, and inflammatory. Today, capitalism functions as a pyramid scheme and crises allow it to be corrected, thus strengthening hegemony and becoming an opportunity to regulate other social spheres according to neoliberal principles. Therefore, the irrational structural structure breaks down with the old, but devaluates new value system it proclaims in practice.

The proposition that neoliberalism is a neutral ideological force does not hold ground, since neoliberalism develops institutionalised transfer of wealth from the poor to the rich. This, in value terms, is contrary to the cultural pattern of communities with the collectivist tradition. Thus, it can be assumed that devaluation of the value system is a central problem in transferring of collective knowledge. i.e. the national cultural heritage.

The presented findings include two indications which have not been dealt with in this paper. Firstly, it seems that the means which neoliberal transformation derives from its practical framework is the introduction into a system in which the societal differences and elitism are increasing, and indirectly favouring opportunism. But, such a claim would be impossible to induce from limited functional analysis of the neoliberal transformation process, since it requires additional research. Secondly, the neoliberal ideology itself seems to have extremist tendencies, since it is not being open for critical evaluation and is furthering its goals despite the obvious results it has achieved in economy and politics. This is just an indication, since this work did not include the analysis of the causality between neoliberalism and the current economic and political crises on the global level.

References

- [1] Jambrek Peter (1991), „Human Rights in a Multi-Ethnic State: the Case of Yugoslavia”, in: Mastny V. & Zielonka J. (eds.), *Human Rights and Security: Europe on the Eve of New Era*, Boulder: Westview Press, pp. 177-201.
- [2] Bakić-Hayden Milica (2006), *Varijacije na temu 'Balkan'*, Beograd: Filip Višnjić.
- [3] Baccaro Lucio, Howell Chris (2017), *Trajectories of Neoliberal Transformation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- [4] Branch Adam, Yen Adrien (2018), „Neoliberal Discipline and Violence”, in: Wiegatz J., Martiniello G., Greco E. (Eds.), *Uganda: The Dynamics of Neoliberal Transformation*, London: Zed Books
- [5] Cislighi Beniamino, Gillespie Diane, Mackie Gerry (2016), *Values Deliberation and Collective Action: Community Empowerment in Rural Senegal*, Cham: Springer.
- [6] Stevanović Miroslav, Djurdjevic Dragan (2018), „Anti-orthodox christian aspect of neoliberal fundamentalism”, *Crkvene studije*, 15, pp. 427-447.

- [7] Vignoles Vivian (2019), „Identity: Personal and Social”, in: Deaux K., Snyder M. (eds.), *Oxford Handbook of Personality and Social Psychology*, 2nd Edition, Oxford/ New York: Oxford University Press, pp. 289-317.
- [8] Katzenstein Peter (1996), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York: Columbia University Press.
- [9] Jacobsohn Gary Jeffrey, *Constitutional Identity*, Cambridge/London: Harvard University Press.
- [10] Cloots Elke (2016), National Identity, Constitutional Identity, and Sovereignty in the EU, *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 45:2, pp. 82-98.
- [11] Qin Yaqing (2018), *A Relational Theory of World Politics*, Cambridge University Press.
- [12] Birch Kean, Mykhnenko Vlad (2010), „Introduction”, in: Kean B., Mykhnenko V. (eds.), *The Rise and Fall of Neoliberalism*, London/New York: Zed Books, pp. 1-20.
- [13] Avramov Smilja (2014), expose at the Round-table „Serbia and Trilateral Commission”, Belgrade, 31 October – 2 November 2014. Retrieved: <http://srbinakup.info/?p=50483> <https://youtu.be/vh3vbeWCoIA> (10.12.2019).
- [14] Kostakis Vasilis, Bauwens Michel (2014), *Network Society and Future Scenarios for a Collaborative Economy*, London/New York: Palgrave Macmillan.
- [15] Stevanović Miroslav, Djurdjevic Dragan (2017), Challenge for National Security in Context of Globalization of Neoliberal Fundamentalism, *Teme*, 61:1, pp. 177-191.
- [16] Rockefeller David, From a China Traveler, *The New York Times*, August. 10, 1973. Retrieved: <https://www.nytimes.com/1973/08/10/archives/from-a-china-traveler.html> (10.12.2018.).
- [17] Loewenstein Antony (2014), *Profits of Doom: How Vulture Capitalism is Swallowing the World*, Melbourne University Publishing.
- [18] Offiong Daniel (2013), *Globalisation and Africa: Reverse Robin Hoodism*, Lagos: Apex Books;
- [19] Ritchie L. David (2017), *Metaphorical Stories in Discourse*, Cambridge University Press.
- [20] Palast Greg, IMF’s four steps to damnation, *The Observer*, April 29, 2001. Retrieved: <https://www.theguardian.com/business/2001/apr/29/business.mbas> (10.12.2018.).
- [21] Fabry Adam (2019), *The Political Economy of Hungary: From State Capitalism to Authoritarian Neoliberalism*, Cham: Springer International Publishing.

Мирослав Д. Стевановић

*Ванредни професор, Правни факултет
Међашренд универзитет, Београд, Србија*

Драган Ж. Ђурђевић

*Ванредни професор, Факултет за цивилно ваздухопловство
Међашренд универзитет, Београд, Србија*

НЕОЛИБЕРАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЈА КАО ЧИНИЛАЦ ПОДРИВАЊА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У СРБИЈИ

Сажетак: *Очување културне баштине појазумева пренос колективної знања, које је идентитетски изражено у вредностима, уверењима, тежњама и окружењу ошће. У овом чланку појсмајрамо појследице најлој раскида са културном баштином у циљу сировођења неолибералне трансформације и анализирамо претпојсоставку да намешнути вредносни дисконтинуитет онемоућава рационално структурно устројство. Циљ рада је да се проблематизује концепт који аксиоматски појдразумева да је моуће структурним устројством заједнице превазићи недосаааа вредносној оквира. Како би методолошки доследно дошли до објективних каузалишета у оквиру овој процеса, фокусирамо функционалне одлике које је намешнуо. Налазимо да инстинктуционално устројство представља само израз тежње за остваривање циљева трансформације, али не и вредносну трансформацију као ааакву. Такође, долазимо до индиција да намешнута трансформација диктира привредне, културолошке, образовне и друге појследице које неааивно делују на културни идентитет политичке заједнице. Добијени резултати дају основ за закључак да неолиберална трансформација раскида са старим и у пракси девалвира нови вредносни систем, што се појсоставља као централни проблем културне баштине нације.*

Кључне речи: *идентитет народа, живојтна средина, идеологија, неолиберализам, колективизам*

Проф. др Зоран Аврамовић*
Геокономски факултет
Метаиренд универзитет, Београд, Србија

КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ СРБА НА КИМ И МЕДИЈСКА БРИГА

Сажетак: У раду се разматрају два питања: 1) шта се подразумева под српским културним наслеђем на КиМ; 2) како медији могу да допринесу очувању овог наслеђа после 1999 године? Најпре се подвлачи чињеница да је геокултурно наслеђе на КиМ геокултурно наслеђе српске културе. Тако је било током деценија и векова а после НАТО агресије 1999 године, проблеми су у очувању овог дела културног наслеђа постали су сложенији. У раду се културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији анализира на три нивоа: а) културна свест – духовно наслеђе, б) наслеђе културних институција – црква, школа, држава, в) значајне личности – државници, црквени великодостојници, уметници.

У другом делу остављају се истраживачка питања о односу медија према питањима очувања српског културног наслеђа на КиМ после 1999 године. Потребна је једна широка анализа медијске бриге о српском културном наслеђу на КиМ- шtamа, телевизија, радија, интернет. Пожељно је да српски медији свим духовним снагама бране културно наслеђе на овом подручју, да чувају народну суштину, да одбране институције и ошворе простор за стваралаштво.

Кључне речи: српско културно наслеђе, КиМ, Србија, медији.

¹ zoran.a@sezampro.rs

„Прошлост се не враћа, али она сја у свему што никне на њеном тлу”,
Црњански 1932.

Чување и коришћење културног наслеђа је од изузетног значаја са сваку националну културу и свих грађана Републике Србије. Српска култура се суочава са проблемима заштите материјалног и нематеријалног културног наслеђа (покретног и непокретног), како унутар система културе тако и у погледу преузимања њеног културног наслеђа од стране неких културних установа суседних држава. С обзиром на чињеницу да је овај приоритет угрожен и са становишта међународних културних категоризација, потребно је приступити: 1) формирању комисије од компетентних стваралаца који ће дефинисати српско културно наслеђе, 2) обезбедити ваљану правну заштиту за обе врсте културног наслеђа, 3) осмислити наступе у европским и ваневропским државама

Српска култура на Косову и Метохији треба да буде предмет посебне бриге Републике Србије. Државне и међународне околности после 2000. године, стављају културну политику Републике Србије пред нове задатке. Постоји уставни основ за вођење културне политике на том простору али препреке су постојање парламентарних установа косовских Албанаца, признате од неких држава а непризнате од других и посебно Републике Србије. Култура је услов опстанка српског народа на Косову и Метохији. Треба знати да је то била пре свега култура отпора према наметању образаца исламизације. Она је настојала да се материјалном и духовном културом супротстави спољашњим културним утицајима. Тачка ослонаца отпора била је у прошлости – вера, језик, поезија, косовски мит, традиција. Култура Срба на Косову и Метохији постоји у условима насиља, исламизације и исељавања (протеривање становништва). Основне културне и националне вредности, биле су: православна вера, српски језик, патријархална породица, солидаристичка замисао заједнице, култ земље, поштовање традиције, слобода и независност, спремност на жртву (Аврамовић, 2006, 2008).

Свака култура носи у себи нешто од памтивека дубинско, архаичне симболе, духовни почетак. Културна археологија открива дубоке слојеве прошлости. Културна традиција и културно наслеђе нису истоветни појмови. Разликују се у томе што је традиција шире значења а културно наслеђе обухвата покретна и непокретна културна добра. Материјална културна добра (црквени храмови, грађевине, споменици, уметничка дела). Нематеријална културна баштина језик, знања и вештине о притоси и друштву, друштвени обреди, ритуали, обичаји, игре, традиционални занати.

Испитивање српске културне наслеђа на Косову и Метохији полази од аналитичких и херменеутичких теоријских претпоставки. Док нам први приступ омогућава мисаони ред у обиљу искуствених података и исто-

ријске грађе, друго методско становиште је везано за испитивање промена у слојевима културних значења.

Теоријска и колоквијална несагласност око појма културне наслеђа, последица је изузетне сложености оне стварности на коју се мисао о култури односи. Није спорна чињеница о утемељености једне културе посредством традиције. Са тог становишта традиција ствара претпоставке за обликовање *културној идентичности* једне заједнице, али се идентитет и традиција не могу поистоветити (Smit, 1998).

Културно наслеђе Срба Косова и Метохије. Културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији, конституишу бар три елемента националне културе: а) *културна свесћ* – духовна традиција и етнопсихолошке особине, б) *културне институције* – породица, црква, школа, држава, в) *личности јавној животи* – државници, црквени великодостојници, уметници.

а) Митска вершикала културне свесћи (косовски мит, Видовдан). Митско мишљење са својом вербалном и политичком симболиком, уз православну цркву и народну књижевност, чини окосницу културног наслеђа у српском народу. О цркви и књижевности биће више речи на другом месту. Овде ћемо се задржати на митским коренима и облицима традиције.

Мит је, не само у српском случају, део културе једног народа који током историје омогућава појединцима и групама, особено разумевање стварности. *Mithos* је старији од *Logosa*. Дуго је мит обухватао у себи целокупну културу једног народа. Многи проучаваоци мита установили су да је то најстарији облик осмишљавања човековог постојања и његовог света, али и почетак вековног таложења колективне свести и колективног искуства једне заједнице.

Свака митологија је израсла из дубина народне свести, а Шелинг је изразио тврдњу да управо митологије разликују народе, будући да оне обликују визију света једног народа.

У чему је суштина мита? У емоцијама, а не у мислима, из чега следи закључак да је мит део људске природе, никако неко страно тело у култури човека и заједнице. Мит одликује чулна рецептивност и колективистички начин разумевања стварности. За митско мишљење је важно јединствено осећање проблема заједнице, осећање дакле, док је разум окренут узроку и разлогу. Основна друштвена функција тако схваћеног мита јесте учвршћивање заједнице, колектива, стварање јединствене визије света.

Чињеница да митски поглед на свет потиче из психолошких извора расветљава и природу језика у миту, као и облике испољавања митске свести. Анализом језика откривамо оно виђење света које специфичан језик изражава. Свест и стварност се објективизују преко језика. У митској слици

света језик се појављује у својим кључним функцијама: и као средство споразумевања, и као именовање ствари, и као објективизовање мисаоних садржаја, и као откривање ствари. Језик у својој природи носи двосмисленост и вишезначност, а то је управо извориште мита. Два су основна облика појављивања мита: 1) песништво и прича 2) ритуал и обред.

Испитивање српског културног наслеђа на Косову и Метохији мора поћи од неких историјских претпоставки на којима се формирала колективна свест о традицији као националној вредности (Аврамовић, 1992; Крестић, В. Лекић, Ђ.1995).

Чињеница да је сељаштво, током дуге историје основни социјални стуб српског народа, упућује на закључак да се током дуге историје обликовала особена културна свест у чијем темељу је био мит и православна вера. Сељак се ослања на оно што је познато, на оно што су створила поколења. Ново је било извор неповерења и повезано с ризиком. Аграрном друштву одговара култура мита и вере, а преовлађујући културни образац се изводи из патријархалне стандардизације мишљења и понашања. Село и сељак се обраћају ономе што је познато, ономе што су створиле претходне генерације, а другачије је увек ризик и одбојно за колектив. Свест заједнице, племена и рода је терет који свака јединка преузима припремајући се за културну оријентацију.

Доминација мита и религије у историји српског народа на Косову и Метохији, била је духовна претпоставка за његов опстанак и развој. У једној претежно усменој култури, с породицом и црквом као основним уставима, обликована је традиција у којој је предност давана колективном насупротив индивидуалном, ауторитарном насупротив демократском, мушком насупротив женском, сукобу насупротив сарадњи.

Митско мишљење са својом вербалном и практичном симболиком, уз православну цркву и народну књижевност, чини окосницу дуге традицијске културе у српском народу (Богдановић, Д. 1985):). Мит ствара јединствену слику света и учвршћује заједницу путем језика (приче) и ритуала (чина).

У структури српског културног наслеђа доминарају митолошки, хришћански, књижевни елементи. Наслеђе Видовдана је укорењено у патријархално-племенској заједници, култури херојства и јунаштва и архаичној свести. Хришћанска култура утемељује се са примањем хришћанства у X веку и са амалгамисаном паганском културом доминира српском духовношћу све до пред крај XX века. Језик и усмена (и писана) књижевност су други темељ српске културе, која је омогућила опстанак српског народа кроз векове (Аврамовић, 2011).

Косовска битка 1389. историјски је догађај на коме је израсла косовска прича о косовском миту. Јунаци и витезови из косовског боја, путем предања и легенди дубоко су усађени и колективну свест Срба. То је симбол отпора завојевачкој култури и вери, симбол борбе за слободу (Ређеп, Ј.1992).

На том темељу је израсла српска народна епска песма у којој су водећи мотиви свесна жртва и дужност према отаџбини. „Све су наше јуначке пјесме о Косову. Оне преткосовске Косово слуте, оне последије Косово памте као усудно мјесто са кога се из моћи и сјаја Немањићког падало у ропство. Уз гусле је јуначка пјесма Косовску битку била пет вјекова” (Рајков Петров Ного, „Српске јуначке пјесме”, 1987). А филозоф ове речи потврђује: „Косовски мит је пружио најлепшу грађу за најлепшу народну поезију у којој је нашао своје право довршење” (Зуровац, 2006). Нема великог песника у српском песништву који се није надахњивао Косовом. У српској поезији, Косово је било непролазна тема свих песника.

Косовски мит је обележје једног менталитета у чијој је основи више осећање а мање размишљање. Из оваквог извора потекле су и неке етнопсихолошке особине или црте националног карактера. На првом месту осећање и дух слободе, вредност родољубља. Видовдан је дан подсећања, поштовање јуначке борбе. На тај дан оживе предања о Косвском боју, али то није дан када се весели, игра или пева. Видовданска етика је заснована на витешкој традицији, љубави према слободи и највишим моралним вредностима. Видовданска мисао претпоставља духовно материјалном, небеско земаљском, опште индивидуалном, часно неверном.

Косовски мит носи у својим темељима семантику живота и смрти. Херојски слој овога мита слави смрт у одбрани слободе. На Косову јунаци гину да би вечно живели. Структурне одлике Косовског мита су спремност на жртву, стављање небеских вредности изнад земаљских, идеализација пораза. Тим начином и нека врста постања и егзистенције у српској култури изграђени су на величању смрти, у опозицији према животу.

Херојски јунак, родољубље, пожртвовање, свесна борба, одбрана отаџбине и слободе, православне вере. „Етика косовског мита уздиже слободу изнад свих других вредности: слобода је једина вредност за коју ваља живети и умирати” (Зуровац, 2006).

Заветна је мисао како се треба борити за „крст часни и слободу златну”. Онај коме се поклања или намеће слобода, никада неће бити слободан, нити ће знати шта је слобода. А без слободе нема ни достојанства.

Око овог мита током историје греју мисао, емоције и машту сви слојеви српског друштва и све институције културе, независно од врсте интерпретације. Национална етика се обликовала око идеје жртвовања за правду. Косово је постало интегративна сила која је сјединила цео српски народ.

Међутим, оваква слика митског наслеђа има и своје наличје. Где има родољубља има и издајства, где има слоге има и неслоге, где има националног јединства има и сукоба око власти. Косовски мит је осветлио вредност слободе али и унутрашње поделе и расколе у српском народу.

О косовском митском наслеђу постоје и критичка истраживања. У основи своде се на тврдње о 1) повезаности паганизма и хришћанства и 2) косовски мит је створен знатно касније после Косовског боја. Митска традиција у српској култури концентрисана је у старој вери Словена. По суду Веселина Чајкановића, Срби су очували паганизам у обредима и обичајима, а није непознато да су српски прехришћански богови били Перун и Вид, као и податак да је темељ словенске религиозности било веровање у Духове предака.

Иста тврдња се понавља и у књизи *Видовдан и часни крст* (1977). По примању хришћанске вере Срби настављају са паганским обичајима и веровањима. Остаци двоверја одржали су се до наших дана: елитно – православно и архајско – паганско

Централни догађај око кога се плете српска културна (и политичка) традиција, свакако је косовски мит. Овај мит је стваран вековима и није једнозначан статус његових јунака. Мит о Лазару, као свецу и мученику, хероју у борби за веру и отачаство, настао је у високим црквеним круговима крајем XIV века; легенда о Милошу створена је у народу крајем XV века (Поповић, М. 1977). Косовски мит је "заслужан" за тесно прожимање и мешање српске културне традиције са политичком историјом. Овај додир са политиком остварен је нарочито средином XIX века, када се идеја о независној српској држави изводила из приче о Косову и кнезу Лазару. Ова магнетска сила косовског мита динамизовала је српску културу и у XX веку у коме се нација духовно окупљала око косовских хероја али и других замена за врховно паганско божанство.

Српско културно наслеђе на Косову и Метохији, као и у целини српског народа, била је изразита мешавина митско-паганских, хришћанских, руралних облика свести и вредности. У њеном језгру се налазила косовска легенда. Тај мит је био предмет сталних реинтерпретација у зони културе, једнако и у областима друштвеног и политичког живота. "Косовски мит је добио централно место у духовном животу српске интелигенције у 19. веку. Он живи и изван поезије: код политичара, официра, научника, професора, уметника, свештеника, лекара, трговаца, занатлија, а нарочито код студената и ђака" (Поповић, М.1977: 142). У српској култури постоји неколико слојева: пагански, хришћански, сеоски, градски, национални и инострани, политички и приватни.

Митологизацију косовског боја и историјских личности, Поповић доказује и тврдњом да је бог Вид постојао и пре косовске битке, а да је Видовдан и „пре примања хришћанства, много година пре Косова, постао дан јуначког огледања" (Поповић, 1977:74). У православно хришћанство Срби уграђују паганска значења (Видовдан – дан јуначког огледања, а часни крст – ратнички а не верски симбол!). Хришћанска традиција је била мартирска, жртвена, а

паганска је херојска. Видовдански култ меша историјску збиљу са митском реалношћу.

Поред тврдњи о претежно измаштаном косовском боју и косовским јунацима, Миодраг Поповић, тврди да је српски начин мишљења кружно мишљење (а не хронолошко или критичко), а то значи стално враћање првобитном, враћање почетку. Тако, у Србији почетком XIX века догађа се „ренесанса паганске свести“, ново се рађало уз асистенцију старе свести.

Митско наслеђе у српској култури концентрисано је, дакле, у паганизму, старој вери Словена. Срби су је очували у обредима и обичајима, а темељ словенске религиозности било је веровање у духове предака. Примивши хришћанство Срби настављају са упражњавањем паганских обичаја: двоверје се испољава на архајско-пагански и православни начин. Стари обичаји, вера и легенде одржали су се кроз векове, све до наших дана.

Без шире анализе књиге о којој је реч, може се приметити да је реч о једној неутемељеној тези са компаративног становишта. У свакој националној култури открива се веза прехришћенске и хришћенске културе, а херојство и јунаштво нису паганске особине, будући да се откривају и у другим народима и њиховим јунацима; тврдња да се у народној поезији налази богата ризница митске свести, сасвим је тривијална, ако се зна да је мит у темељу сваке националне културе.

б) Културне институције. У историји српског народа наслеђе се обликовало и чувало претежно усменом културом, обичајима, са породицом и црквом као основним институцијама. Обичаји и обреди, као устаљене структуре понашања, јављају се као претходнице институција.

Највећи број обичаја и обреда везан је за православну хришћанску веру. У њима се најдубље и најтрајније задржао народни културни живот и народна српска песма. Сви значајни верски празници и обичаји сачувани су током векова: Божић, Јовањ дан, Ускрс, Ђурђевдан, Спасовдан, Илињдан, Ивандањ, Никољдан (Вучковић, Митар, 1902).

Културно наслеђе се на Косову и Метохији чува у породици, а одржава под окриљем манастира и цркава али и народних сабора. Тада се млади и стари окупљају и организују разне игре, приредбе, песме, надметања. Поред традиционалних обреда и обичаја, постоје и сеоске литије којима се слави заштитник села.

Косово је извор задужбинарске културе. Најпре треба подсетити на кључну чињеницу да се смисао српске културе обликовала вековима усменом речју и црквеним словом. Тек од средине XIX века оснивају се културне институције у образовању, библиотекарству, музејима и др. И у овом послу је кључну улогу одиграла такође једна врста културне традиције – задужбинарство. Захваљујући задужбинарима подизани су манастири, а средином XIX

века подижу се културне установе. Довољно је подсетити на добротинство Илије Милосављевића Коларца и Мише Анастасијевића (Аврамовић, З. 1992).

Пракса задужбинарства има дубоке корене у српској култури. Културни и укупни друштвени живот српског народа током средњег века у знаку је ове установе: манастири из XII, XIII и XIV века на Косову и Метохији, нису били само молитвени храмови већ и жаришта просветног и културног живота (*Задужбине Косова*, 1987).

Прави процват задужбинарства у српској културној историји забележен је у XIX веку, у историјском раздобљу у коме су се укрштале најважније државне и духовне потребе нашег народа. Српска држава је стекла међународно признање тек 1878. а велики део културних послова учињен је *прешходно*, управо захваљујући задужбинарској традицији и раширеном обичају индивидуалног добротинства. Брига за културну „ползу народа“, пре стварања државе, огледала се нарочито у верској и просветној области.

Историјска укореееност ове установе културе може се објаснити а више чињеница.

Задужбинарство има свој извор у свести о припадању једној нацији и њеној култури посредством дела које се оставља потомству. Задужбинар не храни свој егоизам већ, као што потврђује оставштина великих српских владара и добротвора, своје материјално богатство намење подизању вредних манастира, цркава, школа, итд.

Други чинилац задужбинарске праксе налази се у културној и историјској самосвести српског народа. У модерном друштву, образовни системи могу посредовати у ширењу свести о значају знања, васпитања, културе. Међутим, у време када је образовни систем у Србији био у зачетку, морала је постојати, на неки други начин формирана свест о значају културе и образовања за историјско постојање народа. Велики српски задужбинари од XII до XIX века знали су да је моћ и трајност културе изнад свих других облика пролазних система политичке власти.

Трећи чинилац задужбинарства треба тражити у унутрашњој природи културних потреба. Поље културних потреба је неисцрпно, а које ће се вредности остварити и када, добрим делом зависи од историјских и политичких околности. Очигледно је да су Срби од косовских дана, имали и имају потребу за задужбинарском културом.

Анализа историјског наслеђа задужбинарске културе и њених великих постигнућа у српском народу упућује на закључак да ће у ближој и даљој будућности наше културе, ова установа имати једну од водећих улога.

в) Личности културе. Кнез Лазар и Милош Обилић су главни јунаци косовске легенде. А кнез Лазар је српски владар о коме је написан највећи број житија (Михаљчић, Р. 2001).

Кнез Лазар је упамћен као свесна жртва за одбрану слободе и државе. („Боља нам је у подвигу смрт него ли са стидом живот“.) Ниједан српски владар није тако опеван као „честити кнез“. Прву похвалу је написала монахиња Јефимија, жена деспота Угљеше. Страдање кнеза Лазар и његове војске у народној свести добило је значење мученичке смрти за „царство небеско“. Његове мошти се пренесе 1690. године, по манастирима Србије. „Култ светог кнеза Лазара, који се убрзо развио код Срба, постао је најважнији ослонац у обезглављеној и угроженој држави за ново духовно окупљање. Тако је кнез Лазар у народној свести и традицији постајао све више светац и страдалник, за свеукупне грехе, и цар, иако за живота ту титулу није, нити је могао носити“ (Веселиновић, Љушић, 2001).

Милош Обилић је оличење највише храбрости. Његово јуначко дело, убиство цара Мурата обликовано је у поезији и прози као највиши пример части, образа и достојанства нације. Тај идеал јунака и националног морала изразио је и Његош стихом „А су чим ћеш изаћ пред Милоша“.

Српско културно наслеђе и проблем модернизације. Структурни елементи српског културеог наслеђа, као што су мит и религија, наука, уметност и политика, могу се срести у свим светским културама. Оно што је карактеристично за сваку националну културу управо је присутност/одсутност и учесталост неких елемената.

У обликовању историјског културног наслеђа (материјалног и нематеријалног) српског народа најинтензивније се појављују мит, вера, језик/књижевност, обичаји. Без државних институционалних претпоставки, Срби су чуваре свог идентитета налазили у духу и души: веровању и језичком изразу, које је пренето на колективно памћење. Та чињеница захтева додатно објашњење. У погледу вере, од изузетног је значаја разликовање улоге митолошких система од хришћанске цркве и вере, а у језику треба издвојити дугу традицију усменог приповедања од текста као форме исказа.

Митолошки елемент у структури српског обрасца културног наслеђа, по многим истраживачима српске културне историје, налази се у паганском духовном и обичајном наслеђу. Митска мисао се у српској култури јавља као један слој значења довољно снажан да направи компромис са православним хришћанством, уместо да буде потиснут.

Наслеђе је у српској култури укорењена у патријархално-племенској заједници, култури херојства и архаичној свести. Овај слој српског културног наслеђа преплиће се вековима са другим слојевима културне традиције, а особито је жив у кругу оних Срба који су опстајали под Турцима.

У српској паганској традицији, поред хтонског божанства, неговао се анимизам биљака и природе као средство разумевања света, али и култ мртвих, као словенску рецепцију мита о сеоби душа.

Архајска свест је такође обликовала један слој српске културног наслеђа. Она је увек била инспирација за колективну психологију народа, за матрицу јединства појединаца с народом (Јеротић, В. 1994).

Хришћанска култура у српском народу утемељује се с примањем хришћанства, у X веку. По много чему особена у својим догмама, ова религија је у културној традицији Срба била други слој у комплексу онога што називамо верска култура.

Хришћанско наслеђе је постало важан стуб српске културе највише због свог система институционализације вере – манастира, црква и верске хијерархије. Јаку паганску верско-обредну традицију у српском народу православна црква је успела да прихвати управо захваљујући чињеници да је то била једина институција културе до почетка XIX века српске историје.

Најдубља карактеристика смисла српске културног наслеђа на Косову и Метохији јесте тесно прожимање митолошких и рационалних слојева у разумевању стварности и живота, при чему је далеко утицајнији митолошки елемент у смислу српске културе. Томе су допринели паганско наслеђе, хришћанска религија, народна поезија.

Сваки облик модернизације српског друштва и културе мораће да рачуна на снажно дејство културног наслеђа. Одбацивање у смислу „окренимо се будућности” неће успети јер оно што је вековима грађено може се само благо преображавати. А свака насилна модернизација, административна, војна (НАТО) као на Косову и Метохији унапред је осуђена на пропаст.

Шта могу медији? Медији и културно наслеђе на КИМ

Медији се технолошки усавршавају великом брзином. Постали су део свих друштвених делатности, па тако и културних. Неки корисници им се предају идолопоклонички, некритички а други су опрезни и резервисани.

У новим технолошким условима култура користи медије за своје садржаје али истовремено медији обликују културу. Култура у медијима је облик виртуелне стварности и она као таква искључује аутентичан доживљај. Медијски садржаји доприносе разливању традиционалног културног идентитета и доприносе стварњу хибридног (конструкција идентитета), (Келнер, Д. 2004).

Какав је однос медијске (штампа, телевизија, радија, појединих емисије) – о КИМ?

На ово питање морамо да одговоримо на више начина. Најпре, треба да нас интересује *како и на који начин је културно наслеђе Косова и Метохије заштићене* у медијским организацијама. Да ли у њима преовлађују праве информације? Да ли су запослени стручни за питања о заштити културног наслеђа?

Друга врста проблема тиче се *медијској приказивања културног наслеђа на Косову и Метохији*. На пример, како се приказују? Којим деловима културног наслеђа се придаје већа пажња? Да ли се изврштава о нападима албанских екстремиста на српско културно наслеђе? Да ли се обнављају порушени споменици културног наслеђа?

Како се приказује култура нације и других националних група? – такође спада у круг ових питања. Једнако је значајно за медијску бригу о културном наслеђу српског народа на КиМ како се приказују односи албанске администрације према овом наслеђу?

Како друштвене групе у Србији примају медијске поруке о културном наслеђу на КиМ? Које медијске садржаје прихватају а које критикују? А како се ове поруке пласирају за инострану публику? Како се извештава о борби у УНЕСКОу за одбрану српског културног наслеђа од албанских притисака да се учалани?

У круг ове проблематике спада и *учинак или утицај медијских порука које зависе од модела садржаја и утицаја којем напуну*. Шта желе медији? У условим плурализма и продора иностраног капитала у медије, дефинише се садржај о култури Косова и Метохије и процењује утицај. Ова процена утицаја зависи природа захтева која се упућује држави да регулише рад медија. Ови захтеви треба да буду засновани на чињеницама да не би изазвали погрешне моралне реакције.

Пожељно је да медији свим духовним снагама бранити културно наслеђе на овом подручју, сачувати народну супстанцу, вратити институције културе и отворати простор за стваралаштво. Уколико се сачувају људи и институције, сачуваће се и културне и уметничке вредности. Приоритети су: чување постојећих институција културе; стварање нових институција културе (библиотека, музеја, архива); подршка културним програмима заштитет (књижевним, ликовним, музичким, позоришним); утицај на образовну политику да појача делове наставних програма и уџбеника са културним садржајима; подстицање повезивања културног наслеђа на Косову и Метохији са осталим деловима Републике Србије са културним ствараоцима.

Литература

- [1] Аврамовић, З. (1992): *Задужбине, фондови, фондације, лејати у култури Србије*, Завод за проучавање културног развитака, Београд.
- [2] Аврамовић, З.(2008): *Култура*, Завод за уџбенике, Београд
- [3] Аврамовић, З. (2011): *Социолошка осматрачница културе и образовања*, Рашка школа, Београд
- [4] Историја српске културе, (1994): Зборник радова, Горњи Милановац
- [5] Smit, A (1998): *Nacionalni identitet*, Beograd: XX век
- [6] Бован, В. (1980): *Народна књижевност Срба на Косову и Метохији 1,2*, Јединство, Приштина.
- [7] Богдановић, Д. (1985): *Књига о Косову*, САНУ, Београд.
- [8] Веселиновић, А., Р. Љушић (2001): *Српске династије*, Нови Сад.
- [9] Друштво и култура Срба Косова и Метохије (2006): Зборник радова (приредио З.Аврамовић), Филозофски Факултет, Косовска Митровица.
- [10] Задужбине Косова (1987): Призрен – Београд.
- [11] Зуровац, М. (2006): „Луча косовског мита”, Зборник Срби на Косову и Метохији, САНУ, Београд..
- [12] Јевтовић, М. (1996): „Григорије Божовић и међуратна књижевна критика”, *Баштина*, св. 7. Приштина.
- [13] Јеротић, В.(1995): *Вера и нација*, Терсит, Београд.
- [14] Кнежевић, М. (2006): *Ошимање Косова*, ИПС, Београд.
- [15] Крестић, В. Лекић, Ћ. (1995): *Косово и Метохија током векова*, Зубља.
- [16] Михаљчић, Р. (2001): *Јунаци косовске лејенде*, Српска школска књига, Београд.
- [17] Поповић, М. (1977): *Видовдан и часни крст*, Словољубве, Београд.
- [18] Ређеп, Ј. (1992): *Развићак косовске лејенде*, Књижевне новине, Београд.
- [19] Црњански, М. (1989): *Полиитички сјиси* (приредио З. Аврамовић), Сфаирос, Београд.
- [20] Келнер, Даглас (2004): *Медијска култура*, Београд, Клио

Professor Zoran Avramović, PhD

*The Faculty of Geoeconomics
Megatrend University, Belgrade, Serbia*

CULTURAL HERITAGE OF SERBS IN KOSOVO AND METOHIJA AND MEDIA CARE

Abstract: *The paper deals with two questions: 1) what is meant by the Serbian cultural heritage in KiM; 2) how can the media contribute to the preservation of this heritage after 1999? Firstly, the fact that part of the cultural heritage in Kosovo and Metohija is part of the overall heritage of Serbian culture is underlined. This was the case during the decades and centuries, and after the 1999 NATO aggression, problems in preserving this part of the cultural heritage became more complicated. In this paper, the cultural heritage of the Serbian people in Kosovo and Metohia is analyzed on three levels: a) cultural awareness – spiritual heritage, b) heritage of cultural institutions – churches, schools, states, v) significant figures – statesmen, church dignitaries, artists.*

In the second part, research questions about media relations on issues of preservation of Serbian cultural heritage in Kosovo after 1999 are being asked. A wider analysis of media care about Serbian cultural heritage in KiM-press, television, radio, the Internet is needed. It is desirable that the Serbian media protect all cultural forces from the cultural heritage in this area, to preserve the national substance, to the defense of the institutions and open space for creativity.

Keywords: *Serbian cultural heritage, Kosovo and Metohija, Serbia, media*

Др Јован Јањић, доцент*
Висока школа за комуникације
Београд, Србија

КОСОВСКИ ЗАВЕТ – ДУХОВНА ВЕРТИКАЛА СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА

Сажетак: Срби имају свој национални завет – Косовски завет. Назван по Косову, где је, у великом историјском догађају, искуштено потврђен. Његов есенцијални израз исказује се кроз речи које народна песма приписује садашњем српском кнезу Лазару: „Земаљско је за малена царство, / а небеско увек и до века”. Имајући такав став, значи бити опредељен за највише духовне вредности, које надилазе сва земаљска добра.

Косовски завет исходи из – Светосавског завета, из целокупног учења Светог Саве, а најексплицитније исказано у његовој Беседи о правој вери, на Сабору у Жичи 1221. године, када свом народу поручује „створиће свагда бесмртна дела у Христу”.

Учење Светог Саве засновано је на учењу самог Господа Исуса Христа, на Његовом Новом завету. Тако, Срби, држећи се Косовског завета, држе се, наравно, Новог завета. И на такав начин показују духовну вертикалу свој националног идентитета.

Кроз опредељење за вредности ушкане у Косовски завет показују се духовно стање народа који на овом завету вековима тради свој идентитет и духовна мера сваког човека у овом народу.

Кључне речи: Косовски завет, кнез Лазар, опредељење, Светосавски завет, Нови завет.

¹ jovanradj@gmail.com

Човек, по природи својој, није самодовољан. Предодређен је да живи у заједници, у савезу са другима. Да тако опстаје и тако изграђује своју личност.

Животворну потребу да буде у савезу има и човек и народ.

И зато је човек заветно биће, а народ заветна заједница.

Срби имају свој (национални) завет – Косовски завет. Назван по Косову, где се он, у великом историјском догађају, у одбрани сопственог националног и духовног бића, показао као свенародни тест; где је искуствено потврђен.

Када је реч о *Косовском завету*, онда се још говори или се под њим подразумева: *Косовски култ*, *Косовско опредељење*, *Косовска етика*, *Косовски морал*, *Косовски мит*, *Косовска легенда*, *Косовска мисао*, *Косовска философија*, *Видовданска идеја*, *Видовдански култ*, *Видовданска етика*, *Косовски подви*, *Кнежев подви*, *Култ кнеза Лазара*, *Лазарево опредељење*...¹

Шта је Косовски завет? То је опредељење за Царство небеско. Опредељење за вечне вредности: за Правду, за Истину и за све свето и честито. Опредељење које значи: на земљи се жртвовати, за небо се држати; земаљско користити у служби небескога; бити на страни Добра и борити се против зла; време у вечност преводити – следити највише вредности, оно на чему свет опстаје.

Човек има слободу да бира ком царству ће се приволети: да ли земаљском или Небеском царству. Реч је о избору вредности које следи. Земаљско царство се темељи на материјалним вредностима; Небеско царство на духовним вредностима.

Косовски завет најсажетије, и најчешће, исказује се кроз речи народне песме „Пропаст царства српскога“², речи које се приписују кнезу Лазару, као његово опредељење, пред судбински Бој на Косову:

*Земаљско је за малена царство,
а небеско увек и до века.*

¹ Милош Ковић, „Косовски завет и национални идентитет Срба“, у: *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији: историја, идентитет, угроженост, заштита*, уредници Драган Војводић и Миодраг Марковић, Галерија САНУ, Београд, 2017, стр. 113-141; Душан Љ. Кашић, „Корени косовске мисли“, у: *Свети кнез Лазар – сјоменица о шестој стогодишњици Косовској боја 1389-1989*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1989, стр. 11-24; Атанасије Јевтић, „Косовско опредељење за Царство небеско у историјској судбини српског народа“, у: *Свети кнез Лазар – сјоменица о шестој стогодишњици Косовској боја 1389-1989*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1989, стр. 25-36...

² Вук Ст. Караџић, *Српске народне пјесме*, књига друга, у Бечу, у штампарији Јерменскога манастира, 1845, „Нолит“, Београд, 1977, стр. 186-188.

Кад се говори о Косовском завету, прва мисао иде ка Светом кнезу Лазару, а онда према Милошу Обилићу и другим косовским јунацима, који су следили то опредељење.

Према ономе како је записао потоњи патријарх српски Данило III, пред Бој на Косову кнез Лазар војсци својој говори: „...постарајмо се (...) да ускоро подвиг страдалнички примимо, да бисмо поживели вечно на небесима; именујмо себе војницима Христовим, страдалницима за веру, како бисмо се уписали у књигу живота.“ На то велможе, војводе и војници одговарају: „Нећемо поштедети себе, знајући да после овога имамо отићи и са прахом смешати се. Умримо да свагда живи будемо, принесимо Богу себе жртву живу...“³

Дакле, кнез Лазар, као свенародни владар српски, и војска његова, као највиталнији изданак тога народа, свесно се опредељују за Царство небеско. Није њима до смрти, већ да се боре и изборе за оно што је највредније, па и по цену смрти. Не боре се они само, себи, за Царство на небу, него, нада све, за Небеско царство на земљи. Боре се за небеске законе на земљи.

Славећи кнеза Лазара и косовске јунаке, дело њихово, српски народ показује да дели њихово опредељење, да са њима састрадава, показује да је хришћански народ. И зато се с правом може рећи: Косовски завет је српска делотворна вера у Христа. Српски доживљај хришћанства.

С таквим опредељењем, вековима је грађен српски духовни и национални идентитет. Косовски завет постао је носећа духовна вертикала српског идентита.

Погибија кнеза Лазара и његове војске на бојном пољу, зарад највиших циљева, у свести народа добијају значење мученичке смрти за Царство небеско⁴, што је духовни триумф на основама хришћанске вере. Зато се њихова погибија, пострадање српске војске уопште на Косову, не доживљава као пораз, него као – победа, „узвишена победа хероизма и жртве у име виших циљева“, како то истиче Димитрије Богдановић⁵. Победа која надвисује све победе на земљи и исцељује све поразе на земљи.

У жртви, у мученичкој смрти кнеза Лазара српски народ сагледаваће своју историјску судбину⁶. То ће га храбрити да истраје на путу голготе, верујући да тај пут, на крају, доводи до – васкрсења.

Поимање и помињање Царства небеског постаје све присутније у народу.

³ Јустин Сп. Поповић, *Жиције светих за јун*, издање Манастира Св. Ђелије код Ваљева, Београд, 1996, стр. 358.

⁴ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, „Књижевне новине“, Београд, 1990, стр. 78.

⁵ Исто, 79.

⁶ *Свети кнез Лазар и косовски завет*, Митрополија црногорско-приморска, ИИУ „Светигира“, Цетиње – Београд, 2007, стр. 25.

Зато, већ одмах по завршетку Косовског боја, почињу да се исписују дела у којима се славе и овековечују подвизи Светог кнеза Лазара и косовских јунака. О кнезу Лазару пише његова удова, кнегиња Милица; патријарх српски Данило III саставља *Слово о кнезу Лазару* (1392-1393); а заједно са Патријархом, тројица раваничких монаха исписују *Похвалу и Службу* Светом мученику и кнезу Лазару, у којима се слави његов богоугодни подвиг мученичког страдања за Христа и за свој христољубиви народ⁷; сродница кнегиње Милице, смерна монахиња Јефимија златним и сребрним концима на свиленом покрову за ћивот Светог кнеза Лазара извезла је *Похвалу кнезу Лазару* (1402); син кнеза Лазара, деспот Стефан Лазаревић, владајући земљом свога отачества, на Косову пољу (1403. или 1404.) подиже велики камени стуб од мрамора и на њему исписује речи које опомињу на велики подвиг и велику жртву српских косовских јунака, које ће потом бити познате као *Нашииис на мраморном стубу на Косову...* Настају и друга дела, која се, такође, држе историјских чињеница.⁸ Притом, већина списа посвећених кнезу Лазару остају непотписана⁹, што упућује да је њиховим ауторима било важније дело које исписују од помена имена њиховог.

Док се говори и пише о кнезу Лазару, који је несумњиво жртва, и кроз поглед с друге стране, која га је погубила, о највећем српском косовском јунаку Милошу Обилићу се не пише. На то су утицале прилике у којима се Србија нашла после Косовског боја. У то прво време, релативно добрих односа са Турцима, турски султан био је Бајазит, Муратов син, који ће, узимањем Лазареве и Миличине ћерке Оливере, постати зет тадашњег српског деспота Стефана Лазаревића. Самим тим, као и услед околности да су Срби ратовали у турској војсци, није било згодно да се наглас слави јунак који је убио турског цара¹⁰. Тек четрдесетак година након Косовског боја, Константин Филозоф у свом делу *Живоић десјоша Сшефана Лазаревића*, после 1433. године, први ће писаном речју поменути Милошев подвиг, али не помињући притом име тог витеза који је убио Мурата¹¹. И на то су прилике утицале. Сам Константин,

⁷ Исто, 51.

⁸ Само у року од четрдесетак година настаје таквих тринаест дела о кнезу Лазару и Косовском боју: *Пролошко жиџије кнеза Лазара* (1390-1393), *Стихире и шройар свештоме кнезу Лазару* (1391), *Жиџије кнеза Лазара* (1392-1398), *Слово о кнезу Лазару* (1392-1398), *Данилово Слово о кнезу Лазару* (1392-1393), *Служба свештоме кнезу Лазару* (1402-1404), *Јефимијина Похвала кнезу Лазару* (1402), *Нашииис на мраморном стубу на Косову*, *Похвално слово кнезу Лазару* (1403-1404), *Жиџије и начелство кнеза Лазара*, *Пећки лешойис* (1402), *Врше мслии кнезу Лазару* (1420) и *Константинов Живоић десјоша Сшефана Лазаревића* (1433-1439). (Миодраг Поповић, *Видовдан и часни крсџ: оћлед из књижевне археолоије*, четврто издање, Библиотека XX век, Београд, 2007, стр. 21)

⁹ Раде Михаљчић, *Лазар Хребелановић*, друго издање, БИГЗ, 1989, стр. 127. и 132.

¹⁰ Миодраг Поповић, *Видовдан и часни крсџ*, 33.

¹¹ Исто

на једном месту, у том свом делу каже да га је писао „по заповести и захтеву најсветијег патријарха српске земље кир Никона и дворских начелника“, а на другом месту образлаже да га је писао после деспотове смрти, у доба затегнутих односа између Срба и Турака¹², тако да је могао да напише оно што је желео и што је чињеница. Турски извори Милоша су представљали као мучког убицу њиховог цара, а Константин Филозоф, супротстављајући се томе, каже да је он био „веома благородан“ и да се истицао по јуначкој верности кнезу Лазару.¹³

Годину дана по заузимању Цариграда (1453), турски цар Мухамед, не поштујући примирје које је склопио са српским деспотом, са свом силом кренуо је у рашку земљу. На превару је заузео град Ново Брдо, ту најистакнутије људе посекао, а триста двадесет младића узео себи за јаничаре и послао их у Анадолију. Кад су стигли у Једрене, цар је одабрао себи осам српских дечака за коморнике. У међувремену турски цар заузео је српском деспоту сву рашку земљу до Мораве (оставивши му само оно мало од Мораве до Смедерева). Следујући заветно опредељење кнеза Лазара и косовских јунака, изабрани српски младићи у Једрену договоре се да убију цара када буду на ноћној стражи, сложивши се у речима: „Ако овога турскога пса убијемо, онда ће читаво хришћанство бити ослобођено, а ако нас похватају, онда ћемо бити мученици пред Господом Богом.“¹⁴

Одлучују се за акцију, дакле, с истом свешћу као и њихови преци на Косову.

Нису успели, пошто је један од њих, Димитрије Томашић, потоњи потурчењак Бајдар, издао, па је њих преосталих седам, након мучења, побијено.¹⁵

Пошто је уследило време робовања Срба под Турцима, није било згодно гласно истицати јунаштва Милоша Обилића. Али, показаће се, оно је и те како живело у народу.

Има основа што историчар књижевности Миодраг Поповић (1920-2005) сматра да су се косовске јуначке песме, у којима се слави подвиг Милоша Обилића, могле јавити само у доба отпора Турцима, највероватније током друге половине XV века; али и да су оне¹⁶, после релативног смиривања

¹² Погледати: Миодраг Поповић, *Видовдан и часни крст*, 34.

¹³ Исто, 34-34.

¹⁴ Константин Михаиловић из Островице, *Јаничарове усјомене или шурска хроника*, приредио и превео проф. др Ђорђе Живановић, „Просвета“ и Српска књижевна задруга, Београд, 1986, стр. 120-122.

¹⁵ Исто, 122-123.

¹⁶ Овде професор М. Поповић уноси ограду, кроз речи „уколико их је било“. Сматрамо да таква ограда није умесна, јер тако богатог опуса косовских песама, каквих Срби имају, и с таквим духовним додиром са догађајима и личностима о којима се пева, не би могло бити да су ове песме настајале након неких великих пауза, после вековног ћутања.

прилика у Србији, током XVI века, заједно са делом српског народа који се повукао пред Турцима, прешле на Запад, у римокатоличке крајеве¹⁷, да би се касније када су Срби, у XVIII и почетком XIX века, кретали да се ослободе од турског ропства, оне враћале ту где су настале.

Један од преломних догађаја током српског робовања под Турцима био је 1690. године. Током аустријско-турског рата (који је трајао од 1683. до 1699. године) Аустрија је продрла у Србију. Срби су у томе видели прилику да се ослободе од Турака, па су се прикључили аустријској војсци. Исте те 1690. године, пред турским терором и у страху од још веће одмазде, долази до Велике сеобе Срба, са патријархом Арсенијем Чарнојевићем на челу, у крајеве под аустријском влашћу. Са собом Срби носе и мошти Светог кнеза Лазара и Јефимијин покров с извезеном похвалом кнезу Лазару.

Са собом носе и песме и предања настала на косовским знамењима. Након ових сеоба косовски култ оживљава и распламсава се у крајевима које они насељавају¹⁸.

Сам тај чин да Срби, док голи живот спашавају, са собом носе мошти Светог кнеза Лазара, сведочи колико је тај народ био и остао везан за свог светог владара-мученика..

Управо у то време, у последњој деценији XVII века, у српским летописима почиње да се пише о Милошу Обилићу, као јунаку који је убио турског цара Мурата.¹⁹

Када су Срби кретали у устанак за ослобађање од турског ропства, и у револуцију за поновно успостављање српске државе, сасвим сигурно, у свести су им биле прилике када тог ропства није било и када су живели у српској, не у турској држави, а то је преткосовско и косовско доба; такође, у свести су имали Лазарово опредељење и Милошево јунаштво. Тако, приликом отварања збора у Орашцу, на Сретење 1804. године, што је био почетак Првог српског устанка, Карађорђе Петровић сабраном народу казује да је дошао славни и дуго очекивани тренутак да се српски народ дигне на устанак, да освети Косово и да се ослободи од турског ропства²⁰.

Подвиг и јунаштво кнеза Лазара и косовских витезова били су узор Карађорђу и његовим устаницима. А то се види и из једног писма травничког везира, којим он 1806. године извештава Високу порту да се српски устаници, са Карађорђем на челу, спремају за отворен сукоб и са самим султаном, па каже: „...као што је некада краљ Лазар изашао на Косово, сви

¹⁷ Миодраг Поповић, *Видовдан и часни крст*, 45.

¹⁸ Погледати: Миодраг Поповић, *Видовдан и часни крст*, 58-59.

¹⁹ Миодраг Поповић, *Видовдан и часни крст*, 32.

²⁰ Миладин Стевановић, *Устанички зборови и скујшћине: Први и Друџи српски устанак*, „Службени гласник“, Београд, 2003, стр. 59.

[ће] на Косово изаћи. Они стално држе у рукама књиге о историји споменутог краља и он је велики подстрекач буне у њиховом разуму.“²¹

У то време, више од четири века након Косовског боја, појавиће се – лик косовског јунака са светачким ореолом. Наравно, у лику Милоша Обилића. Ослушкујући вапаје за слободом и сагледавајући ослободилачки набој у сопственом народу, а, надасве, увиђајући духовну величину подвига косовских јунака, монаси српског манастира Хиландара на Светој Гори, у време Првог српског устанка, између 1804. и 1810. године, у припрати кнеза Лазара при овом манастиру, живопису фреску *Свети Милош*²². Косовски јунак Милош Обилић осликан је са ореолом и са мачем у руци, као свети ратник.

Тиме је манастир Хиландара дао снажан импулс ширењу светачког култа Обилића, односно косовских јунака, па и по другим српским православним светињама долази до осликавања лика *Светиој Милоша Обилића*²³.

Први српски устанак, с Карађорђем на челу, темељ је и инспирација нових подухвата. Зато велики српски песник, црногорски владика Петар Петровић Његош на почетку свог непревазиђеног дела *Горски вијенац*, објављеном 1847. године, исписује „Посвету Праху Оца Србије“, у којој хероја тополског Карађорђа назива бесмртним, јер:

*диже народ, крсти земљу, а варварске ланце сруши,
из мртвијех Срба дозва, дуну живој српској души.*

У завршном стиху „Посвете“ Његош поентира, па каже:

Бјежи, грдна клејво, с рода – завјет Срби испунише!

Који завет? Завет који Срби називају – Косовским заветом!

И сам Његош пева на фону Косовског завета. У *Горском вијенцу* два-наест пута се помиње Обилић. Изузимајући учеснике драме, после имена Божјег, ничије име се не помиње чешће од имена Обилића.²⁴

Један од највећих српских и не само српских писаца Иво Андрић у есеју у којем свог духовног претка Његоша третира као „трагичног јунака

²¹ Цитирано према: Милош Ковић, „Косовски завет и национални идентитет Срба“, у: *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији: историја, идентитет, ујроженост, заштитиша*, 129.

²² Раде Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, друго издање, БИГЗ, 1989, стр. 59-60; Димитрије Богдановић, Војислав Ј. Ђурић и Дејан Медаковић, *Хиландар*, Манастир Хиландар у сарадњи са Југословенском ревијом, Света Гора, 1997, стр. 189.

²³ Раде Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, 64-69

²⁴ Епископ Николај, *Религија Његишева*, Сабрана дела, књига II, Српска православна епархија западноевропска, Химелстир, 1986, стр. 465.

косовске мисли“ пише да је у Црној Гори целокупна судбина свих људи била омеђена и управљена Косовским заветом. Каже: „Све што се у тим брдима рађало, долазило је на свет са рефлексом косовске крви у погледу.“²⁵ Од Косовског завета се живи, са њим се дише и мисли²⁶.

Први српски устанак води и ка духовном ослобађању. Вук Караџић сабира, објављује и пред свет износи српске народне песме, а тиме се косовско предање и косовско опредељење учвршћују у епској форми.²⁷ Поред тога, изношењем српских народних песама пред свет и писањем у свету о Српској револуцији, вођеној уз устанак против турске тираније – на темељу косовског опредељења – Косовски завет и пред светом постаје видна црта српског идентитета.

Али, оно што је (нај)важније, Срби остају свесни свог духовног утемељења на косовском опредељењу.

Та свест кроз векове земаљског робовања – када није било (српског) земаљског царства, већ се сва нада полагала у Небеско царство – толико је утемљена да није могла да остане без видног оваплоћења, и у материјалном и у духовном смислу. На Косово се позива кад год треба извести какав национални подвиг. Историчар Радован Самарџић запажа да је уочи ослободилачких ратова 1912-1918. године Косово било симбол свих младих нараштаја југословенског опредељења, без обзира на њихово порекло²⁸.

Пре него што ће доћи до коначног ослобођења свих српских крајева од вековне турске власти, након Првог балканског рата 1912. године, српски песник Милан Ракић, који је као дипломата неколико година службовао у српском конзулату у Приштини, испева осам песама инспирисаних косовским заветним искуством²⁹. Своју чувену песму „На Газиместану“ (1907) завршава стиховима:

*И данас кад дође до последњеј боја,
Незарен с'шарој ореола сјајем,
Ја ћу дајти живој, ошацибино моја,
Знајући шта дајем и зашто ја дајем.*

²⁵ Иво Андрић, „Његош као трагични јунак косовске мисли“, у: *Умешник и његово дело*, есеји II, Сабрана дела Иве Андрића, Књига тринаеста, друго издање, „Просвета“ – Београд, „Младост“ – Загреб, „Свјетлост“ – Сарајево, Државна založба Словеније – Љубљана и „Мисла“ – Скопје, Београд, 1977, стр. 9.

²⁶ Исто, 15.

²⁷ Милош Ковић, „Косовски завет и национални идентитет Срба“, у: *Умешничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији: историја, идентитет, уроженост, заштити*, 127.

²⁸ Радован Самарџић, „Светосавље и косовски завет“, *Православље*, Београд, 15. фебруар 1989. године, стр. 3.

²⁹ Јован Пејчић, *Милан Ракић на Косову*, „Конрас“, Београд, 2005, стр. 149.

Српски осећај за Видовдан, односно за етику исковану на тај дан 1389. на Косову пројектовао се и кроз пуцње српске младежи, окупљене у организацији „Млада Босна“, на аустро-угарског престолонаследника Франца Фердинанда, што ће бити формални повод за Први светски рат. С разлогом Милош Ковић сматра да се видовдански атентат у Сарајеву 1914. у многоме заснива на обрасцу Обилићевог косовског тирано-убиства³⁰.

Пред почетак Првог светског рата, 29. (16) јула 1914. године, кад је Аустро-Угарска објавила рат Србији, регент Александар упућује манифест свим Србима, позивајући их под српску заставу „с уверењем да ће се они и у овој прилици показати достојни својих славних предака“, онако како су се показали и у претходне две године, у Првом и у Другом балканском рату. Зато поручује: „Посведочимо још једанпут да се Србин уме жртвовати за своју отаџбину и обилићским пожртвовањем одбранити је пред многобројним оholим непријатељем.“³¹

Србија, својим подвигом, задивила је свет. Рат је добила, уз огромне жртве, ношена заветним косовским опредељењем. И управо зато, што је Видовдан највидљивији духовни оријентир у свести српског народа, на овај дан, Видовдан, 1921. године биће донет први устав новостворене јужнословенске државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, створене на темељима српске победе у Првом светском рату.

У тој новој држави, потоњој Југославији, видовдански култ био је уткан у званичну културу. Али, то ће доводити до незадовољства хрватских странака, које су учествовале у државној власти, и Комунистичке партије Југославије.³² Срби, зарад одржања заједничке државе, нису често гласно истицали свој завет, али је он код оних који су држали до себе био и те као присутан.

На српско заветно опредељење, на њихову слободарску традицију, позивала се и КПЈ, иако је она заговарала „земаљско царство“. У прогласу Централног комитета КПЈ од 12. јула 1941. године, које је писао Јосип Броз Тито, народ се позива у борбу овим речима: „Ви сте били побеђени у рату, али нисте покорени. Славне традиције борби за правду и слободу ваших дедова не смеју бити заборављене. Сада је време да покажете да сте достојни потомци својих славних предака...“³³

³⁰ Милош Ковић, „Косовски завет и национални идентитет Срба“, у: *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Мешохији: историја, идентитет, уроженост, заштитица*, 134.

³¹ *Голуба и васкрс Србије 1914-1915*, приређивачи Силвија Ђурић и Видосав Стевановић, друго издање, „Zrinski“ TIZ – Ђаковец и ИРО „Београд“ – Београд, 1989, стр. 20-22.

³² Милош Ковић, „Косовски завет и национални идентитет Срба“, у: *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Мешохији: историја, идентитет, уроженост, заштитица*, 135.

³³ Владимир Дедијер, „Историјска грађа из народноослободилачке борбе 1941-1945. о просветитељској улози Светога Саве“, у: *Сава Немањић – Свети Сава: историја и предање*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1979, стр. 472.

Јасно је да се овде, пре свега, мислило на српски народ, као на најбројнији народ у Југославији, народ спреман да се бори за своју отаџбину, док је огромна већина припадника других народа ступила под разне заставе нападача (окупатора).

За време рата и сами комунистички активисти, на територијама под контролом њихових јединица, учествовали су у прославама празника Светог Саве³⁴. У извештају штаба Другог крајишког одреда из јануара 1942. године се каже: „Одржане су приредбе са културно-политичким и забавним програмом на Божић, Нову годину, Светога Саву и друге празнике“, а потом се додаје да је одржана и „комеморативна прослава поводом годишњице смрти нашега великог учитеља и вође Лењина“.³⁵

Није могуће у исто време, с истим расположењем, славити и Лењина, који је покренуо велики рат против Бога, и Светог Саву, чији пут води до Бога.

Слављење Светог Саве овде је требало да послужи само за заваривање верујућег народа, да би са својим часним намерама несвесно помогао у остваривању циљева оних којима је Лењин „велики учитељ и вођа“.

Као што је помогло и на крају рата, 1945. године. Те године Свети Сава свечано је прослављен у свим београдским школама, на Београдском универзитету, па и у Скупштини Србије, где је за ту прилику дошао и југословенски вођа Јосип Броз Тито³⁶. Учињено је то само те године, док се нове револуционарне, комунистичке власти нису и формално (кроз под њиховим надзором спроведене изборе) инфилтрирале у народу.

Косовски култ, пригушиван и „духовно убијан“ у времену комунизма, оснажен је нарочито приликом прославе јубилеја: шест векова од Косовског боја. Тим поводом Српска православна црква покренула је и извела велику духовну манифестацију – пренос моштију Светог великомученика кнеза Лазара кроз српске крајеве у тадашњој Југославији. У *Васкршињој посланици* 1989. године патријарх Герман и остали архијереји Српске цркве образлажу смисао тог подухвата: да се „Бог што више прослави“, да верници што потпуније доживе славље видовданског јубилеја и да се „и сами освете, надахну и препороче примером свог великог светитеља, најславнијег челника и чиниоца видовданских и косовских догађаја“³⁷. На истом месту, у истој посланици, српски архијереји поручују: „Видовданско опредељење за `царство небеско` било је и биће у будућности једно од најважнијих наших народних надахнућа и једно од посебно вредних народних опредељења у свим приликама наше историје“.³⁸

³⁴ Исто, 476.

³⁵ Исто, 476-477.

³⁶ Јован Јањић, *Српска црква у комунизму и њосћкомунизму (1945-2000)*, Компанија „Новости“, Београд, 2018, стр. 55..

³⁷ *Гласник СПЦ*, бр. 3, март 1989, стр. 51.

³⁸ *Православље*, Београд, 15. април 1989, стр. 2.

Сличну поруку имао је и пола века раније, 1939. године, приликом прославе 550-годишњице од Косовске битке, тадашњи патријарх српски Гаврило, када је након свечано одслужене Видовданске литургије, у беседи пред огромном масом народа у манастиру Грачаница рекао да су косовски хероји на Косову животе дали „за оне идеале који су постали наша најснажнија традиција и наш духовни покретач“³⁹.

У нашем времену српска косовско-видовданска етика поготово често пројављивала се кроз реч и дело патријарха Павла, који у *Слову на усшолицењу* за предстојатеља Цркве, 1990. године, Косово означава као „поље праве српске славе и вечног опредељења“⁴⁰.

На почетку грађанских ратова на подручју бивше Југославије сабор српских архијереја, са патријархом Павлом на челу, у *Светосавској посланици* 1992. године, подсећа на учење Светог Саве о народној држави и о народној војсци. Подсећа да је најмлађи Немањин син оставио царство земаљско и приволео се Царству небеском, па записују: „Следујући његовом примеру, ово ће – двеста година касније на Косову – учинити читава српска нација, заједно са својим честитим Кнезом. Тиме је заувек опредељена историја и будућност српског народа. Косовским заветом се живело и дисало вековима – све до пре педесет година, када су безбоштво и материјализам свукли српски народ са светосавске стазе на странпутицу.“⁴¹ Наравно, мисли се на време комунизма.

Дакле, јасно је да Косовски завет своје упориште има у – Светосавском завету. У целокупном учењу Светог Саве. А то учење, на експлицитан начин, архиепископ Сава исказао је у *Беседи о правој вери* на Сабору у Жичи 1221. године.

Предочавајући суштину хришћанске вере, преосвећени Сава указује да је човек предодређен за вечност, да смо од Господа Исуса Христа примили „бесмртну веру, толики дар – да не умремо никада“. Зато позива: „Гледајући на бесмртни дар Христов, творите свагда бесмртна дела у Христу...“ Подучавајући шта и како треба да се чини, поручује: „И нека буду речи ове, које вам ја данас заповедам, написане на срцима вашим и у душама вашим, да се бојите Господа Бога Сведржитеља, и Њему јединоме да служите са страхом и трепетом, и Њему јединоме унесите част и славу, и Њему јединоме приљубљујете се, и Именом Његовим не куните се, него нека је ваша реч по Апостолу: да да, и не не.“⁴²

³⁹ *Гласник Српске православне патријаршије*, бр. 15 и 16, Београд. 9. (22) јула 1939. године, стр. 366.

⁴⁰ Јован Јањић, *Будимо људи, I – живиш и реч патријарха Павла*, издање аутора, Београд, 2014, стр. 83.

⁴¹ *Гласник СПЦ*, бр. 1, јануар 1992, стр. 2.

⁴² Владика Николај, *Живиш Светио Саве* [Додатак: „Жичка беседа Светог Саве о правој вери“, приредио владика Атанасије (Јевтић)], Братство Св. Симеона Мироточивог,

Замонашени млади принц, потоњи први српски архиепископ Сава од самог доласка у манастир, у Свету Гору, поступа и друге упућује на поступање по завету жртвовања земаљског зарад Небеског царства.

Поставши монах, он из Свете Горе пише свом оцу по телу великом жупану Стефану Немањи: „...уместо земаљског царства, за које – ако мене слушајући оставиш и к нама дођеш – небескога вечнога царства бићу ти посредник“⁴³.

Владар српске земље прихвата поруку сина, којег за оца прихвата, постаје монах Симеон и држи се завета, па по његовом упокојењу, Свети Сава, у *Жиџију Светиої Симеона*, пише: „...утврди нас и уразуми срца свих и поведе нас како треба правоверни хришћани да држе праву веру према Богу“⁴⁴.

А Доментијан у *Жиџију Светиої Саве* за сина који оцу поста отац (Светог Саву) и оца по телу (Светог Симеона) сину који њему и целом српском народу поста духовни отац сведочи: „...удостојише се славе небесне, и хотећи просветлити своје отацство, и обогатити обиљем божанственим и украсити славом небесном“⁴⁵. А потом, сведочећи како преосвећени Сава венчава брата, краља Стефана, записује: „Три светила сведочанства Божјега; истинитим Богом подигнута на привођење к Богу свога отацства.“⁴⁶

Везивање српских хришћанских владара за вечне циљеве видело се и по прилаганим даровима Цркви, по подизаним задужбинама.

Сама реч *задужбина* етимолошки корен свој има у намери настанка онога што се тако именује. Потиче од речи *за душу огаџи* или *гаџи* (pro anima dare); а с таквом намером обично се поклања Цркви, за спасење душе своје. Научник дубоко урођен у словенску историју Средњег века Теодор Тарновски напомиње да тај лек за душу (remedium animae) за ондашње људе није био неки празни звук, него „подмиривање једне дубоке духовне потребе“, које је „подизало њихов дух на толику висину, да је умножавало њихове снаге да служе своје животном позиву на један узвишени начин, да свој овдашњи живот жртвују, кад ту жртву буде захтевао узвишени циљ“.⁴⁷

Врњачка Бања, 2000, стр. 181-187.

⁴³ Теодосије, *Жиџије Светиої Саве*, превео Лазар Мирковић, превод редиговао Димитрије Богдановић, Српска књижевна задруга, Београд, 1984, стр. 35.

⁴⁴ Свети Сава, *Сабрана дела*, приредио и превео Томислав Јовановић, Српска књижевна задруга, Београд, 1998, стр. 151.

⁴⁵ Доментијан, *Жиџије Светиої Саве*, предговор, превод дела и коментари др Љиљана Лухас-Георгиевска, издање на српскословенском др Томислав Јовановић, Српска књижевна задруга, Београд, 2001, стр. 149.

⁴⁶ Исто, 251.

⁴⁷ Теодор Тарновски, *Историја српскої љрава у Немањићкој држави*, Новинско-издавачка установа Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 136.

А пошто су цркве и манастире зидали и одаривали владари, Тарановски запажа да је то „њихово даривање за душу постајало један државни акт, преко којег су се државни циљеви везали за вечне циљеве“. Али, у том односу, циљ није била држава сама за себе, него је она довођена у службу неком узвишенијем духовном циљу. Кад је држава тако уређена да служи том циљу, владалац је могао и да се повуче, да напусти кормило државе, и да се сам ода узвишенијем духовном животу.⁴⁸

Управо тако поступио је родоначелник најславније српске владарске династије Стефан Немања (око 1113 – 1199).

Опредељење за Царство небеско Свети кнез Лазар стицао је у амбијенту Светосавског завета, угледајући се, пре свега у духовном смислу, на своје свете претке. Зато се с пуним правом узима да је Косовски завет изданак Светосавског завета.

Светосавски завет, пак, упориште своје има у Новом завету Господа Исуса Христа. Јер, Свети Сава Србима је пренео чисту, неокрњену веру Сина Божјег, и бдио и све чинио да она таква живи у отачеству његовом. А у том и таквом отачеству родили су се и стасали они који су подвизима својим изаткати Косовски завет: кнез Лазар и косовски јунаци.

И зато, кад се каже да су Срби народ Косовског завета, то у исто време значи и да су народ Светосавског завета, и, надасве, народ Божјег Новог завета.

Косово је уткано у српско национално биће. Оно је у међувремену постало мера духовног бића сваког Србина. Косово се сваког Србина тиче, и зато се Срби у односу на Косово легитимишу: једни Косово виде као пораз, други Косово виде као победу⁴⁹. Кроз тај однос они показују своје духовно биће.

Они који настоје да неке своје циљеве остваре на рачун Срба, који желе да Србе духовно сломе, као и други духовно празни људи (којих, нажалост, исувише има и унутар српског народа) иронично говоре да су Срби „небески народ“, изругивајући се тако опредељењу њихових славних предака и постојаних потомака за – Царство небеско. Тиме се хоће рећи да су српски погледи на свет надреални, односно нереални; и да би их зато требало „приземити“, односно држати се земаљских мерила, оних која у датом тренутку владају, мерила успостављених од моћника овога света. Притом они који наступају тако олако, услед своје духовне празнине, не схватају, или неће да се схвате, да опредељење за небеске циљеве не значи одрицање од припадајућег земаљског добра, које служи остварењу виших духовних циљева.

⁴⁸ Исто, 136-137.

⁴⁹ Епископ рашко-призренски Артемије, „Видовдан – огледало српско“, у : *Свети кнез Лазар и косовски завеш*, Митрополија црногорско-приморска, ИИУ „Светигира“, Цетиње – Београд, 2007, стр. 7.

Ако би се Срби одрекли свог Косовског завета, своје косовске етике, то више не би био исти народ, светосавски и светолазаревски народ који је своје духовно биће око те вертикале вековима градио.

Косовски завет није само историја на Косову исписана, он је вазда присутна наша стварност.

Закључак

Опредељење кнеза Лазара за Царство небеско следе остали косовски јунаци. Њихово жртвовање, с таквим опредељењем, српски народ слави, јер у њиховој жртви сагледава своју историјску судбину. Тако Срби кроз Косовски завет показују свој доживљај хришћанства, а Косовски завет постаје носећа духовна вертикала српског идентитета. На темељима косовске етике српски народ вековима гради свој духовни и национални идентитет. И зато, евентуалним одрицањем од Косовског завета, то више не би био исти, светосавски и светолазаревски народ.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Књиџе

- [1] Богдановић, Димитрије; Ђурић, Војислав Ј.; Медаковић, Дејан, *Хиландар*, Манастир Хиландар у сарадњи са Југословенском ревијом, Света Гора, 1997.
- [2] Богдановић, Димитрије, *Књиџа о Косову*, „Књижевне новине“, Београд, 1990.
- [3] Владика Николај, *Живој Светлој Саве* [Додатак: „Жичка беседа Светог Саве о правој вери“, приредио владика Атанасије (Јевтић)], Братство Св. Симеона Мироточивог, Врњачка Бања, 2000.
- [4] *Голоша и васкрс Србије 1914-1915*, приређивачи Силвија Ђурић и Видосав Стевановић, друго издање, „Zrinski“ TIZ – Ђаковес и ИРО „Београд“ – Београд, 1989.
- [5] Доментијан, *Живој Светлој Саве*, предговор, превод дела и коментари др Љиљана Јухас-Георгиевска, издање на српскословенском др Томислав Јовановић, Српска књижевна задруга, Београд, 2001.
- [6] Епископ Николај, *Религија Њејошева*, Сабрана дела, књиџа II, Српска православна епархија западноевропска, Химелстир, 1986.
- [7] Јањић, Јован, *Будимо људи, I – живој и реч љајријарха Павла*, издање аутора, Београд, 2014.
- [8] Јањић, Јован, *Српска црква у комунизму и љосћкомунизму (1945-2000)*, Компанија „Новости“, Београд, 2018.

- [9] Караџић, Вук Ст., *Српске народне џјесме*, књига друга, у Бечу, у штампарији Јерменскога манастира, 1845, „Нолит“, Београд, 1977.
- [10] Михаиловић, Константин, из Островице, *Јаничарове усјомене или шјурска хроника*, приредио и превео проф. др Ђорђе Живановић, „Просвета“ и Српска књижевна задруга, Београд, 1986.
- [11] Михаљчић, Раде, *Јунаци косовске лејенде*, друго издање, БИГЗ, 1989.
- [12] Михаљчић, Раде, *Крај српској царсјва*, друго издање, БИГЗ, 1989.
- [13] Михаљчић, Раде, *Лазар Хребелјановић*, друго издање, БИГЗ, 1989.
- [14] Пејчић, Јован, *Милан Ракић на Косову*, „Конрас“, Београд, 2005.
- [15] Петровић, Петар, Његош, *Горски вијенац и Луча микрокозма*, СПКД „Просвјета Београд“ и ИК „Филип Вишњић“, Београд, 2017.
- [16] Поповић, Јустин Сп., *Жишјје светшх за јун*, издање Манастира Св. Ђелије код Ваљева, Београд, 1996.
- [17] Поповић, Миодраг, *Видовдан и часни крсј: ојлед из књижевне археолошје*, четврто издање, Библиотека ХХ век, Београд, 2007.
- [18] *Светш кнез Лазар и косовски завеш*, Митрополија црногорско-приморска, ИИУ „Светигира“, Цетиње – Београд, 2007.
- [19] Свети Сава, *Сабрана дела*, приредио и превео Томислав Јовановић, Српска књижевна задруга, Београд, 1998.
- [20] Стевановић, Миладин, *Усшанички зборови и скујшшјине: Први и Друш српски усшанак*, „Службени гласник“, Београд, 2003.
- [21] Тарановски, Теодор, *Исшорија српској йрава у Немањшкјој држави*, Новинско-издавачка установа Службени лист СРЈ, Београд, 1996.
- [22] Теодосије, *Жишјје Светшј Сава*, превео Лазар Мирковић, превод редиговао Димитрије Богдановић, Српска књижевна задруга, Београд, 1984.

Чланци

- [1] Андрић, Иво, „Његош као трагични јунак косовске мисли“, у: *Умешник и њејово дело*, есеји II, Сабрана дела Иве Андрића, Књига тринаеста, друго издање, „Просвета“ – Београд, „Младост“ – Загреб, „Свјетлост“ – Сарајево, Државна заложба Словеније – Љубљана и „Мисла“ – Скопје, Београд, 1977.
- [2] Артемије, епископ рашко-призренски, „Видовдан – огледало српско“, у : *Светш кнез Лазар и косовски завеш*, Митрополија црногорско-приморска, ИИУ „Светигира“,
- [3] Цетиње – Београд, 2007.
- [4] Дедијер, Владимир, „Исторшјска грађа из народноослободилачке борбе 1941-1945. о просветитељској улози Светога Сава“, у: *Сава Немањш – Светш Сава: исшорија и йредање*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1979.

- [5] Дурковић – Јакшић, Љубомир, „Установљење у васкрслој Србији 1889. Видовдана за државни празник“, у: *Свети кнез Лазар – сјоменица о шестој сјојодишњици Косовској боја 1389-1989*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд. 1989.
- [6] Јевтић, Атанасије, „Косовско опредељење за Царство небеско у историјској судбини српског народа“, у: *Свети кнез Лазар – сјоменица о шестој сјојодишњици Косовској боја 1389-1989*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд. 1989, стр. 25-36.
- [7] Кашић, Душан Љ., „Корени косовске мисли“, у: *Свети кнез Лазар – сјоменица о шестој сјојодишњици Косовској боја 1389-1989*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд. 1989, стр. 11-24.
- [8] Ковић, Милош, „Косовски завет и национални идентитет Срба“, у: *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији: историја, идентитет, угроженост, заштита*, уредници Драган Војводић и Миодраг Марковић, Галерија САНУ, Београд, 2017.
- [9] Самарцић, Радован, „Светосавље и косовски завет“, *Православље*, Београд, 15. фебруар 1989.

Новине

- [1] *Гласник Српске православне епископске конференције / Гласник Српске православне цркве*, Београд;
- [2] *Православље*, Београд.

Др Слободан Вулетих*

ОШ „Коста Трифковић“

Нови Сад, Србија

Милан Спасојевић**

ОШ „Коста Трифковић“

Нови Сад, Србија

Др Војислав Тодоровић***

ОШ Душан Дујалић

Београд, Србија

УЛОГА ШКОЛЕ У ПРЕЗЕНТАЦИЈИ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА СРБИЈЕ

Апстракт: У уводном делу рада школа је описана као образовна институција од јавног значаја, чија је културна улога једна од кључних на пољу стицања знања о култури. Предмет рада је разматран са два аспекта 1. образовна улога културе и 2. културна улога школе у функцији презентације културног наслеђа. На основу искуства културно-образовне праксе у земљи и окружењу представљен је модел презентације културног наслеђа у оквиру школске установе. Представљен модел има егземпларни значај будући да спаја културну и јавну делатност школе, стварајући културно-пошторни подсистем у оквиру образовног друштвеног система. У закључном делу рада даје се критички осврт и анализиране су вредности и ограничења модела.

Кључне речи: Школа, образовање, културно наслеђе, модел

* slovu79@gmail.com

** milanspasojevic@sbb.rs

*** vojatodorovic@gmail.com

1. Теоријски приступ

Улога школе огледа се најпре у њеној образовној и васпитној делатности. Међутим, осим тих улога, јавна и културна делатност школе представљају значајне улоге и стварају услове за успешно остваривање циљева и задатака образовања и васпитања, чиме се тежи задовољавању разноврсних културних потреба ученика у савремености. Осим просветних власти на свим нивоима управљања, као и активности културних делатника, јавну и културну делатност школе, у сваком погледу требало би да подрже наставници свих предмета, јер је савремена школа „образовни и културни центар“ сваке средине (градске, приградске или сеоске) чији рад би требало да се темељи на тимском духу и сарадњи.

Запослени у школи би, како сарадњом између себе, тако и сарадњом са многим „стратешким партнерима“ требало да остварују интеракцију и реализују пројекте са културним установама у које спадају: музеји, галерије, библиотеке и остале установе културе у датој средини. Осим тога, управа школе би требало да буде у повременом контакту са туристичким агенцијама, ради остваривања културне и педагошке сарадње одобрене и подржане од стране Министарства просвете, са унапред дефинисаним циљевима сарадње на системском нивоу. У том смислу потребна је интерресорна и интерсекторска сарадња установа јавног, приватног и цивилног сектора. (Милосављевић, 2015). Интеракција школе односи се и на њен посредничку улогу која се остварује између ученика и културног наслеђа, упознајући их на тај начин са материјалним и духовним вредностима и културним тековина од цивилизацијског значаја (Вулетић, 2016).

Култура као појам означава: „1. а. свеукупност материјалних и духовних вредности у историји човечанства, б. скуп знања, обичаја и постигнућа одређеног друштва или одређене епохе. 2. виши, развијенији однос према нечему; савршенији вид владања нечим; истанчаност, префињеност, 3. ниво друштвеног и духовног развика личности, образованост, просвећеност; лепо понашање, лепо васпитање...“ (Клајн, Шипка, 2008: 687). Овако схваћена, култура подразумева одређени систем вредности, образаца, скуп обичаја, духовних и материјалних достигнућа човечанства. Она је динамичног карактера, те се као таква, негује и развија и са собом носи карактеристична обележја одређене епохе и цивилизације. Школа у том смислу има важну улогу у упознавању ученика са свим вредностима друштва задовољавајући њихове културне и духовне потребе (Вулетић, 2016).

1.1. Образовна улога културе

Ослањајући се на интерресорну и интерсекторску сарадњу, образовна улога културе може се описати и као активност институција културе које се баве производњом културних садржаја у подизању образовног нивоа друштва (Лукић, 2015). Она се ослања на задовољавање културних потреба које су „део мотивационе структуре личности и представљају циљеве који се задовољавају кроз симболичку комуникацију“ (Мрђа, 2011: 18).

На тај начин, примарно неедукативне институције доприносе унапређењу друштва, стварајући и умножавајући културни и социјални капитал, који се путем школе као канала комуникације остварује као сложена „симболичка комуникација“. Осим тога, образовна улога културе доприноси и стварању нове публице, припремајући младе за нове културне садржаје и њихову интерпретацију (Лукић, 2015). Снажан утисак култура оставља на појединца и на друштво у правцу „освешћивања и окултуравања“. Образовна улога културе огледа се у сложенем односу ученика као посматрача и конзумента културе који у оквиру организованих школских (наставних и ваннаставних) активности упознају различите културне вредности.

1.2. Културна улога школе

Осим васпитне и образовне, школа има и културну улогу. Путем остварења те улоге, култура у школи „живи“ неговањем културних вредности путем планских, систематичних, образовних и васпитних активности. Остварује се упознавањем ученика са симболиком културних добара, образовањем генерација ученика у континуитету да упознају и интересују се за историјски контекст и друштвене околности у којима су културне тековине настале. Да би се културна улога школе одвијала у савремености, неопходно је развијати интересовање ученика за културне вредности применом традиционалних али и иновативних метода и модела наставе у које спада и пројектна настава¹. Развијајући интересовања за истраживање друштвених околности и дешавања из прошлости, код ученика се негује снажан однос који појачава корелацију садржаја предмета матерњег језика и наставних предмета: *Природа и друштво*, *Ликовна и Музичка култура* и *Чувари традиције*. У предметној настави то се остварује кроз садржаје наставних предмета: *Историја*, *Географија*, *Верска настава* и *Грађанско васпитање* (Вуле-

¹ Јосип Пивац у својој књизи *Иновативном школом у друштво знања* (2000) говори о реконцептуализацији у образовању која се креће у правцу реформације њеног традиционалног бића у нову, савремену концепцију, према друштвеним збивањима и потребама, као педагошким изазовима будућности. Ако је културна улога школе један од приоритета, допринос школе друштву биће још већи у правцу развоја културног капитала будућих генерација.

тић, 2016). У корелацији са наведеним предметима може постићи тематски оквир, који настави даје иновативни карактер и осећај веће укључености и мотивације за рад. Иновативност са собом носи и креативност те се повећава и мисаона активација учесника.

2. Модел презентације културног наслеђа у оквиру школске установе

У даљем тексту представљамо модел презентације културног наслеђа који је осмишљен од стране директора школе Милана Спасојевића и помоћника директора др Слободана Вулећића, те је реализован у ОШ „Коста Трифковић“ у Новом Саду у току школске 2018/2019. године. Модел је замишљен на тај начин да су ангажовани сви расположиви ресурси школе материјални (школска библиотека и медијатека, кабинети, простор и сама зграда) као и нематеријални (сви кадрови, образовни лидери, професори и други стручњаци). Елементе модела чине следеће активности:

- Богаћење библиотечког фонда литературом о српском културном, верском и националном идентитету,
- Учешће наставног особља и ученика у културним (мултикултуралним и интеркултуралним) пројектима,
- Појачано учешће родитеља и ученика у школским активностима,
- Изложбе унутар школског простора,
- Обележавање јубилеја, култура сећања,
- Анкетирање ученика и медијска подршка.

2.1. Пример обележавања стогодишњице Великог рата у ОШ „Коста Трифковић“ Нови Сад

Полазећи од елемената модела у складу са материјалним ресурсима, за ученике је у холу школе уприличена изложба „Српски ратни добровољци у Великом рату“ која је трајала од 1.11. - 20.11. 2018. године. Изложба је имала за циљ привлачење пажње и повећање интересовања ученика за овај важан историјски догађај. Месец новембар је био погодан за изложбу због обележавања државног празника Дана примирја 11.11.2018. године који је уједно и нерадни дан². Тим поводом наставници историје приредили су материјал за све колеге да током првог часа 9.11. (петак) разговарају са ученицима о Великом рату и улози Србије у циљу неговања јубилеја и културе сећања.

² Мишљења смо да је сваки државни празник неопходно обележити на пригодан начин и пропатити провереним историјским информацијама, које ће ученицима бити упућене тим поводом од стране наставника. Културна улога школе се огледа и у овој активности у правцу неговања културе сећања..

На тај начин је директним путем свих 1326 ученика информисано о значају овог државног празника. Истог дана 9.11. новосадски дневни лист Дневник поделио је 1400 примерака броја са додатком намењеним ученицима, родитељима и наставницима о „Великом рату-великој победи“. Новине и посебно припремљен прилог су искоришћени као дидактички материјал и повод за тематски културно-историјски дан. Ученици предметне наставе током истог дана посматрали су пројекцију филма о Милунки Савић у школским кабинетима. Након тога за заинтересоване ученике емитован је и филм „Солунци говоре“³. Медијска екипа новосадског Дневника посетила је школу и интервјуисала ученике и запослене о ефектима тематског броја и утврдила да су интервјуисани ученици били под утиском нових информација, те да су повећали интересовања за историјске догађаје⁴. На основу датих интервјуа утврђено је да се одређен број ученика раније додатно информисао путем школске библиотеке као и на основу изложбе у холу школе чиме је уједно потврђена и оправдана интенција руководства и стручне службе школе да обележавање догађаја буде поткрепљено изложбом као културном манифестацијом у школи. Осим наведених активности, у циљу промовисања културног наслеђа у ОШ „Коста Трифковић“ је за ученике од 5. – 8. разреда у сарадњи са Друштвом учитеља Новог Сада организовала Међушколски квиза знања „100 година од присаједињења Војводине“. Учествовало је 11 школа из Новог Сада. Најбоље три екипе су награђене и промовисане.

Слика 1. Победници квиза знања „100 година од присаједињења Војводине“

³ Документарни филм као медиј је посебно интересантно дидактичко средство које обједињује поглед на прошлост, утиче на неговање културе сећања, а материјал доступан на интернету омогућава поновни приступ и посматрање као и евокацију у настави.

⁴ Интервју медијске екипе са ученицима није научни доказ, зато је у даљем тексту презентовано емпиријско истраживање учињено са ученицима шестог разреда како би се утврдили ефекти модела.

Дана 25. 11. 2018. године у Новом Саду је откривен и споменик Краљу Петру I Карађорђевићу при чему су сви локални и национални медији извештавали о томе. Са ученицима разредне наставе је на темељу претходних активности остварена и посета музеју града Новог Сада као и обилазак новог споменика.

3. Емпиријски део рада

Са ученицима предметне наставе из 6. разреда, урађена је анкета у циљу испитивања мишљења ученика о улози школе у представљању културног наслеђа наше земље. *Загаци* су следећи:

- Да се испита начин и учесталост задовољења културних потреба за читањем књига и посећивањем библиотека, посећивање музеја и школских приредби.
- Да се испитају ученици о томе шта за њих представља култура, културно наслеђе једне државе и који су погодни начини презентације културног наслеђа у школи.
- Да се испита степен спремности ученика за учешће у презентацији културног наслеђа наше државе.

Опшња хипотеза је да ученици сматрају да би школа требало да има активнију улогу у презентацији културног наслеђа. *Узорак* је чинило 100 испитаника узраста 12-13 година.

Инструмент је чинио упитник који садржи пет затворених питања и девет отворених.

3.1. Резултати истраживања

Резултати су представљени и изражени квантитативно, односно квалитативно у зависности од питања. Узорак представља 49% дечака и 51% девојчица. Према школском успеху 67% је претходни разред завршило са успехом одличан, 28% врло добар, 4% добар и 1% довољан. Може се закључити да је већина ученика успешна у учењу и да је узорак погодан за испитивање оваквог типа.

1. На питање о томе *колико посећују школску библиотеку на месечном нивоу*, 26% ученика тврди да не посећује, 26% тврди да посећује ретко, 30% посећује понекад, 11% често и 7% врло често. Резултати указују да само 18% ученика посећује често (редовно) библиотеку и да има читалачке навике.
2. Забрињавајуће је да 52% ученика скоро и не иде у библиотеку. Са тим у вези је било и следеће питање *да ли шренућно код куће читају*

неку књићу, на шта је 64% тврдило да чита а 36% да не чита код куће. Дакле две трећине ученика чита књиге код куће али им школска библиотека поред великог броја књига није извор литературе.

3. *Посећу музејима* у току месеца редовно остварује само 8% ученика, док 24% тврди да иде понекад, врло ретко 40% а никад 28%. Дакле ученици слабо посећују музеје и 8 од њих 100 иде редовно у музеје током месеца. То говори да би образовна улога културних установа у Новом Саду требало да буде знатно већа.
4. *Колико често ученици посећују школске приредбе* говори податак да 17% никад не посећује, 20% врло ретко, 29% понекад, 26% често, а 8% веома често. Резултати указују да трећина ученика или 34% посећује приредбе.
5. Следеће питање се базирало на *стийену сиремностии ученика да се укључе у школске приредбе*, те је утврђено да 43% жели да се укључи, 36% нема мишљење о томе док 21% не жели то. Ови подаци говоре да би школске приредбе требало да буду интензивније и актуелније како би привукли остале ученике да присуствују активно или пасивно на тим манифестацијама.

Следећих девет питања је било отвореног типа па су ученици имали могућност да дају аутентичне одговоре и да искажу своје виђење, мишљење и став о датим питањима. Код сваког питања издвојили смо по три најучесталија типа одговора.

Ученици појам *култура* дефинишу на следећи начин:

- „Култура је, по пом мишљењу, све оно што су познати људи направиле пре више година“.
- „Култура је васпитање и обичаји неког народа“.
- „Постоји више врста култура и све заједно чине културу једног народа. Културу чине: обичаји, материјални и писани извори, итд.“

Ученици појам *културног наслеђа* дефинишу на следећи начин:

- „За мене је то неки споменик или црква који нам показују како је тада све изгледало и остављају нам неке успомене“.
- „То је све што смо наследили од пре“-
- „Културно наслеђе је нешто што држава треба да чува и поштује. То може бити споменик или нека друга творевина“.

Ученике смо питали *колико су информисани о лику и делу Косће Трифковића*, чије име носи њихова школа? Резултати показују да су ученици слабо информисани о њему те да су информације да је рођени Новосађанин, по образовању морнар, правник и општински чиновник, а упамћен као комеди-

ограф и књижевник, ученицима стране. Мишљења смо да се Дан школе као школски празник мора убудуће организовати у правцу информисања о лику и делу историјских личности које чине део културног наслеђа једног краја.

Са тим у вези је и било следеће путање којим смо испитивали *начине на које школа може ученике да информише о културном наслеђу њиховог краја*:

- „Да се шире информације и да нам се приређују презентације“.
- „Можда да се организује један час месечно да нам наставница историје или српског језика причају о нашој култури“.
- „Тако што би добијали школске новине чешће и да у њима пише нешто о културном наслеђу“.

Ученике смо питали *шта је што што они знају и умеју да ураде по ишћању представљања културног наслеђа њиховог краја*, како би испитали њихову спремност за давање активног доприноса:

- „Могла бих да направим неку презентацију, да глумим, певам, снимам“.
- „Мислим да би старији ученици могли ићи по вртићима да би на забаван начин представљали културно наслеђе“:
- „Могу да идем на културне догађаје, да причам о њима и да будем културан“.

На питање *коме су намењене презентације културног наслеђа ученици су одговорили следеће*:

- „За све (за децу и одрасле)“.
- „За људе из Србији и изван ње“.
- „За ученике грађане, туристе“.

Ученике смо питали *да ли су учествовали у неком програму представљања културног наслеђа*:

- „Учествовала сам у школским приредбама и градским догађајима (концертима, наступима)“.
- „Имам краткотрајно памћење па се не сећам“.
- „Нисам, али бих волела“.

Да ли по мишљењу ученика *школа повремено врши презентације културног наслеђа*:

- „Да, ова школа скоро увек ради презентације о Србији“.
- „Ретко али има“.
- Већина ученика је кратко одговорила да школа ради презентације културног наслеђа.

Да ли би ученици волели да се у холу школе повремено врше изложбе културног наслеђа:

- „Било би занимљиво и научили би доста“;
- „Могло би и мало више“;
- „Ја бих волела да сликам за те изложбе и волела бих да имамо поуке (народне) на улазу у школу“.

4. Закључак

Први истраживачки задатак био је да се испита начин и учесталост задовољења културних потреба за читањем књига и посећивањем библиотеке, посећивање музеја и школских приредби. На основу приказаних резултата испитивања мишљења ученика о улози школе у представљању културног наслеђа наше земље можемо закључити да само 18% ученика библиотеку посећује редовно и да има читалачке навике. Забрињавајуће је да 52% ученика скоро и не иде у школску библиотеку. Две трећине ученика чита књиге код куће али им школска библиотека поред великог броја књига није извор литературе. Ови одговори указују да школска библиотека мора да има активнију улогу и да се промовише читалаштво. У томе велику улогу имају учитељи и наставници српског језика који ученицима налажу које књиге би требало да читају.

Посете музеју 68% ученика не остварује. И у овом случају школа би могла да се активније укључи и да оствари интерресорну и интерсекторску сарадњу и интеракцију како би се остварила културна улога школе и постигли ефекти образовне улоге културе. Чак 17% ученика никад не посећује школске приредбе, 20% врло ретко, 29% понекад, 26% често, а 8% веома често. Резултати указују да трећина ученика или 34% посећује приредбе што је податак који указује да се школске приредбе морају. По питању степена спремности ученика да се укључе у школске приредбе, утврђено је да 43% жели да се укључи, 36% нема. Ови подаци говоре да би школске приредбе требало да се организују у договору са ученицима, уважавајући њихове потребе како би привукли остале ученике да присуствују активно или пасивно на тим манифестацијама.

Други истраживачки задатак био је да се испитају ученици о томе шта за њих представља култура, културно наслеђе једне државе и који су погодни начини презентације културног наслеђа у школи. Аутентични одговори који су дати на то питање потврђују да у складу са њиховим узрастом ученици имају јасну представу шта је култура (општи појам) као и шта је културно наслеђе једне државе. Одговори потврђују да је на темељу датих схватања са ученицима шестих разреда могуће озбиљније упознати културно наслеђе и да имају потребу да се информишу о културном

наслеђу. Ученици желе да сешколски ресурси у виду школских новина, хол школе, као и знање наставника користе у сврху упознавања и презентације културног наслеђа.

Трећи истраживачки задатак био је да се испита степен спремности ученика за учешће у презентацији културног наслеђа наше државе. Одговори ученика потврђују да они желе да заузму активну улогу у презентацији истог, тиме што би глумили, снимали, цртали и радили плакате задовољавајући сопствене културно-уметничке потребе у оквиру школских активности. На основу налаза можемо рећи да је општа хипотеза да ученици сматрају да би школа требало да има активнију улогу у презентацији културног наслеђа је овим истраживањем потврђена. Сматрамо да је наш модел презентације културног наслеђа унапредио постојећа знања ученика о култури у једној школи, да их је заинтересовао, те да је отворио нове могућности унапређења односа дете-култура-школа. Сматрамо да би истраживања овог односа треба наставити, како би се створио јак културно-потпорни систем у оквиру система просвете, јер је то сигуран стварања компетенција будућих генерација које би требало да имају правилан однос према културном наслеђу.

Литература

- [1] Вулетић, С. *Учење садржаја о културном наслеђу путем наставних екскурзија*, „Учишћел”, ГОД. XXXIV • БР. 1, 2016, Београд, Савез учитеља, стр. 9–23.
- [2] Јанковић П., Родић, Р. *Школска педагогија*. Педагошки факултет, Сомбор, 2007.
- [3] Клајн, И., Шипка, М. *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2008.
- [4] Лукић, Д. *Образовна улога културе*, „Културна улога школе и образовна улога културе – драма у образовању“ Библиотека драматургија, Београд, 2015. стр. 103-118.
- [5] Милосављевић, С. *Интерресорна и интерсекторска сарадња образовања и културе – потребе, добробити и изазови*, „Културна улога школе и образовна улога културе – драма у образовању“ Библиотека драматургија, Београд, 2015. стр. 57-68.
- [6] Милосављевић, С. *Културно образовање: нове компетенције за садашњост и будућност*, „Културна улога школе и образовна улога културе – драма у образовању“ Библиотека драматургија, 2015. стр. 69-86
- [7] Мрђа, С. *Културни животи и потребе студената у Србији*. Завод за проучавање културног развитака, Београд, 2011.
- [8] Пивац, Ј. *Иновативном школом у друштво знања*. Хрватско-педагошки књижевни збор. Загреб, 2000.

Dr. Slobodan Vuletić

Elementary school "Kosta Trifković"

Novi Sad, Serbia

Milan Spasojević

Elementary school "Kosta Trifković"

Novi Sad, Serbia

Dr. Vojislav Todorović

Elementary school "Dušan Dugalić"

Belgrade Serbia

THE ROLE OF SCHOOL IN PRESENTATION OF CULTURAL HERITAGE OF SERBIA

Abstract: *In the introductory part of the work the school is described as an educational institution of public importance, whose cultural role is one of the key in the field of acquiring knowledge about culture. The subject of work is considered from two aspects: 1. the educational role of culture and 2. the cultural role of the school in the function of presenting cultural heritage. Based on the experience of cultural and educational practice in the country and the environment, a model of presentation of cultural heritage within a school institution has been presented. The presented model has an exemplary significance since it connects the cultural and public activities of the school, creating a cultural-support subsystem within the educational social system. In the final part of the paper a critical review was given and the advantages and limitations of the model were analyzed.*

Keywords: *School, education, cultural heritage, model*

Проф. др Шандор Шетало*
*Академија уметности
Универзитета у Новом Сагу*

ТЕСЛИН ПОРТРЕТ У ЕМИСИЈАМА ИЗ КУЛТУРЕ

Апстракт: Никола Тесла је био изузетно велики љубитељ уметности, нарочито књижевности, опере и филма. С људима из света уметности дружио се неуспоредиво више него са научницима и проналазачима. Један од његових најбољих пријатеља био је Марк Твен. Заједно са пријатељем Робертом Цонсоном, Тесла је превео четвори песме Јована Јовановића Змаја.

Реципујући стихове из Гејшеовој „Фауста“, током једне шетње у будимпештанском парку, изненада је добио визију обртној матичној поља. Зар то није био уметнички чин?!

Представљањем уметничке црте највеће интуитивне тенија свих времена, путем емисија из културе, скрећемо нарочиту пажњу на важан момент у стваралачком животној Николе Тесле, чије дело не престаје да обојатује како српско, тако и светско културно наслеђе. Потврђени модели за овакво представљање су: шелевизијска емисија „У уму научника, душа уметника“, из серијала „Плави круг“, емисијована у више наврата на Радио-шелевизији Војводине, и радијска емисија „Дневник музичке омладине“, посвећена животној и делу Николе Тесле, која је такође репризирана.

Кључне речи: Никола Тесла, културна заоставштина Србије, уметност, емисија из културе, радио и шелевизија.

* s.f.e.s.saca@gmail.com

Увод

Да је Тесла био изумитељ са маштом уметника потврђују и његове презентације које су биле до детаља осмишљене, унапред изрежиране спектакуларне представе. Његов стваралачки процес је био јединствен. Он би своје проналаске најпре конструисао у властитој машини, а затим би их пројектовао испред себе, у три димензије, и посматрао их као реалан приказ. Тесла је закључио да он предмет свог мишљења заправо пројектује на ретину ока, у приказ који се пред њим одвија. Његов велики пријатељ и биограф, Џон О'Нил, о томе је записао и следеће: "Ако би му задали какав проблем из аритметике или алгебре, било му је сасвим свеједно да ли ће изићи пред школску таблу да га изради или ће остати на свом месту. Његова необична способност омогућавала му је да види пред собом замишљену таблу на којој је видео написан задатак, и на њој су се ређале све радње и сви знаци потребни да се добије решење. Сваки корак у решавању долазио је брже него што га је могао руком написати на самој табли. И зато је био у стању да реши задатак безмало истом брзином којом је проблем био постављен." (О'Нил, 2015: 23-24).

Никола Тесла је био проналазач који је стварао надахнућем уметника. Стога није ни чудо што су га уметници обожавали, иако га често нису разумели. Да у души није био уметник, Тесла сигурно не би имао тако снажну стваралачку интуицију. Стога и емисије из културе, које Теслу представљају као истраживача који је стварао надахнућем уметника, требало би да имају важну улогу у популаризацији његовог живота и дела, као популаризацији фасцинантног дела српске и светске културне заоставштине.

Основни подаци о емисијама

Плави круи: У уму научника, душа уметника

Продукција: РТВ, 2016.

Премијерно емитовање: 4.10.2016. РТВ1

Репризно емитовање: седам пута током 2016. и 2017. године на РТВ1

Емисија је две године била доступна и на сајту РТВ-а.

Емисију осмислили: Теодора Милинковић и проф. Шандор Шетало /
Уредница и водитељка: Теодора Милинковић / Наслов емисије осмислила:
Теодора Милинковић / Гост емисије: Шандор Шетало / Сниматељ: Жељко
Тот / Монтажер: Урош Јандрић / Трајање: 26:40

Разговор је илустрован следећим архивским материјалом:

- а) Фотографијама: Николе Тесле (проналазача и научника), Марка Твена (писца, хумористе, новинара и наставника), Јована Јовановића Змаја (лекара и песника), Лазе Костића (књижевника, песника, новинара, драмског писца и естетичара), Славка Воркапића (редитеља, монтажера, специјалисте за визуелне трикове, глумца, теоретичара филма, педагога и сликара), Џорџа Кохана (продуцента, композитора, певача и плесача), Роберта Џонсона (књижевника, песника, новинара и дипломате), Јана Игњаца Падеревског (пијанисте, професора клавира, композитора и дипломате), Антоњина Дворжака (композитора), Кетрин Џонсон (супруге Роберта Џонсона), Саре Бернар (глумице), Елси Фергусон (глумице), Лилиан Нордике (оперске певачице), Нели Мелбе (оперске певачице), Милке Трнине (оперске певачице), принцезе Вилме Љвов Парлаги (сликарке), Ивана Мештровића (вајара и архитекте), Џорџа Лукаса (редитеља, сценаристе, глумца, монтажера и продуцента), Џејмса Камерона (редитеља, сценаристе, монтажера, креатора визуелних ефеката и продуцента) и Џери Луиса (глумца, сценаристе, редитеља и продуцента).
- б) Филмским инсертима: документарним снимком Марка Твена из 1909. године, инсертом из филма *Месечева Соната* (Лотар Мендес, 1937) и сценом из ТВ серије *Никола Тесла* (Едуард Галић, 1977).
- с) Страницама из *Тесла маџазина*, објављеног 10. јула 2016. у Торонту.

Музичку тему емисије *У уму научника, душа уметника* чинила је *Полонеса Ој. 53*, композиција Федерика Шопена, у интерпретацији Јана Игњација Падеревског.

Емисија је едукативног карактера, без икаквих комерцијалних претензија, с циљем популаризације живота и дела Николе Тесле.

Дневник музичке омладине – емисија посвећена Николи Тесли

Продукција: РТВ, 2017.

Премијерно емитовање: 9.07.2017.

Репризно емитовање: три пута

Емисија је две године била доступна на сајту РТВ-а.

Емисију осмислили: Катарина Веселиновић и проф. Шандор Шетало / Уредница и водитељка: Катарина Веселиновић / Гост емисије: проф. Шандор Шетало / Одломке из књига читао: Никола Раосављевић / Тон мајстор: Сабина Недић / Трајање: 50 мин

Списак уметничке музике која је у целини или делом коришћена у емисији посвећеној Николи Тесли: *Влџава*, симфонијска поема бр. 2 из циклуса *Моја домовина* Беджиха Сметане, у извођењу *Војвођанској симфонијској оркестра* под вођством диригента Александра Којића; *Месечина*, ал' месеца нема у интерпретацији Звонка Богдана (стихови: Јован Јовановић Змај); други став из *Моцартовој клавирској концерта бр. 23*; опера *Боџи* Бакома Пучинија у извођењу Нели Мелбе и Енрика Каруза (снимак из 1907. године); арија *Велико Небо* из опере *Хуњади Ласло* Ференца Еркела, у извођењу Лилан Нордике; менует у Г-дуру Игнаца Падеревског у његовом извођењу; *Аве Марија* Франца Шуберта; *Тамо далеко*, у извођењу Симфонијског оркестра и хора РТС-а.

У емисији су читани одломци из књига: *Механичка трансформација њокреџа у филмском сиваралашиву* (аутор: Шандор Шетало) и *Успомене на њолиџичке људе и гоџаџаје* (аутор: Иван Мештровић).

Емисија је едукативног карактера, без икаквих комерцијланих претензија, с циљем популаризације живота и дела Николе Тесли.

1. Тесла у друштву уметника

Никола Тесла је представљен у ове две емисије као особа која се радо дружила са уметницима. Његово присуство у кругу реномираних уметника и њихово присуство у Теслином животу суштински су “целина – ЈЕДНО” и неодољиво нас подсећа на његову мисао: *Сви смо ми једно. Људи су њовезани невидљивим силама*. Ова “целина – ЈЕДНО” груписана око Тесли указује на специфично, до сада недовољно осветљено, чак занемарено културно наслеђе Србије и целог света и као таква, оригинална у сваком погледу, завређује широко медијско представљање. Постоји довољно разлога да се запитамо: Да ли би Никола Тесла – без великог броја пријатеља које је имао међу уметницима, без њихове подршке и дивљења – успео у својој научној мисији, поготово у годинама када је био саплитан од других проналазача и научника? Највероватније би геније из Смиљана, лишен дивљења уметника, временом постао.

Теслин живот међу истакнутим уметницима, испуњен њиховом пажњом и великим поштовањем, одсликавају наредни примери (пасуси) из двеју наведених емисија.

У уму научника, душа уметника – примери из ТВ емисије

Пример бр.1

Теодора Милинковић: Са научницима, људима из своје бранше, често је долазио у сукоб, а заједнички језик нашао је са највећим уметницима свог доба. Књижевник Марк Твен, продуцент Џорџ Кохан, песник Роберт Џонсон, пијаниста Игнац Јан Падеревски и композитор Антоњин Дворжак само су неки од пријатеља човека за кога кажу да је изумео двадесети век. (време у емисији: 10:50 – 11:15)

Шандор Шешало: Никола Тесла је већину уметника упознао у *Плејерс клубу*, где је најчешће свраћао са Марком Твеном, и у кући породице Џонсон, код Кетрин и Роберта Џонсона. У *Плејерс клубу* је, поред осталих, долазио и Џорџ Кохан, композитор, певач, играч, забављач и продуцент који је држао Бродвеј. Е сад, замислите кога је све Тесла преко Кохана упознао у *Плејерс клубу*! У ствари, ко је све од уметника, преко Џорџа Кохана, упознао Теслу. Он је на седељкама код Џонсонових често рецитовао, и то, осим на енглеском, и на немачком и италијанском језику. Било је чаробно слушати исте вечери Падеревског и Дворжака како свирају на клавиру и Теслу како рецитује, а неретко би се ту нашле и чувене оперске певачице Лилиан Нордика и Милка Трнина. Ту је Тесла упознао још једну даму, госпођицу Маргарет Мерингтон, веома шармантну девојку која је чаробно свирала клавиру, и то Моцартове композиције. (време у емисији: 11:17 – 11:47)

Пример бр. 2

Теодора Милинковић: Упркос уврженом мишљењу да Николи Тесли није пријало друштво жена, истина је потпуно другачија. Глумице, оперске певачице, пијанисткиње, списатељице и сликарке биле су даме са којима је Никола Тесла радо проводио време. (време у емисији: 14:47 – 15:02)

Шандор Шешало: Тесла је волео друштво образованих и еманципованих дама. Таква је била чувена Сара Бернар, глумица светског гласа. У серијалу о Николи Тесли, госпођица Бернар у једној сцени, која се одиграва у Паризу, испусти марамицу пролазећи крај баште једног кафеа. Приметивши то, Тесла у моменту скочи са столице, брзо се сагне, озбиљна лица подигне марамицу и врати је Сари. И на томе се све заврши. Међутим, ту није био крај. То је био тек почетак. Сара Бернар је после имала турнеје по Америци. Посећивала је Теслине наступе, његове презентације. И чувена глумица Елси Фергусон је била заинтересована за Теслу. Она је играла само аристократске улоге и била је позната и по томе што је на снимањима правила скандале, што је била веома незгодна за сарадњу. Али, ни она није успела освојити Теслино срце. Елси је

од Тесле била млађа 27 година. Николине пријатељице су биле и оперске диве Лилиан Нордика, Нели Мелба и Милка Трнина. Лилиан Нордика је била америчка сопран певачица које је стекла велику, светску славу. Нели Мелба је рођена у Аустралији, наступала је по Европи, а Теслу је упознала након једног гостовања у *Метрополићену*. Милка Трнина је такође била светски позната оперска певачица. Она је једно време предавала певање у Њујорку. Још једна жена је била заинтересована за Николу Теслу, принцеза Вилма Љвов Парлаги, екстравагантна сликарка. Вилма Парлаги је урадила преко 120 портрета чувених историјских личности, међу њима и краља Петра Карађорђевића, Лајоша Кошута и других. Осим Теслиног *Плавој њоршреџи* који је насликала принцеза Парлаги, не постоји ни један други. До принцезе Парлаги, ни један сликар није успео наговорити Теслу на позирање. Пошто је атеље био мрачан, Тесла је поставио светло за свој портрет, а на изложби је испред сијалица ставио плава стакла и отуда, у ствари, и назив слике *Плави њоршреџ*. Ова слика је убрзо нестала. Она је скоро пронађена у Немачкој, у једном приватном музеју. Теслин портрет је пронашао историчар уметности Корнелијус Штекнер. Када се нашао испред слике испод које је писало – *Поршреџ нејознајој мушкарца*, било му је јасно да је то Теслин портрет. (време у емисији: 15:03 – 19:04)

Пример бр. 3

Теодора Милинковић: Како је изгледало пријатељство између Тесле и Ивана Мештровића, које је касније резултирало чувеном Теслином бистом? (време у емисији: 19:04 – 19:13)

Шандор Шетало: Никола Тесла је 1939. године послао телеграм Мештровићу у којем га је замолио да у име свег словенског народа направи његову бисту. У телеграму стоји да он нема новаца да плати, да му је лице још увек глатко, а очи бистре. Највећи интуитивни геније се Мештровићу, који је био 25 година млађи од њега, потписао речима: Ваш обожаватељ, Никола Тесла. Мештровић је одговорио да ће са великим задовољством испунити његову жељу, али да на жалост не може у Америку, јер је уговорима везан за Европу, те га позива у Сплит, или нека пошаље своје фотографије ако није у могућности да дође. Телеграм завршава речима: Памтим вас ванредно, поздравља вас, Мештровић. (време у емисији: 19:14 – 20:06)

Дневник музичке омладине – примери из радијске емисије

Пример бр. 1

Кашарина Веселиновић: Слушали сте извођење Лилијан Нордике, оперске певачице са којом је Никола Тесла волео да проводи време. Био је то део из

арије *Велико небо*, из опере *Хуњади Ласло* мађарског композитора Ференца Еркаела. (време у емисији: 34:16 – 34:31)

Шандор Шешало: Код Џонсонових су организована дружења људи из света уметности. Падеревски је 1892. године дошао у Америку. Ради се о изузетно занимљивој личности, пијанисти, композитору и државнику, лобирао је за независност Пољске, а 1917. учествовао је у формирању владе Републике Пољске. Преминуо је 1941. године, тако да је скоро до Теслиног краја био у великом пријатељству са њим. Антоњин Дворжак је 1893. дошао у Сједињене Америчке Државе. Оперске диве Лилиан Нордика и Нели Мелба су исте године постале део овог друштва. Ту су извођене арије и концерти за клавир. О томе, које композиције су свиране, нигде нисам нашао податак. У књизи Џона О'Нила *Нейпревазиђени џеније* пише да је Тесла био љубитељ комедије, да није волео трагедије. Судаћи по овом податку, вероватно су неке лепршаве, лагане, ноте свиране у његовом присуству. Ту је долазила и Сара Бернар. (време у емисији: 34:32 – 36:12)

Пример бр. 2

Каџарина Веселиновић: (...) Какав је био друштвени живот овог великог научника и која дама је освојила његово срце, чућемо у наставку разговора. (време у емисији: 18:15 – 18:24)

Шандор Шешало: На интернету можете пронаћи фотографију на којој Никола Тесла седи у кабриолет аутомобилу у друштву једне даме. Испод фотографије пише *Тесла у друштву даме*, а негде, *Тесла у друштву нејо-знатне даме*. Та непозната дама је Милка Трнина. Тесла је искрено волео само једну даму, Кетрин Џонсон. (...) Једна од последњих жеља Кетрин Џонсон, пред њену смрт, како је остало записано у биографској књизи коју је написао Џон О'Нил, у слободној интерпретацији гласи овако: *Насџави да се дружиш са Теслом, и молим те чувај Николу*. Још једна дама је била веома заинтересована за Теслу. Њено име је Маргарет Мерингтон. Тесла је 1893. године, заједно са Вестингхаусом, први пут поразио Едисона на Колумбијској изложби електротехнике. Маргарет Мерингтон је пет пута долазила на ову изложбу. Тесла би у тим приликама остављао штанд и одлазио са њом на ручак или вечеру. Мерингтонова је једина дама са којом је Никола Тесла плесао. Тако је записано. (...) (време у емисији: 18:24 – 19:40)

У *Дневнику музичке омладине* дат је и следећи Теслин опис: Тесла је у души био уметник. (...) Његово дружење са уметницима произилази из једне посебне потребе. Наиме, Тесла у друштву научника, физичара, није био прихваћен. Зашто је то било тако? Многи га нису разумели, али било је ту и сујете. Његова научна визура је била сасвим другачија у односу на остале. (време у емисији: 9:05 – 9:42)

За ову прилику је вредно издвојити и следеће реченице из ове емисије: Уметници су га са великим уживањем слушали. Иако многи од њих нису разумели о чему прича, био им је занимљив, драг због осмеха, стила којим је износио своја запажања и открића. (време у емисији: 25:18 – 25:32)

2. Теслин однос према уметности

Никола Тесла је свим својим бићем волео уметност. Код њега се још у најранијем детињству јавила потреба за уметношћу. Узимајући из очеве библиотеке књиге све више и више је читао, а као младић кренуо је да учи напамет стихове Јохана Волфганга фон Гетеа, Дантеа Алигијерија, Александра Сергејевича Пушкина и других познатих песника. Интересовање за позориште и оперу, а касније и филм, било је неизоставни део његовог духовног живота.

Наредни фрагменти из ових двеју емисија откривају низ занимљивих детаља о Теслином односу према уметности.

У уму научника, душа уметника – примери из ТВ емисије

Пример бр. 1

Теодора Милинковић: Како је изгледало детињство једног дечака, сина православног свештеника, који је већ од ране младости показивао интересовање за књижевност и уметност? (време у емисији: 2:26 – 2:36)

Шандор Шетало: Тесла је, још као дете, сате и сате проводио за књигом. Његов отац је имао властиту библиотеку. Никола, који је већ тада знао неколико језика, а савршено говорио немачки, до те мере је био опседнут читањем да се и ноћу дружио са књигом. (...) Оно што је у великој мери одредило Теслин живот јесте роман *Абафи* Јожике Миклоша, књижевно дело из 1836. године које говори о коњанику који је, благо речено, склон разним несташлуцима. Абафи једном приликом проналази дете и враћа га мајци. И тада, главни јунак, под утицајем доброг дела које је учинио, доноси одлуку да промени свој живот, да ојача снагу своје воље. (време у емисији: 2:37 – 3:25)

Пример бр. 2

Теодора Милинковић: Поред Миклоша, он је читао и Марка Твена. (време у емисији: 3:50 – 4:03)

Шандор Шетало: Да, књижевност је имала једну од кључних улога у Теслином животу. Он је у младости, у болесничкој постељи, читао рана дела

Марка Твена – биле су то новеле, и то на немачком јер у то време није постојао српски превод. (време у емисији: 4:04 – 4:19)

Пример бр. 3

Теодора Милинковић: Многе књиге Тесла је знао напамет, а неке од њих биле су и на немачком језику. Колико је поезија имала значајну улогу у његовом животу сведочи и чињеница да се није задржао само на читању песама. (време у емисији: 7:15 – 7:27)

Шангор Шешало: Никола Тесла је током пута за Америку написао неколико песама. У Америци је певао песму *Fragments of Olympian Gossip*, која код нас постоји у два превода. (време у емисији: 7:28 – 7:40)

Реципијенти су током ове емисије имали прилику да сазнају да је Тесла, поред књижевности, поезије, позоришта и опере, волео и филмску уметност и да се због тога, у његову част, сваке године у Лос Анђелесу додељује награда *Никола Тесла* за посебна визионарска достигнућа у филмској уметности и њено унапређење. Међу добитницима ове престижне награде су звучна имена, попут Џорџа Лукаса, Волтера Марча, Џејмса Камеруна и Џерија Луиса. (време: 20:07 – 20:31)

Дневник музичке омладине – пример из радијске емисије

Кашарина Веселиновић: Ако се осврнемо на Теслу, на његов живот и на однос према уметности, какав је био његов однос према музици? (време у емисији: 31:35 – 31:44)

Шангор Шешало: Тесла је као мали, поред свог оца, проте Милутина, слушао црквено појање. Музика је од најранијег доба била присутна у његовом животу. Затим, човек који је све сагледавао преко вибрације, сматрајући да све има своју вибрацију, да смо сви путем вибрације повезани невидљивим нитима, свакако је морао бити заинтересован за музику. (...) Први директан контакт са опером имао је 1881. године, кад је у Будимпешти радио у телефонској агенцији. Тада је први пут урађен директан пренос опере преко телефонских линија. Тесла је био главни, од свих техничара и инжењера који су били задужени за овај пренос. Он је непосредно пре директног преноса опере Хуњади Ласло, композитора Ференца Еркела, који се одвијао путем телефонских линија, пронашао појачивач за телефонску слушалицу. (време у емисији: 31:44 – 33:09)

3. Теслина открића и презентација истих као уметнички чин

Одломак из књиге *Успомене на пољитичке људе и догађаје* Ивана Мештровића: „После тога повео је разговор доказујући како су уметност, поезија, музика и проналасци једна те иста ствар. Његове паралеле и доказе, да је уметност исто што и проналазак на пољу физике, нисам могао следити и то сам му рекао – А како не схватате? Идеја је прва ствар, а оно што ми зовемо открићем или практичном применом идеје само је последица или случај, баш као у музичара, кад своју музику напише у ноте или ви исклешете у камену.” (Мештровић, 1969: 169)

Да Теслино повлачење паралеле између уметности и рада на проналасцима током разговора са Иваном Мештровићем није претерано потврђује и његово откриће обртног магнетног поља у Будимпешти, током рецитовање стихова из *Фауст*а Волфганга фон Гетеа. Али, да Теслин начин рада, након свега шта је овде написано, не би био погрешно схваћен, ваља нагласити да је он био и велики, крајње истрајан експериментатор.

Да су Теслина открића и презентација истих често била уметнички чин, споменуто је у више наврата у емисијама на које се овде позивамо. Илуструју то и следећи примери.

У уму научника, душа уметника – примери из ТВ емисије

Пример бр. 1

Шандор Шетало: Никола Тесла је био највећи интуитивни геније свих времена. Имао је 26 година. Он је 1882, током шетње са својим пријатељем Анталом Сигетијем у парку у Будимпешти, гледао залазак Сунца. Тад су му се изненада разлиле боје. Кренуо је да рецитује *Фауст*а. У тим тренуцима синнула му је идеја о обртном магнетном пољу. Узео је штап и вештим покретима на земљи, крај стазе, нацртао своју визију рекавши: *Аншале, открио сам чудо! Погледај, ово је мој мошор!* Шта је ту занимљиво? Никола Тесла је по националности био Србин, *Фауст*а је рецитовао на немачком, а на мађарском је саопштио Анталу шта је открио. (време у емисији: 20:57 – 22:32)

Пример бр. 2

Теодора Милинковић: Та Теслина уметничка црта се огледа не само преко тих познанстава и пријатељстава са уметницима, већ и преко његових наступа. Дакле, свака његова презентација, сваки његов наступ имао је тај неки уметнички дух. Био је у потпуности осмишљен. (време у емисији: 22:55 – 23:12)

Шангор Шешало: Хајде да Теслине наступе поредимо са уметничком професијом. Он је био сјајан сценариста и редитељ. Тесла је своје презентације осмислио од почетка до краја. Видели сте слике на којима он маше са светиљкама. Оркестрација његових покрета била је осмишљена до у детаље. Узмимо ситуацију са лоптастим, кугластим муњама – он их је звао ватрене лопте. Тесла их је стварао, жонглирао са њима. Онда би их ставио у неку кутију, затим би их извадио, стављао на своја рамена, у крило присутних. Ни дан-данас људи те ватрене лопте не знају да направе. (23:12 – 24:00)

Дневник музичке омладине – примери из радијске емисије

Пример бр. 1

Након малог музичког предаха, у ком је емитован део из опере *Вилијам Тел* Ђоакина Росинија, одсвиран преко Теслиног трансформатора, у наставку емисије је речено како никад није приказан ни један архивски филм на којем је Никола Тесла, да су сви ти филмови негде склоњени (сакривени). Затим се прешло на другу тему. (време у емисији: 41:37 – 44:22)

Шангор Шешало: Тесла и његов биограф Џон О'Нил били су савременици, велики пријатељи. Џон О'Нил у својој књизи износи једно дивно поређење које гласи овако. Никола Тесла је увек паралелно радио на најмање три система, често на више проналазака. Метафорички речено, он није свирао само један инструмент већ све инструменте једног симфонијског оркестра. Био је уједно и диригент тог оркестра. (време у емисији: 44:50 – 45:29)

Пример бр. 2

Кашарина Веселиновић: Сматрате ли да је уметност утицала на њега као човека, личност, научника. (време у емисији: 40:25 – 40:32)

Шангор Шешало: Многе се ствари још увек не знају, само се нагађају. Око тунгуске експлозије из 1908. године постоје нагађања – да ли је ударио метеорит или комета? Истини су ипак најближи они који тврде да је експлозију извео Никола Тесла. Григориј Гречко, чувени руски космонаут који је докторирао на математици, а у космосу је провео 150 и нешто дана – преминуо је почетком априла ове године – у једној емисији је изјавио да је Никола Тесла месецима пре тунгуске експлозије одлазио у *Конгресну библиотеку* и узимао карту Сибира, и то Централног Сибира. Мистичност једног уметника увек је била присутна код њега. (време у емисији: 40:33 – 41:37)

Закључак

Овај научни рад је резултирао следећим закључцима:

1. Блистава културна заоставштина свега што је везано за Теслино име, а једнако припада српској и светској културној баштини, српском народу и свим народима света, добија посебну димензију ако се Никола Тесла посматра као изумитељ са маштом уметника. Стога медијско ширење слике путем емисија из културе о Тесли као изумитељу чији су проналасци иницирани и његовом љубављу према уметности, његовим уметничким даром, даје још привлачнији сјај целокупној Теслиној богатој културној заоставштини. Емисије из културе у презентацији Тесле као културне баштине јесу на првом месту, али свој пуни и трајни ефекат могу постићи тек у садејству са штампаним медијима. Међутим, како свако ново сазнање о Тесли треба ширити веома брзо, и тако српску и светску културну заоставштину која се везује за име генија из Смиљана осветлити из сасвим другог угла, емисије из културе које говоре о Теслиној спрези с уметношћу (која је често иницирала његова открића), имају предност.
2. Емисије из културе о Николи Тесли ваљало би конципирати по следећим тематским областима: 1. Теслина заинтересованост за уметност још од дечачких дана; 2. Никола Тесла, изумитељ са маштом уметника; 3. Уметници са којима се Никола Тесла дружио; 4. Никола Тесла у улози сценаристе, драматурга и редитеља у презентацији својих проналазака; 5. Нова открића из Теслиног живота и друге занимљивости.
3. Телевизијске емисија из културе о Тесли, које то завређују по свом високо професионалном остварењу, потребно је превести на највеће светске језике ради њихове дистрибуције широм света.

Литература:

- [1] Abramović, Velimir (2014), *Tesla evolucija svesti čovečanstva*, Fondacija Mirjana AR, Cetinje.
- [2] Cheney, Margaret (2013), *Tesla čovjek izvan vremena*, Kratiš, Zagreb.
- [3] Meštrović, Ivan (1969), *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica Hrvatska, Zagreb.
- [4] Milinković, Aleksandar (2007), *Tesline duhovne misterije*, Esotheria, Beograd.
- [5] O'Nil, Džon (2015), *Nenadmašni Genije*, Algoritam, Beograd.
- [6] Ratzlaff, John (1984), *Tesla said*, Tesla book company, Millbrae, California.
- [7] Tesla, Nikola (2011), *Moji izumi*, Antologija srpske književnosti, elektronsko izdanje, Beograd.

References:

- [1] Abramović, Velimir (2014), *Tesla, Mankind's Mind Evolution*, Fondation Mirjana AR, Cetinje.
- [2] Cheney, Margaret (2013), *Tesla: Man Out of Time*, Kratis, Zagreb.
- [3] Meštrović, Ivan (1969), *Commitments to Political People and Events*, Matica Hrvatska, Zagreb.
- [4] Milinković, Aleksandar (2007), *Tesla's Spirit Mysteries*, Esotheria, Belgrade.
- [5] O'Neal, John (2015), *Prodigal Genius*, Algoritam, Belgrade.
- [6] Ratzlaff, John (1984), *Tesla Said*, Tesla book company, Millbrae, California.
- [7] Tesla, Nikola (2011), *My Inventions*, Serbian Literature Antology, electronic edition, Belgrade.

Professor Šandor Šetalo, Phd
Academy of Arts
University of Novi Sad, Serbia

PORTRAIT OF NIKOLA TESLA IN CULTURAL SHOWS

Abstract: *Nikola Tesla was very passionate about art, especially literature, opera and film. He spent an incomparable amount of time with the people from the world of art rather than inventors. One of his most loyal acquaintances was Mark Twain. Together with his friend Robert Johnson he translated four songs composed by Jovan Jovanović Zmaj.*

During a walk in the park in Budapest while reciting verses from Goethe's "Faust", he was struck by the idea of rotating magnetic fields. Wasn't that an artistic act?!

In illuminating the artistic side of Nikola Tesla, the greatest intuitive genius of all time, through cultural shows we enrich both the Serbian and the world's cultural heritage that embodies both his life and work. Approved models for the presentation of this cultural heritage of Serbia and the world in the media are the television show "U umu naučnika, duša umetnika" from the series "Plavi krug" and the radio show "Dnevnik muzičke omladine" which is dedicated to the life and work of Nikola Tesla. Both are in RTV's production and have been aired multiple times.

Keywords: *Nikola Tesla, cultural heritage of Serbia and the world, art, cultural shows, radio and television.*

Др и др ум. Агота Виткаи-Кучера*
Академија уметности
Универзитет у Новом Сагу

ПРЕДСТАВЉАЊЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА КРОЗ УМЕТНИЧКИ ПРОЈЕКАТ „НЕОБУЗДАНИ СКЛАД – МУЗИЧКО СЦЕНСКО УПРИЗОРЕЊЕ ЖИВОТА И ДЕЛА ПАЛА АБРАХАМА“

Апстракт: Уметнички пројекат „Необуздани склад – музичко-сценско упризорење живота и дела Пала Абрахама“ пушем значајних културолошких, историографских и музиколошких исцраживања оставља основу која се развија у креацију сценској уметничкој дела, са циљем да прикаже композицора који је пошекао из наших крајева, а у интересу очувања наслеђа средине.

У процесу стварања уметничкој пројекта, употребљени су сви театарски изрази као и остојећа технологија, чиме је створена форма која се не може одвести под остојеће традиционалне жанрове, већ представља сублимацију драмској, музичкој и плесној театра и, као такав, елизистира као нови музичко-сценски израз.

Уметнички пројекат би могао бити инспиришући за све оне уметнике који би се у будућности бавили оставком „традиционалне опере“. Стога можемо рећи да дело живи пред публиком и са публиком, и да овај ниво јавне и медијске комуникације дела, његових идеја и естетичких решења у живој култури јасно кореспондира са реципирјуцима.

Кључне речи: Пал Абрахам, очување културне баштине, извођачка уметност, музички театар, савремена технологија.

* agowit@hotmail.com

Увод

Мноштво је примера, кроз историју, уметника (и не само уметника) чији су живот и/или дело обележили једну епоху а да су нове уметничке форме бациле сенку заборава на њих. Има, такође, и оних појединаца чији су и живот и дело једна филмска прича, али се стицајем разноразних околности, што личних, што историјских није десило да се њихово име отргне од заборава. Једна таква личност, поникла са наших простора, на тлу данашње Војводине, неправедно је запостављена и овај рад (уметнички пројекат) представља тежњу да се и живот и дело једне такве личности валоризује за почетак, културом сећања. Реч је о композитору, пијанисти и диригенту Палу Абрахаму рођеном 1892. у Апатину, који засигурно заслужује такву врсту пажње.

1. Пал Абрахам

Пал Абрахам (1892–1960) је композитор, пијаниста, диригент и личност културе значајна у светским оквирима. Рођен је у Апатину, Војводини, тадашњој царевини Аустроугарској (данас, Република Србија). Родом са ових простора, своју каријеру је градио у Аустроугарској потом у Немачкој, Француској, Куби и Сједињеним Америчким Државама. Његова дела попут, на пример, „Викторија и њен хусар“, „Хавајски цвет“, „Бал у Савоји“ и данас се изводе на позорницама широм Европе и света. Такође, његова музика била је инспирација за многе чувене музичке нумере масовне културе и многобројна филмска дела. Упркос овим чињеницама и уз сву некадашњу славу и огроман утицај на музичко-сценску културу, Пал Абрахам је у великој мери запостављен и непознат, посебно у култури Војводине и Србије.

Могуће је, да је овакав епилог последица необузданог стила у животу који је водио а који се донекле осликава у полету и разузданости његове музике и епохе којој је припадао. Познато је да је Пал Абрахам организовао раскалашне прославе, и да је вечери често проводио у ноћним клубовима у којима се активно бавио музиком (дириговао, свирао-импровизовао) али и опуштао и налазио инспирацију. Осим тога, био је склон коцкању, клађењу и картању, да би на концу провео четрнаест година свог живота у деменцији. Уз такав живот и сва искушења која он носи није престајао да свира и да ствара.

Пал Абрахам рођен је у трговачкој породици 2. новембра 1892. године. Након завршене основне школе у Апатину, школовање наставља у Сомбору. Националну музичку академију у Будимпешти уписује 1910. године као изразито даровит и перспективан младић. Академију је похађао до 1916. године, али никада није дипломирао. На почетку његовог композиторског рада стоје бројне композиције из класичног музичког репертоара попут симфоније, концерата за виолину и виолончело, серенаде за оркестар и гудачки квартет.

С обзиром да је рано остао без оца, да му је брат погинуо током Првог светског рата, а убрзо потом се упокојила и његова мајка, из егзистенцијалних разлога запоставља Музичку академију и ради као банкарски службеник и музичар (пијаниста, композитор, диригент) по ноћним клубовима где се упознаје са музиком цеза. Његови филмски почеци везани су за појаву немог филма, током чијих пројекција је свирао клавир. Прекретница у његовом животу била је 1927. године, када је написао музику за неми филм „Жена са Истока“. Исте године је постао главни диригент Будимпештанског престоничког оперетског театра. У њему је представио и своју прву оперету „Викторија и њен хусар“, која је премијерно изведена 21. фебруара 1930. године у Будимпешти.

Слика 1: Пал Абрахам

Наредне године (1928) компонује своју прву оперету „Zenebona“ (Русвај), потом и оперету која носи назив „Az utolsó Verebély lány“ (Последња девојка из Веребиља). Убрзо после њих уследила је права „салва“ нових оперета. Од њих, три су постигле светску славу: „Викторија и њен хусар“, „Хавајски цвет“, а нарочито, „Бал у Савоји“ по којем је снимљен и филм. Поменуте оперете („Хавајски цвет“ и „Бал у Савоји“) извођене су у предратној и послератној Југославији. Пал Абрахам је постигао изузетан успех, поготово у Немачкој, али и у Мађарској, Аустрији и другим европским земљама. Компонувао је већи број оперета које су изведене скоро на свим европским сценама, већина их је филмована, а осим тога аутор је низа популарних шлагера и филмске музике.

Доласком нациста на власт у Немачкој почетком 1933, преко Будимпеште, Беча, Париза, Кубе, потражио је нови дом у Њујорку. На жалост, америчка публика није имала слуха за његове оперете. Постепено је пропадао материјално, ментално и физички. Смештен је у болницу, а потом у азил у којем борави пуних десет година (1946–1956). Након Другог светског рата, у Немачкој расте интересовање за његове оперете, оснива се друштво „Пал Абрахам“ у Хамбургу. То Друштво га доводи из Њујорка у Хамбург 1956. године, обезбеђује средства за живот и осигурава редовну исплату тантијема.

Умире у 67. години живота у Хамбургу.

Композиторов стваралачки опус обилује оперетама, филмском музиком и шлагерима, који су били специфични, али и савремени за време у коме је он живео и радио. Иако је живео у време када је жанр оперета био веома популаран, он је дао свој печат и направио је тиме искорак од класичне оперете ка, такозваној џез оперети (*Jazz Operetta*). Наиме, ту специфичност чини уношење елемената из џез музике у класичну композиторску технику и хармонску конструкцију, као и оркестрација, која је нетипична, а подразумева увођење инструмената попут бубњева, саксофона, бенџа.

Слика 2: Плакаш представе

Поменути (не)склад професионалне каријере, приватног живота и утицаја на популарну и филмску музику, било је инспиративно полазиште за уметнички пројекат. Необуздани склад се односи на самог Пала Абрахама чији се живот одвијао попут *Точка среће* који се окреће, док му је музика давала стабилност и одржавала баланс до краја живота. Иако су га животне околности и начин живота доводиле до екстремних успона и падова, чије су се амплитуде временом повећавале савладавши његово физичко и ментално тело, нису успеле да савладају Абрахамов дар, креативност, инспирацију, извођаштво, његову музику.

2. Циљ уметничког истраживања и пројекта

Циљ уметничког истраживања и пројекта је приказивање животног пута и дела композитора Пала Абрахама који је потекао из наших крајева, у интересу очувања наслеђа средине. Надаље, употребом савремених уметничких средстава, као што су видео-бим, фрагментарно структурисање, музичко преобликовање, како би се сачувале уметничке вредности (жанрови) у савременој епохи, циљ је био да се тема што боље и савременије приближи публици двадесетпрвог века. Употребом више језика, што чини значајно културно наслеђе Војводине и војвођанских стваралаца, постојала је (посредно) потреба да се укаже на мултилингвалност и мултикултуралност наших крајева.

Иако су се поједине оперете Пала Абрахама, попут „Бала у Савоји“ и „Хавајског цвета“, приказивале на сценама СФР Југославије, данас су пале у заборав. У позориштима широм света, посебно у Немачкој и Мађарској, његове оперете су и дан данас популарне и налазе се на редовном репертоару. Овај тип уметничког пројекта омогућава да се живот и дело овог композитора сачува од заборава на следеће начине: указивањем јавности на постојање композитора са нашег подручја, родом из Апатина, а који је стекао славу у Немачкој; упознавањем са његовим делима, превасходно оперетама; стварањем савременог и атрактивног уметничког дела које комуницира са актуелном позоришном, оперском и музичком публиком.

3. Уметнички пројекат

Уметнички пројекат „Необуздани склад – музичко сценско упризорење живота и дела Пала Абрахама“ било је приказано у фебруару 2018. године на сцени „Пера Добриновић“ у новосадском Српском народном позоришту са циљем оживљавања, представљања и очувања стваралачког опуса композитора Пала Абрахама и културног наслеђа наше земље. Пројекат, чији је аутор др Агота Виткаи-Кучера, настао је путем значајних културолош-

ких, историографских и музиколошких истраживања, који су били онова за развијање креације сценског уметничког дела. Уметнички пројекат је приказан као жанровска и медијска мешавина, која обухвата и биографске податке, те је делом документарног карактера, делом музичка комедија (која користи расположиву савремену сценску технику попут видео пројекција, расвете и преносивих микрофона), а уз живо музичко (вокално и инструментално) извођење, основу жанрова оперете и музичке комедије са којима је Пал Абрахам стекао светску славу. Пре свега, истраживање музичких записа које је компоновао поменути композитор било је главно полазиште за уметнички пројекат, а креативном трансформацијом биографије и музикографије на крају јавно приказан кроз комплетну сценску изведбу (певање, плес, глуму и инструменталну изведбу). Са убеђењем да уметнички квалитет превазилази културе, епохе и технологију, истраживање и стварање уметничког пројекта пролазило је кроз неколико форми уметничког изражавања: певање, глуму, пантомиму, театар предмета и покрета, драматизацију, режију, свирање, организацију. Уз наведене форме израза, употребљена је и постојећа савремена технологија: видео-бим, озвучење, пројектор, титл и светло, чиме је створена форма која се не може подвести под постојеће традиционалне жанрове, већ представља сублимацију драмског, музичког и плесног театра и, као такав, егзистира као нови музичко-сценски израз. Специфичност уметничког пројекта чини и „недостатак“ говорног текста, уместо кога је употребљен либрето – музички текст, а који је уједно и нит саме представе и повезује је у целину приказујући живот и дело Пала Абрахама. Можемо рећи, дакле, да се ради о потпуно новом театарском жанру, који је публика са одушевљењем прихватила. Такође, занимљивост у представи чини Палов лик, којег извођачи преносе један на другог, а у неким моментима, постају Једно, односно Пал Абрахам, у чему им помажу једнообразни (исти) костими, карактеристични за композитора – црни фрак и беле рукавице – као и одређени, стилизовани покрети.

Истраживање живота и дела композитора Пала Абрахама, спроводено је на више нивоа: после теренског и архивског истраживања биографије, музикографије и уметничког наслеђа Пала Абрахама, затим предела, куће и културних специфичности епоха у којима је стварао, обједињен је сабрани материјал и приказан у виду целовечерње представе.

Током припреме и рада на самој представи, било је мањих одступања од унапред одређеног и утврђеног плана и замисли представе. Тим сарадника и учесника, како на сцени, тако и ван ње, професионално је помогао да се представа оствари и изведе по највишим уметничким стандардима. Основна идеја је била испоштована са мањим варијацијама и прилагођењима. С тим у вези, интересантно је било током процеса испробати раз-

личита, могућа решења, која су се односила на израз, емоцију, кретање, па и на саму форму представе. У раду на представи, посебно музичко-плесној представи са пуно певања, иако је нужно прецизно планирање, када дође до процеса проба и припреме поставке у више креативних фаза, потребно је да се низ елемената усагласи да би драмски, плесни, музички, певачки, пантомимски, гротескни, луткарски и други позоришни изрази профункционисали, и кроз инспирацију и усмеравање сарадника одабрала најбоља решења. Рад на позоришној представи је жив процес, специфичан на свакој проби и при сваком извођењу, и на тај начин обилује непрекидним преиспитивањем, процењивањем и доношењем одлука.

Слика 3:

Финале са представе
(на слици 4, с лева на десно: Саша Лајиновић, Иштван Кереш,

Слика 4:

Сони „My Golden Baby“ из представе
Ајоша Вишкаи-Кучера)

Пал Абрахам је уметник који је био најпознатији по својим оперетама. Данас, евидентно је, да је ова уметничка форма запостављена. Стога је и циљ овог уметничког пројекта био да се скрене пажња јавности и побуди интересовање за живот и дело заборављеног композитора са наших простора, особе коју називају европским Гершвином, а може се рећи и првим европским композитором мјузикла, чије су две оперете биле изведене у Српском народном позоришту 1934. године оперета „Викторија и њен хусар“ и 1970. године оперета „Бал у Савоји“.

Уметнички пројекат „Необуздани склад – музичко-сценско упризорење живота и дела Пала Абрахама“, могао би бити инспиришући за све оне уметнике који би се у будућности бавили поставком „традиционалне оперете“. Стога, можемо рећи да дело живи пред публиком и са публиком, и да овај ниво јавне и медијске комуникације дела, његових идеја и поетичких решења у живој култури јасно кореспондира са рецепијентима. Резултат, који је веома брзо уследио након извођења представе, у виду овација,

позива, објава на друштвеним мрежама од стране рецепијената и појединих медијских кућа био је позитивнији од очекиваног. Све те реакције упућују на закључак да би овај вид музичко-сценских форми пронашао пут до (своје) публике.

Закључак

За сваку земљу и њену културу, од изузетног је значаја продор ван њених граница, како географских тако и културних. То чини управо уметност, ненаметљива, неосвајачка, већ племенита и обогаћујућа. Сваки појединац који успе да оствари ту врсту афирмације, дакле чији се успех може мерити у светским оквирима и препознатљивошћу у истим, то онда више није успех тог појединца, него и поднебља, земље из које је појединац потекао. Опште је место да уметници и уметност допиру до других људи и других култура лакше и брже од било којег дипломате и дипломатије. Пал Абрахам је један такав појединац којег не би требало запостављати баш из тих разлога. Он својим делом, поред других појединаца кроз историју, чини на препознатљивости једне културе и поднебља са којег долази. Гледајући у ширим оквирима, посредно утичући на очување посебности културне баштине Војводине и народа који у њој живе.

Овај уметнички пројекат дао је свој допринос да се неке уметничке форме, попут оперете, не забораве, односно, овим пројектом дошло се до потврде првобитне идеје везане за проучавање уметничких форми с почетка XX века, да сама традиционална оперета може кореспондирати са другим формама, преплитати се, комбиновати и на крају стварати нове уметничке форме. Такође, скретање пажње јавности на заборављене историјске податке о Палу Абрахаму (култура сећања) може подстаћи издавање књига, као и иницирање заинтересованости репертоарских кућа за постављање његових дела.

Пројекат је био медијски пропраћен (наведени су поједини линкови – прегледани 25. 08. 2018):

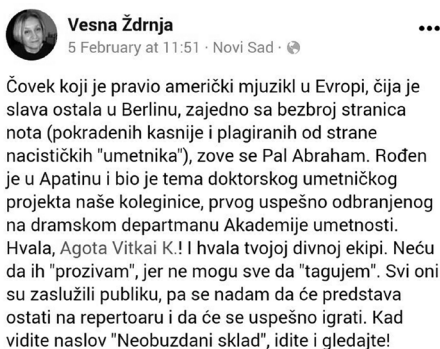
Телевизија:

1. РТВ, емисија „Таблоид“ (18. 02. 2018): http://media.rtv.rs/sr_lat/tabloid/34994
2. РТВ, емисија „Hallo, TV?“ (25. 03. 2018): http://media.rtv.rs/sr_lat/hallo-tv/35197
3. http://www.rtv.rs/hu/kult%C3%BAra/f%C3%A9ktelen-harm%C3%B3nia-%C3%A1brah%C3%A1m-p%C3%A1l-%C3%A9let%C3%A9r%C5%91l_891399.html
4. https://www.youtube.com/watch?v=Nw7bI3PFB_0
5. <https://www.youtube.com/watch?v=Vuq8qaOPP-U> (Новосадске разгледнице)
6. <https://www.youtube.com/watch?v=PCQe-YHzgbE> (Војвођански дневник)
7. http://media.rtv.rs/sr_lat/ton-po-ton/35521 (емисија „Тон по тон“ од 13:33–15:42)

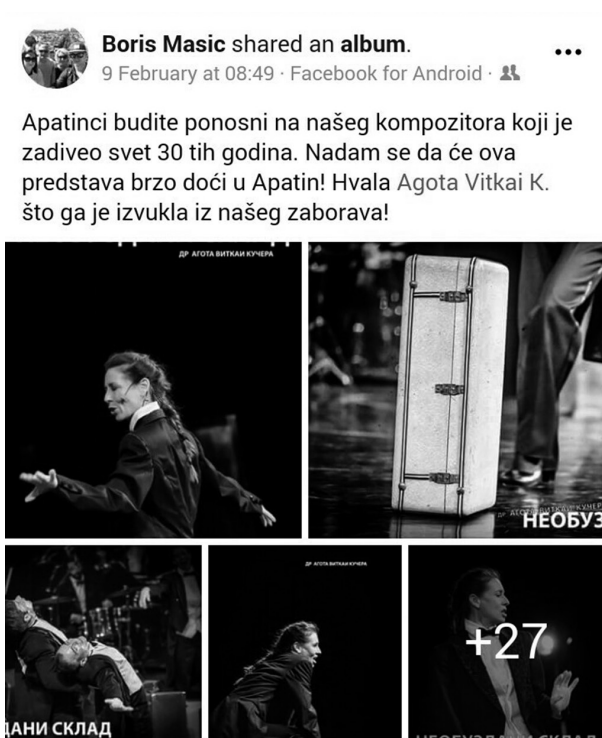
Штампа:

1. https://www.magyarsoz.rs/hu/3597/kultura_szinhasz/178306/%C3%89let-a-dal%C3%A9rt-dal-az-%C3%A9let%C3%A9rt.htm (Magyar Szo)
2. <https://www.magyarsoz.rs/hu/3593/kultura/178092/Megf%C3%A9kzhetetlen-%C3%B6sszhang.htm>
3. <http://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vodic/181190/Neobuzdani-sklad-danas-u-Srpskom-narodnom-pozoristu.html>
4. <http://www.mojnovisad.com/navigator/04.februar.2018.neobuzdani-sklad-premijera-id24280.html>
5. <http://vojvodjanskevesti.rs/neobuzdani-sklad-razgovor-dr-agotom-vitkai-kucera-palu-abrahamu/>
6. <https://naslovi.net/2018-02-07/dnevnik/neobuzdani-sklad-agote-vitkai-kucera-na-sceni-srpskog-narodog-pozorista/21195954>
7. <https://www.vesti.rs/Novi-Sad/Neobuzdani-sklad-u-nedelju-u-SNP-u.html>
8. <https://www.pinterest.com/pin/396035360976676728/>
9. <http://www.rts.rs/page/radio/sr/story/24/radio-beograd-2/3023858/kulturni-krugovi.html>
10. <http://www.prelistavanje.rs/vest/prikazi/neobuzdani-sklad-u-nedelju-u-snpu/2793119>
11. <https://www.dnevnik.rs/kultura/scena/neobuzdani-sklad-agote-vitkai-kucera-na-sceni-srpskog-narodog-pozorista-07-02-2018>
12. <http://oradio.rs/sr/vesti/kultura/nedeljni-vodic-od-29-januara-do-4-februara-5903.html>
13. https://issuu.com/www.kulttura.rs/docs/web_kulttura_februar_08/9

И неки од коментара након изведбе представе, који су се појавили на друштвеним мрежама:

Слика 5: Коментар проф. Весне Ждрње са друштвене мреже Facebook

Srdjan Pablio Doroski added 31 new photos to the album **NEOBUZDANI SKLAD** – with **Latinovic**

Слика 6: Коментар Бориса Машића, председника Удружења Немаца „Агам Берениц“ са друштвене мреже Facebook

Литература:

Ношни материјали:

- [1] *Magyar operettek kincsei*. Budapest: Zeneműkiadó vállalat, 1956.
- [2] Pál, Ábrahám. *Az utolsó Verebély lány (Последња девојка из Веребеља)*. 3 dal. Budapest: Rózsavölgyi és társa, 1928.
- [3] Pál, Ábrahám. *Bál a Savoyban (Бал у Савоју)*, duettek. Budapest: Rózsavölgyi és társa, 1928.
- [4] Pál, Ábrahám. *Viktória a legnépszerűbb dalok*. Budapest: Rózsavölgyi és társa, 1930.
- [5] Pál, Ábrahám. *3:1 A Szerelem javára (3:1 За љубав)*. 4 dal. Budapest: Bárd és fia, 1937.
- [6] Pál, Ábrahám. *Bál a Savoyban (Ball im Savoy/Бал у Савоју)*. „Оперета у три чина: клавирски извод са текстом“. Berlin: Alrobi, 1933.
- [7] Színház-és Filmművészeti Egyetem Könyvtára (Будимпешта: Библиотека Факултета за сценске и филмске уметности)
http://hunteka.asp.hunteka.hu/szinmuveszeti/index.jsp?page=result&new=1&group=0&bibltext=540&search_term__0=%C3%81brah%C3%A1m%20P%C3%A1l&logic=1&search_term__1&search_term__2&search_term__3&search_term__4=sheetmusic&search_term__5&search_term__6&search_term__7&stepsize=10&dbname=database
- [8] *33 berühmte Paul Abraham Melodien aus seinen erfolgreichen Operetten und Tonfilmen*. München – Wiebaden: Dreiklang-dreimasken Bühnen und Musikverlag.
- [9] Notni materijali iz privatnih zbirki.

Примарна лијџература:

- [1] Ковач, Теодор. *Поводом њедесејојодишњице смрти композитора Пала Абрахама*. Јеврејска општина, Нови Сад, 2010. (Писани документ примљен у ПДФ формату 27. 09. 2016)
- [2] *Музичка енциклопедија 1*. (А-Гоз), друго издање. Југословенски лексикографски завод, Загреб, 1971.
- [3] *A magyar társadalom lexikonja*. A Magyar Társadalom Lexikona Kiadóvállalat, Budapest, 1930.
- [4] *Akadémiai kislexikon*. Beck Mihály, Vilmos Peschka. Főszerk. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989–1990.
- [5] Batta, András. *Álom, álom, édes álom – népszínművek, operettek az osztrák-magyar Monarchiában*. Corvina, Budapest, 1992.
- [6] Eggenbrecht, Carl és, Hans Heinrich, Antal Boronkay. *Brockhaus-Riemann zenei lexikon*. Szerk. Dahlhaus, A magyar kiadás szerk. Zeneműkiadó, Budapest, 1983–1985.
- [7] *Encyclopaedia Hungarica*. Főszerk. Bagossy László [Calgary]. Hungarian Ethnic Lexikon Foundation, 1992–1998.

- [8] Gál, György Sándor, Vilmos Somogyi. *Operettek könyve*. Zeneműkiadó vállalat, Budapest, 1960.
- [9] Gelencsér, Gábor. *Magyar filmesek a világban - Hungarians in film*. Szerk. Magyar Filmunió, Budapest, 1996.
- [10] Kalapis, Zoltá. „Életrajzi kalauz”. *Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 2002.
- [11] Klaus, Waller. *Paul Abraham Der tragische König der Operette: Eine Biographie*. Norderstedt: BoD, 2014.
- [12] *Magyar Nagylexikon*. Főszerk. Élesztős László (1-5. k.), Berényi Gábor (6. k.), Bárányi Lászlóné (8-). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- [13] Markó, László. *Új magyar életrajzi lexikon I (A-Cs)*. Magyar könyvklub, Budapest, 2001.
- [14] Mudrák, József, Tamás Deák. *Magyar hangosfilm lexikon 1931–1944*. Máriabesnyő-Gödöllő: Attraktor, 2006.
- [15] Német, Amadé. *A magyar operett története*. Anno Kiadó, Budapest, 2002.
- [16] Pogány, Margit. *Ami az életrajzokból kimaradt*. Senta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet; Verzal 021, Novi Sad, 2013.
- [17] Rátonyi, Róbert. *Az operett csillagai I-II*. Színháztudományi Intézet, Budapest, 1967.
- [18] Rátonyi, Róbert. *Operett I-II*. Zeneműkiadó, Budapest, 1984.
- [19] *Révai Új Lexikona*. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd: Babits, 1996.
- [20] Sebők, János, Béla Szabó. *Könnyűzenei lexikon*. Szerk. Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat, Budapest, 1987.
- [21] Újvári, Péter. *Magyar zsidó lexikon*. Szerk. Zsidó Lexikon, Budapest, 1929.
- [22] Veress, József. *Magyar filmlexikon*. Szerk. Magyar Nemzeti Filmarchivum, Budapest, 2005.

Линкови:

- [1] <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz01/20.html> (Magyar Színházművészeti Lexikon. први пут приступљено 12. 02. 2017)
- [2] <http://operett.network.hu/blog/operett-klub-hirei/abraham-pal-1892-1960> (Operett klub. први пут приступљено 23. 11. 2016)
- [3] <http://operetta-research-center.org/tag/karin-meemann/> (Operetta Research Center. Први пут приступљено 05. 09. 2016)
- [4] <http://www.imdb.com/name/nm0008964/>(IMDb. Први пут приступљено 15.09.2016)
- [5] <http://www.magyarvagyok.hu/kultura/hiressegek/zeneszerzok/757-Abraham-Pal.html> (Magyarvagyok. Први пут приступљено 25. 01. 2017)
- [6] <http://www.paul-abraham-bio.de/index.htm> (*Web* страница о композитору на немачком језику. Први пут приступљено 11. 09. 2016)
- [7] <http://www.szineszkonnyvtar.hu/contents/a-e/abrahaemet.htm> (Színeszkonnyvtár. Први пут приступљено 12. 02. 2017)

- [8] https://adtplus.arcanum.hu/hu/search/results/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJDT0wiOiBbIlBlc3RpSGlybGFwIl19LCAicXVlcnkiOiAiXHUwMGUxYnJhaFxlMDBlMW0gcFxlMDBlMWwifQ&page=46&per_page=20 (Arcanum Digitalis Tudománytár. Први пут приступљено 10. 01. 2017)
- [9] https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BB_%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%85%D0%B0%D0%BC (Wikipedia. Текст о Палу абрахаму на српском језику. Први пут приступљено 15. 10. 2016)
- [10] https://www.criticailapok.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=37975&catid=23&Itemid=8 (Criticai Lapok. Први пут приступљено 15. 10. 2016)
- [11] https://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Abraham (Wikipedia. О kompozitoru на engleskom jeziku. Први пут приступљено 15. 10. 2016)
- [12] <http://operetta.com.ua/p-abraham-bal-u-savoji/> (Кијевски театар, „Бал у Савоји”. Први пут приступљено 15. 03. 2017)

Снимци са YOUTUBE-а (видео записи):

- [1] <https://www.youtube.com/watch?v=WxeKWhDkRj8&t=910s> (Darvas Janos: Paul Abraham Dokumentation; документарни филм о П. Абрахаму. Први пут приступљено 20. 01. 2017)
- [2] https://www.youtube.com/watch?v=UZJtn0B_q3Y (Die schönsten Melodien von Paul Abraham. Први пут приступљено 02. 02. 2017)
- [3] <https://www.youtube.com/watch?v=vktQhYdMPew> (Paul Abraham - Operetten-Feuerwerk. Први пут приступљено 02. 02. 2017)
- [4] <https://www.youtube.com/watch?v=d3R24MCdgp4> (Paul Abraham & The Four Admirals Die Blume von Hawaii, 1931. Први пут приступљено 10. 02. 2017)
- [5] <https://www.youtube.com/watch?v=QLqqrhvxo&index=10&list=RDd3R24MCdgp4> (Goodnight, Keln 1951. Први пут приступљено 15. 02. 2017)
- [6] https://www.youtube.com/watch?v=mtB4_V-f-iE (Paul Abraham: Ball im Savoy (Potpourri). Први пут приступљено 20. 02. 2017)
- [7] https://www.youtube.com/watch?v=_8v7pu2RIo4 (Paul Abraham: Ball im Savoy (Part 1). Први пут приступљено 20. 02. 2017)
- [8] <https://www.youtube.com/watch?v=AL7oqhZuRZE> (Paul Abraham: Ball im Savoy (Part 2). Први пут приступљено 20. 02. 2017)
- [9] <https://www.youtube.com/watch?v=vktQhYdMPew&t=1300s> (Paul Abraham - Operetten-Feuerwerk. Први пут приступљено 25. 02. 2017)
- [10] <https://www.youtube.com/watch?v=fhshrUiKUjQ> (Paul Abraham - Meister der Operette. Први пут приступљено 25. 02. 2017)
- [11] <https://www.youtube.com/watch?v=jmJ5e1TpXGE> (Wiener Fest spielhaus orchester spielt Paul Abraham (instrumental). Први пут приступљено 20. 03. 2017)
- [12] <https://www.youtube.com/watch?v=7QTCNuaVz8E> (Paul Abraham and his Orchestra: Die Blume von Hawaii, 1931. Први пут приступљено 02. 03. 2017)

- [13] <https://www.youtube.com/watch?v=rEuxVMUBOXI> (Paul Abraham: 6 Lied aus Dschainah. Први пут приступљено 13. 03. 2017)
- [14] <https://www.youtube.com/watch?v=GRAqkTsXgGY> (Paul Abraham: 3 Lied aus Julia, Oszkár Dénes énekel, Budapest 1937. Први пут приступљено 15. 03. 2017)
- [15] <https://www.youtube.com/watch?v=UWwOtnCIEDk> (Viktória, Budapest, 1992. Први пут приступљено 16. 03. 2017)
- [16] <https://www.youtube.com/watch?v=4tOtj5zZckw> (Eddy Mers und Orchester: Operetten-Tanzparty in Beat (komplett), 1969. Први пут приступљено 20. 03. 2017)

Филмографија:

- [1] <https://www.youtube.com/watch?v=WWVpuDji4ZU> (Paul Abraham Spielfilm: Ball im Savoy, 1935. Први пут приступљено 03. 01. 2017)
- [2] <https://www.youtube.com/watch?v=N4u6aZaxI20> (Paul Abraham Spielfilm: Rakoczy-Marsch, 1933. Први пут приступљено 05. 01. 2017)
- [3] https://www.youtube.com/watch?v=dXe8ab4x_8g (Paul Abraham Spielfilm: Viktoria und ihr Husar, 1931. Први пут приступљено 09. 01. 2017)
- [4] <https://www.youtube.com/watch?v=8SX7gmv3yu4> (Paul Abraham Spielfilm: Glück über Nacht, 1932. Први пут приступљено 10. 02. 2017)
- [5] <https://www.youtube.com/watch?v=rIQDYMz5lkA> (Paul Abraham Spielfilm: Sunshine Susie (Die Privatsekretärin, 1931; u USA: The Office Girl. Први пут приступљено 11. 02. 2017)
- [6] <https://www.youtube.com/watch?v=ii8IJ4lJaOg> (Paul Abraham Spielfilm: Mai lányok, 1937. Први пут приступљено 17. 02. 2017)
- [7] https://www.youtube.com/watch?v=r_0zXBQH0no (Paul Abraham Spielfilm: Lila akác, 1934. Први пут приступљено 21. 02. 2017)
- [8] <https://www.youtube.com/watch?v=lb6xEKdW5ZI> (Paul Abraham Spielfilm: Ein bisschen Liebe für dich, 1932. Први пут приступљено 23. 02. 2017)
- [9] <https://www.youtube.com/watch?v=S7SV7beZQ1Q> (Paul Abraham Spielfilm: Hotel Kikelet, 1937. Први пут приступљено 25. 02. 2017)
- [10] <https://www.youtube.com/watch?v=SVp7fGdlqjY> (Paul Abraham Spielfilm: Pesti mese, 1937. Први пут приступљено 15. 01. 2017)
- [11] <https://www.youtube.com/watch?v=FYKB34ac918> (Paul Abraham Spielfilm: Das Blaume vom Himmel 1932 -The film was shown in the USA under the name The Blue from The Sky, 1934. Први пут приступљено 12. 01. 2017)
- [12] <https://www.youtube.com/watch?v=boBaPnnfxlo> (Paul Abraham Spielfilm: Tagebuch der Geliebten, 1935) Diary of the Beloved. Први пут приступљено 10. 01. 2017)

Agota Vitkay-Kucsera, PhD and DoA, Full Professor
Academy of Arts
University of Novi Sad, Novi Sad

PRESENTATION OF CULTURAL HERITAGE THROUGH THE ART PROJECT “UNBRIDLED HARMONY – THE MUSICAL-STAGE PERFORMANCE OF PAUL ABRAHAM’S LIFE AND WORK”

Abstract: *Art project “Unbridled Harmony - the Musical-Stage Performance of Paul Abraham’s Life and Work” uses cultural, historical and musicological research to set the basis for the creation of stage artwork, with the aim of preserving the heritage and presenting the composer who came from our region.*

In the process of creating the art project, all theatrical expressions, and the existing technology are used, creating a form that cannot be subsumed under the existing traditional genres, but rather represents the sublimation of dramatic, musical and dance theater and, as such, exists as a new musical and stage expression.

This art project could be inspiring for artists interested in the setting of “traditional operetta”. Therefore, we can say that a piece of art lives for the audience, and that this level of public and media communication of the artwork, its ideas and poetic solutions in living culture clearly correspond with the recipients.

Keywords: *Paul Abraham, preservation of cultural heritage, performing arts, musical theater, modern technology.*

Др Михајло Манић, ванредни професор*
 Факултет за дипломатију и безбедност
 Београд, Србија
 Снежана Радојчић, МА
 Факултет за дипломатију и безбедност
 Београд, Србија

МЕДИЈИ И КУЛТУРА

Сажетак: Поред физичких потреба за храном и склоништем, човек има још једну основну потребу: потребу за комуникацијом. Она је примарна и у нашој савременој цивилизацији – постала је неопходна за друштвени остваривање. Комуникација је уметност преношења информација, идеја и ставова из једне њачке, или особе, у/на друштво. Када се осмехнемо, комуницирамо са жељом за пријатељством, тоном са којим изговарамо «добро јутро»... можемо изразити осећаје од непријатељства до топлог задовољства, а речи, које изаберемо у говору или писању, преносе поруку коју желимо да саопштимемо реципијенту. Масовни медији су дефинисани као технолошко-техничка средства за слање информација, идеја, мишљења итд., преко уређаја за масовну комуникацију, различитој публици. И слике представљају медије помоћу којих се размишљања и осећања преносе. Медиј не треба ограничити на ово значење. Медијум значи неко посредништво, може значити «нешто што интервенише». Комуникација је чин или поступак који укључује пренос информација, идеја, емоција, вештина итд., коришћењем вербалних или невербалних средстава (речи, слике, графикони, тестови, фацијално изражавање итд.).

Кључне речи: медиј, култура, комуникација, друштво, уметност.

* mamihajlo@yahoo.com

Увод

Медији су у сталном стању промена, али у последњих неколико година постаје видљив већи помак. Е-књиге су издавачке књиге за штампу у све већој експанзији. „Крај штампане књиге је најављиван у оквиру ширег контекста радова на тему дигиталне културе као потпуно новог начина живота» (Оцић, 2015: 230). Продаја дигиталних албума порасла је кад и пад продаје ЦД-а, а друштвене мреже¹, као што су Фејсбук и Твитер, достигле су стотине милиона корисника широм света. Како се масовни медији конвергирају, најновији уређаји имају више задатака као е-читачи, музички плејери, веб прегледачи, ТВ и филмски екрани, системи игара и употреба мобилне телефоније. Другим речима, свет масовних медија се заиста претворио у дигиталну технологију. „Улога масовних медија различита је, као што су и медији различити – тискани и електронички, приватни и јавни, централизовани и децентрализовани, нови медији. У развоју и обликовању наше културе та је улога често недовољно истакнута, иако су медији важно средство обликовања особног и друштвеног културног идентитета” (Томашић. 2008: 166).

Данашњи рецепијенти доживљавају дигитални свет из прве руке. Многи данас гледају телевизијске емисије, прилагођене личном дневном распореду, а не када се емитују на ТВ-у. Слушају хит синглове, а не купују оригиналне албуме, и користе своје видео-игре и конзоле за гледање филмова и дружење са пријатељима. „Језик (популарне књижевности, филма) и медиј (популарних игара) не упозоравају на себе саме, већ су усмјерени на експресију, гесту и физичку радњу, невербалне знакове, док модернистички роман и умјетничке игре нуде контемплацију и неизвјесност дискурса” (Пеовић Вуковић, 2014: 132). Међутим, док публика упознаје најновије производе и формате, можда неће разумети како су се медији развили до ове тачке: како технологија конвергира текст, аудио и визуелне медије и како су медији трансформисали наше животе. Зато сматрамо да су критичка и културна перспектива приступа односу медију и културе, важније него икада. Медији и култура склањају „замагљене завесе”, како би показали на који начин медији стварно раде - од историјских корена и економије сваке медијске индустрије до данашњих импликација у погледу медијског власништва и убрзаног преласка у дигитални свет. „Култура разрађује форме и правила комуницирања, која одговарају конкретним условима људске интеракције, условима чија је функција да обезбеде најефикасније постизање циљева” (Коковић, 2007: 25).

¹ „Разлози велике популарности друштвених мрежа су многобројни. Као главни разлог истиче се глобална друштвена трансформација која разједињује традиционалне заједнице и замењује их новим које делују у виртуелном простору интернета“ (Ђорђевић, 2016: 9).

Друштвена култура се свакодневно суочава са са дигиталном реалношћу и начином на који се данашњи медији конзумирају. Са циљем повезивања културе и медија нове технологије отварају другачију перспективу погледа на различите инфографике, са занимљивим статистикама о томе како се потрошња медија променила у последњих неколико година, одражавајући моћ технологије, попут ДВР-а (дигитални видео рикордер), стриминг радија, е-читача и дигиталне компаније попут Amazon, Apple, и Google. Нове „кутије за прошлост-садашњост-будућност” нуде перспективу и презентацију о томе где су медијске индустрије започеле, како су еволуирале тамо где су данас, и где би могле да буду у будућности.

Повећана заступљеност видео игрица је само један пример како медији и култура „тумаче” начин на који се масовни медији зближавају и мењају: конзоле се могу користити, не само за игре, већ и за гледање филмова, комуникацију са другим играчима, пратиоцима, слушање музике посредством стриминг-радија, што у великој мери утиче на развој музичке индустрије, као и развој електронских часописа који су све доступнији широкој читалачкој публици.

Медији и култура задржавају свој исконски циљ да публици објасне и приближе историјски и културни контекст постојања медијске индустрије. Научна истраживања овог односа би требало да допринесу већем интензитету медијске писмености, критичког приступа медијском садржају у све динамичнијем дигиталном обликовању колективног мишљења.

Култура и еволуција средстава масовне комуникације

Један од начина да се утврди утицај медија на наше животе јесте истраживање културног контекста у којем послују медији. Често је култура уско повезана са уметношћу, јединственим облицима креативног изражавања који пружају задовољство код субјеката комуникативних чинова и постављају стандарде о томе шта је истинито, добро и лепо. Култура, међутим, се може више посматрати као начин на који људи живе и начин на који се представљају у одређеним историјским контекстима. Овакво схватање културе обухвата моду, спорт, књижевност, архитектуру, образовање, религију и науку, као и масовне медије. Иако можемо проучавати дискретне културне производе, као што су романи или песме из различитих историјских периода, сама култура се увек мења. Укључује уметничко друштво, веровања, обичаје, игре, технологију, традицију и институције. Такође, обухвата начине комуникације у друштву: стварање и коришћење симболичких система који преносе информације и значење (нпр. језици, Морзеов код, филмове и бинарне рачунарске кодове).

Култура се састоји од „производа” који друштво ствара кроз деценијски развој, а који одражавају различите вредности. Тако се култура може дефинисати као симбол израза који појединци, групе или друштво користе да би имали смисао свакодневног живота и могли да артикулишу своје вредности. Према овој дефиницији, када слушамо музику, читамо књигу, гледамо телевизију или претражујемо Интернет, обично не питамо „Да ли је то уметност?”, већ се уместо тога реципијент идентификује са нечим или неким. „За реципијента се може претпоставити да у себи носи различита социјална и културна искуства која представљају канал кроз који култура, порука и човек међусобно делују» (Манић, 2015: 413). Другим речима, додељујемо значење песми, књизи, ТВ програму или веб локацији. Култура је, дакле, процес који доноси вредности друштва кроз производе/продукте или друге облике значења. Амерички идеал «груби/робусни индивидуализам», на пример, већ деценијама је приказан кроз традицију западњачких и детективских прича на телевизији, у филмовима и књигама, па чак и у политичким рекламама.

Култура повезује појединце са својим друштвеним вредностима, а масовни медији помажу у циркулацији тих вредности. Масовни медији су културне индустрије - канали комуникације - који великом броју људи омогућавају приступ различитим производима, као што су: песме, романи, ТВ емисије, новине, филмови, видео игре, Интернет услуге... Историјски развој медија и комуникације може се пратити кроз неколико преклапајућих фаза или доба у којима су нови облици технологије пореметили и модификовали старије форме.

У овом периоду још увек функционишу сви типови и врсте медија, како штампани, тако и електронски. Прве две фазе односе се на комуникацију племенских или феудалних заједница и пољопривредних економија. Последње три фазе карактеришу развој масовне комуникације: процес дизајнирања културних порука и прича и њихово достављање широкој и разноликој публици путем медијских традиционалних канала, препознатљивих као штампана књига и кроз модерније технологије као што је Интернет. „Њихова је функција да забави, разоноди, информише и појединцима улије вредности, веровања и кодексе понашања посредством којих се интегришу у институционалне структуре друштва” (Herman & Chomsky, 2005: 1). Подстакнут растом индустрије и модерне технологије, масовна комуникација је пратила премештање руралног становништва у градске услове и раст потрошачке културе.

У већини раних друштава, информације и знање су најпре кружиле кроз усмену традицију коју су прославили песници, наставници или племенски приповедачи. Међутим, како се појавила абецеда, азбука и писана реч, рукопис или писана култура, почели су да се развијају записи који

су превазишли усмену комуникацију. Документовани и транскрибовани од стране филозофа, монаха и стенографа, култура рукописа служила је владајућој класи. Радни људи су углавном били неписмени, а економски и образовни јаз између владара и владајућих био је огроман. Ови периоди усмене и писане комуникације развијао се споро током много векова.

Некада је постојала напетост између усмене и писане комуникације између филозофа и писаца древних Грка. Сократ је, на пример, износио своје аргументе путем јавних разговора и дебата. Познат као Сократов метод, овај дијалог, стил комуникације и истраге се још увек користи у студијским програмима, као и у друштвено-политичким полемикама у медијима. Многи филозофи који су веровали у супериорност усмене традиције страховали су да ће писана реч угрозити јавну расправу тако што ће понудити мање могућности за разговор. Заправо, најпознатији студент Сократа, Платон, покушавао је да избаци песнике, које је сматрао да су потомци мање вредних идеја истичући вредност дијалога и полемике лицем у лице, са постављеним питањима и понуђеним опцијама као одговор. Ове дебате су предсказале данашње сличне дискусије у вези са опасностима телевизије и Интернета. „Друштвено раслојавање и дискриминација у неком облику присутни су свуда у свету. У том контексту, поставља се питање да ли виртуелни свет представља бег од стварности, стварањем осећаја припадности виртуелним заједницама ослобођеним стега друштвених структура или је оваква интеракција обмана” (Вучинић: 2016: 275). Да ли аспекти савремене културе, као што су ријалити ТВ емисије, Твитер и друштвене мреже, умањују јавну дискусију и обесхрабрују комуникацију између појединаца?

Штампања и електронска медијска револуција

Иако се штампање папира развило у Кини око 105. године нове ере (мада неки подаци говоре да се папир појавио неколико векова пре нове ере), оно што ми препознајемо као савремену штампу се препознајемо тек у петнаестом веку. У то време у Немачкој, проналазак штампарске пресе Јоханеса Гутенберга довео је до развоја модерног доба штампе. У почетку, многе књиге су биле велике, сложене и скупе. Било је потребно неколико месеци да се такве књиге илуструју и објаве, а обично су их куповали богати аристократи, краљевске породице, црквене вође, истакнути трговци и моћни политичари. Међутим, постепено, штампачи су смањили величину и цену књига, чинећи их доступним и приступачним за већи број људи. Књиге су у међувремену постале први производ за масовно тржиште.

Штампарија је комбиновала три елемента неопходна за иновације на тржишту. Прво, машинско дуплирање заменило је досадан систем у коме писари ручно копирају текстове. Друго, дуплирање се одиграва брзо, тако

да се велике количине исте књиге лако репродукују. Треће, бржа производња више копија је смањила трошкове сваке јединице, што је учинило књиге приступачнијим за мање богате људе.

Пошто штампани материјали из масовне производње могу ширити информације и идеје брже и дубље него икада раније, писци би могли да користе штампу да би ширили ставове против традиционалне грађанске доктрине и верских ауторитета - ставови који су утрли пут великим друштвеним и културним променама. Људи су почели да се одупиру традиционалној ауторској власти, а и о себи више не размишљају само као о члановима породица, изолованих заједница или племена, већ као део земље и друштва, чији су интереси шири од локалних или регионалних проблема. Иако су усмена и писана друштва фаворизовала децентрализоване локалне власти, период штампе је подржао успон централизованих националних држава.

Машинска масовна производња довела је до смањења трошкова по јединици за књигу и постала је суштински фактор у масовној производњи друге робе, што је довело до индустријске револуције, модерног капитализма и потрошачке културе у двадесетом веку. Револуцијом у индустрији дошло је до пораста средње класе и елитне пословне класе власника и руководилаца који су стекли утицај који је раније имало само племство или свештенство. Штампани медији постали су кључни алати које су комерцијални и политички лидери користили за дистрибуцију информација и одржавање друштвеног поретка. „Новинарство ни у једном делу света није независно. Увек бива потчињено утицајима различитих врста политичког интереса и бројних фактора културне, религијске, комуникационе, безбедносне, идеолошке и историјске друштвене климе” (Милосављевић, 2017: 53). Међутим, као и код Интернета данас, било је тешко да један пословни или политички лидер, у демократском друштву, стекне ексклузивну контролу над технологијом штампе (иако је краљ или краљица контролисао/ла лиценце за штампу у Енглеској до почетка деветнаестог века, па чак и данас владе у многим земљама контролишу штампарије, приступ папиру, оглашавање и канале дистрибуције). Уместо тога, масовна публикација памфлета, часописа и књига у Сједињеним Државама помогла је демократизацији знања, а стопа писмености се повећала међу радним и средњим класама. Индустријализација је захтевала више образоване радне снаге, али штампана литература и уџбеници подстичу обавезно образовање, чиме промовишу писменост и проширују учење изван света богатих грађана.

Баш као што је штампарија подржавала национализам, она је такође неговала идеал индивидуализма. Људи су почели да се мање ослањају на своју локалну заједницу и њихове комерцијалне, верске и политичке лидере. Штампарија је „неговала савремену идеју индивидуалности”, нару-

шавајући „средњовековни смисао заједнице и интеграцију”. До средине деветнаестог века, идеал индивидуализма потврдио је пораст трговине и повећан отпор мешању власти у послове самосталних предузетника. Демократски импулс индивидуализма постао је темељна вредност друштва у деветнаестом и двадесетом веку.

Постепена трансформација из индустријског друштва заснованог на штампи, до оног која је засновано на информационом добу почела је са развојем телеграфа 1840-их. Са електронским сигнаlima „тачка-цртица”, телеграф је направио четири кључна доприноса у комуникацији. Прво, раздвојио је комуникацију од транспорта, стварајући тренутно медијске поруке - независно од постојања кочија, бродова или пони експреса. Друго, телеграф, у комбинацији са порастом новина на тржишту, трансформисао је информацију у робу/ствар која би се могла купити или продати без обзира на њену употребу или значење. У време ратова, вести су постале драгоцен производ. Треће, телеграф је олакшао војним, пословним и политичким лидерима да координирају комерцијалне и војне операције, посебно након постављања трансатлантског кабла крајем 60-их година деветнаестог века. Четврто, телеграф је довела до будућих технолошких достигнућа, као што су бежична телеграфија (касније названа радио), факс машина и мобилни телефон, што је иронично довело до смрти телеграфа.

Пораст филма на половини двадесетог века и развој радија у двадесетим годинама били су рани сигнали, али је електронска фаза информационог доба заиста је процветала 1950. и 1960. године са доласком телевизије и њеним драматичним утицајем на свакодневни живот. Затим, уз долазак комуникационих гаџет-персоналних компјутера, кабловске телевизије, ДВД-а, ДВР-а, директних емитованих сателита, мобилних телефона, паметних телефона, ПДА и е-поште - Информацијско доба прешло је у своју дигиталну фазу у којој су почели стари и нови медији да се конвергирају, што драматично мења наш однос према медијима и култури.

Дигитална ера

У дигиталној комуникацији, слике, текстови и звуци се претварају (кодирају) у електронске сигнале (представљене као различите комбинације бинарних бројева: јединице и нуле) који се онда поново склапају (декодирају) као прецизна репродукција, рецимо, у ТВ слике, чланак часописа, песму или телефонски глас. На интернету се разне слике, текстови и звуци дигитално репродукују и шаљу широм света.

Нове технологије, посебно кабловска телевизија и интернет, развиле су се тако брзо да су традиционални лидери у комуникацији изгубили неку од својих контрола над информацијама. Електронска пошта - дигитално

кодирање усмене културе - преузела је неке од функција поштанске услуге и надмашује покушаје контроле комуникација изван националних граница. Ипак, још од 1990. године, писма - или «пуж пошта» - између Сједињених Држава и бивших комунистичких држава била су цензурисана. Штавише, многи репресивни и тоталитарни режими су имали проблема са контролом порука послатих преко интернета без граница.

Развој и пренос усмене културе имплицира појаву друштвених медија, као што је Твитер и посебно Фејсбук, који сада има преко милијарду корисника широм света. Друштвени медији омогућавају људима из целог света да онлајн одржавају контакте, воде разговоре, деле приче и интересе и генеришу сопствени медијски садржај. Овакав преокрет на дигиталне медијске форме суштински је променио традиционалне медијске пословне моделе, начине на који се конзумирају медијски производи и начин на који организујемо свакодневни живот под утицајем различитих медијских понуда.

Дигитална ера је довела до промене у моделима које су медијски истраживачи користили током година како би објаснили како се медијске поруке и значења конструишу и комуницирају у свакодневном животу. У једном од старијих и трајних објашњења о начину рада медија, масовна комуникација је конципирана као линеарни процес производње и доставе порука широкој публици. Комуникатори (аутори, продуценти и организације) преносе поруке (програме, текстове, слике, звукове и огласе) путем медија (новине, књиге, часописи, радио, телевизија или Интернет) великим групама реципијената (читачи, гледаоци и потрошачи). У том процесу, „вратари“/gatekeepers (уредници вести, извршни продуценти и други медијски менаџери) функционишу као филтри порука. Медијски вратари доносе одлуке о томе које се поруке стварно производе за одређене реципијенте/„медијске потрошаче“. Процес комуницирања омогућава повратне информације, којима грађани и потрошачи, уколико реципирају медијски садржај, повратном информацијом шаљу поруке комуникаторима, посредством писама до уређивача, телефонских позива, мејла, веб страница или директних разговора.

Али проблем са линеарним моделом је у томе што се у стварности медијске поруке, поготово у дигиталној ери, обично дистрибуирају глатко од пошиљаоца, у тачки А, до пријемника, у тачки Б. Медијске поруке се кодирају и шаљу у писаном и/или аудио-визуелном облику, али комуникатори имају врло мало увида, а још мање могућност да контролишу поруке и начин на који се докодирају, или су поруке игнорисане, или погрешно реципиране.

Ка закључку

Адекватнији и савременији приступ разумевању медија је доступнији кроз перспективу призме културног модела. Овај концепт препознаје суштину у томе да појединци порукама дају различита значења, у зависности од различитих културних категорија, као што су: пол, старост, ниво образовања, етничка припадност и занимање. У овом моделу масовне комуникације, публика активно учествује, тумачи, преобликује или одбацује поруке и приче које се посредују различитим средствима масовне комуникације.

Иако линеарни модел може показати како се порука креће од пошиљаоца до примаоца, културни модел указује на сложеност овог процеса и недостатак контроле коју комуникатори (као што су руководиоци медија, филмски ствараоци, писци, уредници вести, оглас агенције итд.) често имају у виду, без да у истом тренутку могу сазнати како публика реагује на поруке и тумачи медијски садржај. Понекад се чини да су произвођачи медијских порука активни креатори комуникације док је публика само пасивни посматрач. Овај феномен је познат као селективна изложеност: људи обично траже поруке и значења која одговарају њиховим културним уверењима, вредностима и интересима. На пример, људи са политичким опредељењем према левом или десном правцу, имају тенденцију да траже информације, блогове или вести, који ојачавају њихове већ постојеће ставове.

Успон и развој Интернета и друштвених медија је закомпликовао традиционалне улоге у линијским и досадашњим културним моделима комуникације. Иако још увек постоје комуникатори и реципијенти, без граница, децентрализована и демократска природа Интернета значи да свако може постати пошиљалац медијских порука. Интернет је такође у великој мери елиминисао улогу „вратара” (чувари медијских капија). Иако неке владе покушавају да контролишу интернетске сервере, а неке Веб локације имају ограничења онога шта се може и не може објавити, Интернет у великој мери омогућава пошиљацима да преносе садржај без претходне потребе за одобрењем, уређивањем или цензуром gatekeeper-а. На пример, неки аутори који нису у могућности да пронађу „традиционалног” издавача књига за свој рад, могу сами објавити на Интернету. И музичари који немају склопљене уговоре са великим издавачима могу промовисати, дистрибуирати и продати своју музику на интернету.

Масовни медији представљају широк спектар индустрије и робе, од преноса документарних информативних емисија о глади у Африци до медијског садржаја који се бави коруптивним манипулацијама, трговином и прањем незаконито стеченог профита. Телевизија, новине, музика, филмови, часописи, књиге, билборди, радио, емитовани сателити и интернет су део медија; и сви су сасвим способни да произведу адекватне информације

које могу да полторнишу и најгорим жељама, предрасудама и стереотипима у друштву.

Развој већине масовних медија започет је не само због марљивости проналазача, као што је Томас Едисон, већ и због друштвених, културних, политичких и економских околности. Интернет је савремени одговор на нове проблеме: транспортовање порука и бржа размена информација за све мобилније и међусобно повезано глобално становништво.

Медијске иновације обично пролазе кроз четири фазе. Прва новина, односно потреба коју иноватори покушавају да реше као што је емитовање информација које могу неоштећено прећи велике даљине а посебно у новије време када је све актуелнија електронска пошта. Друго је предузетничка фаза у којој проналазачи и инвеститори одређују практичну и тржишну употребу за нови уређај. Део Интернета такође је имао корене у идејама војних лидера, који су желели да систем комуникације, који је децентрализован, дистрибуира довољно широко да би преживео нуклеарни рат или природне катастрофе.

Трећа фаза, у медијском развоју, укључује прелаз на степен масовности. Компаније разматрају начин продаје новог уређаја или медија као потрошачког производа. На крају, четврта и најновија фаза у еволуцији медија је фаза конвергенције. Ово је фаза у којој се старији медији преобликују у различите облике нових медија. Међутим, то не значи да ови старији облици престају да постоје. Током ове фазе видимо да се мноштво различитих медијских форми спаја са онлајн платформама, али видимо и фрагментацију публике на мања тржишта. Са новим технологијама, које омогућавају приступ већим медијским опцијама него икада, многи реципијенти се групишу у различите подгрупе публика, које жале одређени стил живота, политику, хобије и облике забаве.

Развој електронског и дигиталног периода омогућио је учвршћивање најновије фазе развоја медијске конвергенције - израз који медијски критичари и аналитичари користе приликом описивања свих промена које су се десиле током протеклих деценија и које се и даље дешавају у медијским садржајима и унутар медијских кућа. Међутим, термин заправо има два различита значења - један који се односи на технологију и један на бизнис а који има итекако велики утицај на то како медијске компаније постављају курс за будућност.

Прва дефиниција медијске конвергенције подразумева технолошко спајање садржаја преко различитих медијских канала - текстова часописа, радио² емисије, песме, ТВ емисије, видео игре и филмова који су сада доступни на интернету преко лаптопа, таблета и паметних телефона.

² „Радијско 'живо' укључење у програм се у великој мери разликује од телевизијске визуелизације друштвене праксе те на тај начин гости у студију постају визуелно

Таква техничка конвергенција није сасвим нова. Радио је изгубио велики део свог садржаја на телевизији и није могао приуштити да ангажује живе бендове, тако да је постао зависнији од DJ записа намењеним музичкој индустрији. Међутим, савремена медијска конвергенција је много шира од једноставног спајања старијих и новијих облика. Заправо, ера комуникације сама себе проналази у овом „времену конвергенције”. Усмена комуникација се, на пример, налази у реконфигурираном делу електронске поште у друштвеним мрежама. И штампана комуникација се поново формира у хиљадама онлајн сајтовима и порталима који су доступни на интернет мрежи.

Друга дефиниција конвергенције медија - која се понекад назива хибридна платформа медијских продаваца - описује пословни модел који подразумева консолидацију различитих медијских холдинг компанија, као што су кабловске везе, телефонске услуге, пренос телевизије и приступ интернету под једним корпоративним кишобраном. Циљ није обавезно да потрошачима нуди већи избор медијског садржаја и канала, већ да боље управљају ресурсима и максимизирају профит. На пример, компанија која поседује ТВ станице, радио и новине на више тржишта - као и у истим градовима - може распоредити свог репортера или продуцента да направи три или четири верзије исте приче за различите медијске куће. Дакле, уместо да имају појединачне радио станице, ТВ станице, новине и онлајн вести и генеришу разноврсне и независне приче о неком питању, медијска корпорација која користи модел конвергенције може са мање запослених да генерише више верзија исте приче.

Последице медијске конвергенције најбоље се откривају у пословним стратегијама дигиталних компанија као што су Amazon, Facebook, Apple и посебно Google - најуспешнија компанија од дигиталне ере до сада. Google је главни организатор „белог/видљивог” Интернета зато што проналази и „нове” и „старе” блогове и новине попут медијског садржаја - и омогућава приступ том садржају, при том већина потрошача не плаћа за претражени садржај. Уместо тога, као посредник или дистрибутер, Google највише новца заради кроз продају огласа који прате резултате претраживања.

Данашњи конвергентни медијски свет преиначио је дефиниције различитих медијских облика попут новина и телевизије - сада доступне на интернет мрежи и преко више платформи. Али следећи изазов пред новим, конвергентним светом је ко ће платити квалитетни садржај и како ће тај систем функционисати.

доступни и активно прихватају учеће у решавање проблема који поставља позиваоц. Због тога позив реципијента није само дискуризван већ и витуелно оријентисан” (Но, 2012, стр. 1049).

Литература:

- [1] Вучинић, С. 2015, *Демократиичност и контроверзе интернета*, „Комуникација, медији, култура”, No. 7, 2015, Универзитет „Дон Незбит”, Београд, (273-288).
- [2] Борђевић, М., *Коришћење друштвених мрежа у музичком образовању*, „Архивација”, Vol. 2, No. 1, 2016, Универзитет у Нишу - Факултет уметности, Ниш, (9-17).
- [3] Коковић Д., *Друштво и медијски изазов: увод у социологију масовних комуникација*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2007.
- [4] Манић М., *Медији у глобалном друштву*, Факултет за дипломатију и безбедност.
- [5] Милосављевић, И., *Извештавање онлајн медија о иностранним земљама у Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини*, „СМ - часопис за управљање комуникацијом”, Вол. 12, No. 39, 2017, Институт за усмеравање комуникација, Нови Сад и Универзитет у Београду - Факултет политичких наука, Београд, (39-56).
- [6] Оцић, С., *Електронска књижа*, „Култура”, no. 149, 2015, Завод за проучавање културног развоја, Београд, (229-243).
- [7] Пеовић Вуковић К., *МЕДИЈИ И КУЛТУРА - идеологија медија након децентрализације*, Друштво за промицање књижевности на новим медијима, Загреб, 2014.
- [8] Томашић А., *Културне вредности у масовним медијима*, «МедиАнали», Vol. 2, No. 4, 2008, Свеучилиште у Дубровнику, Дубровник, (165-173).
- [9] Ho, S., *Reasons for Calling Doctor: Visualizing Callers Multi-unit Turns and Filming Television Call-ins as Institutional Interaction*, „Journalism and Mass Communication”, The University of Iowa, by David Publishing Company, Vol. 2, No. 11, 2012, (1048-1062).
- [10] Herman, E. & Chomsky, N., *The political economy of the mass media*, Pantheon Books, New York, 2005.

Prof. dr Mihajlo Manić, Associate Professor
The Faculty of Diplomacy and Security in Belgrade
Snežana Radojčić, MA
Faculty of Diplomacy and Security in Belgrade

MEDIA AND CULTURE

Abstract: *In addition to physical needs for food and shelter, man has another basic one: the need for communication. It is essential also in our modern civilization - it has become necessary for social survival. Communication is the art of conveying information, ideas and attitudes from one point, or person, to/into another. When we smile, we communicate with a desire for friendship, the tone that we use to pronounce „good morning“ ... can express feelings ranging from hostility to warm pleasure, and the words we choose in speech or written form transmit the message we want to announce to the recipient. Mass media are defined as technological and technical means for sending information, ideas, opinions, etc. to different audiences, through mass communication devices. Pictures also represent the media through which thoughts and feelings are transmitted. Media should not be limited to this meaning. Medium means mediation, it can mean „something that intervenes“. Communication is an act or process involving the transmission of information, ideas, emotions, skills, etc, using verbal or nonverbal means (words, images, charts, gestures, facial expression, etc).*

Keywords: *media, culture, communication, society, art.*

Др Марија Боранијашевић*
Академија пословних струковних студија
Београд, Србија

ОЧУВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ЊЕГОВИХ ОБЕЛЕЖЈА

Апстракт: Свакодневни улив новијих англицизама у српски језик представља јорући проблем и појаву која захтева посебну пажњу, на првом месту збој неконтролисане брзине продирања нових речи у српски језик с једне стране, а њиховој стилијској коришћења и насумичној адаптирања с групе. Осим у свакодневном говору, новији англицизми су у великој мери присутни и у медијима масовној комуницирања. Корпус за ово истраживање представљају новији англицизми који су уочени у новинарском дискурсу националних дневних новина, као и недељника и месечника који излазе на српском језику. Списак коришћених новијих англицизама употребљен је даље у истраживању у анкети како би се утврдило у којој мери их говорници српској језика разумеју, користе у свакодневној комуникацији, и да ли и у којој мери овакве речи доживљавају као стране или оне за њих већ представљају део српској језика. Додатна пажња је посвећена истраживању употребе ћириличној писма, као основној обележја српској језика и културе, у медијима масовној комуницирања, као и у свакодневној писаној комуникацији иштинаника.

Кључне речи: српски језик, енглески језик, новинарски дискурс, новији англицизми, ћирилично писмо.

* marijaboranijasevic@yahoo.com

Увод

Језик, као основно средство општења међу људима, може се дефинисати на више начина с обзиром да је језик „у исто вријеме и психолошки, и неуролошки, и друштвени, и етнички, и семиолошки, и комуниколошки, и културолошки феномен итд., због чега и јесте предмет занимања и изучавања, осим лингвистике и њених дисциплина, и више различитих наука: психологије, неурологије, социологије, етнологије, политикологије, семиологије, комуникологије, културологије, па и филозофије, и других научних дисциплина” (Шипка, 2008: 18). Стога језик можемо дефинисати као „универзални, неизбежни и доминантни вербални симболски систем у комуницирању” (Милетић, М., Милетић, Н., 2012: 113), али и као „систем знакова који човеку омогућује развијен друштвени и душевни живот, и који се остварује у општењу међу људима” (Бугарски, 1996: 15). Он је такође „не само симболички систем којим се човек највише користи него и најразвијенији симболички систем уопште” (Рот, 2004: 37) и „најзначајнији систем који човек користи у својим комуникативним односима” (Јанићијевић, 2000: 9). Језик, пак, у општем смислу представља „одређен и уређен систем знакова којима је основна функција споразумијевање међу члановима једне друштвене заједнице” (Шипка, 2008: 20).

Једно од основних обележја културног идентитета једног народа је управо језик. „Комуникација и култура су две стране истог новчића који се зове људски живот. ... Култура даје животу место трајања, садржину и смисао бића, док му комуникација даје разлог постојања, повезујући га са светом споља и изнутра, са временом и простором, са прецима и потомцима” (Јанићијевић, 2000: 9). Стога, језик, као основно средство комуницирања међу људима, представља спону између прошлости, садашњости и будућности. „Језик је најживља и најпотпунија веза која спаја прошла, садашња и будућа поколења у једну историјску живу целину” (Петровић, 2014: 26). Он одсликава историју, традицију, културу једног народа, његову баштину и непроценљиву вредност коју треба пажљиво неговати и чувати. „Језик није само средство за споразумевање, оно по чему се припадници једног народа препознају и распознају, већ и оруђе националне културе, израз народног духа и идентитета. Плодови умног рада свих припадника једног народа изражавају се, тумаче и преносе језиком. Читав живот и развој националних заједница заснивају се на језику. Зато се с правом може рећи да је духовност народа у његовом језику” (Телебак, 2011: 7). Он је „највелелепнији културни споменик који један народ може себи подићи” (Петровић, 2014: 26).

Српски језик и ћирилица

Као што језик представља једно од основних националних обележја, тако ћирилица представља основно обележје српског језика. Српско национално писмо јесте ћирилица. Званично писмо у Републици Србији је управо ћирилица. Понекад се и даље може чути идеја о Србима као двоазбучном народу која представља резултат ранијег српскохрватског језичког заједништва услед прихватања латинице у духу југословенства почетком прошлог века. Ипак, српска језичка норма дефинисана је пре стварања српскохрватског језичког стандарда из кога се српски језик, свакако, поново издвојио 1991. године. Стога, горепоменуто језичка двоазбучност, која је у некој форми постојала у условима српскохрватског језичког заједништва, не постоји, док је српско национално писмо ћирилица! Услед реформе Вука Стефановића Карацића, ћирилица се издвојила као једно од најсавршенијих писама у коме сваки глас има свој знак, за разлику од латинице у којој то није случај. И поред тога, припадници српског народа у великој мери посежу за латиницом док ћирилицу гурају у запећак, да не помињемо велики број изворних говорника српског језика који се служе искључиво латиницом. Овој појави сасвим сигурно доприноси и свеприсутни утицај енглеског језика услед глобализације.

Као последица брзог технолошког напретка и масовног коришћења нових технологија јавља се и свакодневни неизбежни утицај енглеског језика. Језици се кроз историју мењају. „Процес настанка, развоја, мењања и изумирања језика је сасвим природан и дешавао се кроз историју. Ипак, убрзани развој нове технологије донео је још убрзанији утицај енглеског језика на остале светске језике, који сваког дана постаје све наглашенији. Тако некадашње становиште да су се језици кроз историју мењали бивајући обогачени разним туђицама, а ипак нису изумрли јер се у језику задржавало само потребно док се непотребно губило, у данашње време постаје тешко применљиво, а прогнозе се не чине превише оптимистичним” (*Боранијашевић, 2018:*). Српски језик је кроз историју трпео утицај различитих језика попут немачког, француског, енглеског, турског. Као последица таквог утицаја у српском језику су остале укорене бројне туђице из поменутих језика у виду германизма, галицизма, англицизма и турцизма. Овакав процес одомаћивања туђих речи и богаћења српског језика како би се попуниле семантичке празнине ипак треба разликовати од данашњег масовног утицаја енглеског језика и неконтролисаног уписа нових речи у српски језик. Стога су одомаћени англицизми итекако потребни и представљају саставни део српског језика. Новијим англицизмима, с друге стране, сматрају се речи и изрази који су у српски језик ушли у последњих двадесет, двадесет пет година као последица свеприсутне појаве која „би се могла назвати **језичка англоглобализација**”

(Прћић, 2005: 15). „Свакодневним одомаћивањем нових речи преузетих из енглеског језика у оквиру српског језика долази до значајних промена најпре на нивоу лексике и последично до такозване хибридикације српског језика услед недовољног познавања важећих норми српског језика и повиновања нормама енглеског језика” (Боранијашевић, 2017: 65). „Лингвисти су установили да људи у свету данас говоре близу 6.000 матерњих језика, а да од тога око 1.000 њих има писмо; као и да је приближно 1.400 језика у фази ишчежавања, будући да се њима служе веома мале групе људи. Процес глобализације и давање предности учењу енглеског језика могу довести до тога да у догледно време 60 процената примарних језика изумре” (Петровић, 2014: 29).

Српском језику још увек не прети опасност од изумирања. Ипак, због јаког утицаја енглеског језика, а посебно уплива новијих англицизама који се често користе без икакве или са сасвим призвољном адаптацијом, српском језику прети опасност од губљења његових обележја и особености. Оваквој убрзаној промени српског језика придружује се и све ограниченија употреба ћириличног писма. „Почев од различитих медија попут телевизије, штампе, електронских медија, преко књига које су штампане углавном латиницом до различитих натписа који обележавају називе фирми, продавница, кафића, латиница је више него доминантна, да не спомињемо чињеницу да је већина тих назива на енглеском језику” (Боранијашевић, 2018:). Томе се може придодати ситуација да су коментари на друштвеним мрежама готово увек исписани латиницом (најчешће без дијакритичких знакова услед некоришћења српске тастатуре). Чак су и званични мејлови у већини случајева исписани латиницом. Да ли је овде случај о лењости или намери; немарности, чак и незаинтересованости? Да ли је реч о потреби да се приближимо Европи? У том погледу треба нагласити чињеницу да бројни словенски народи пишу ћирилицом, па та чињеница не смета, на пример, Русији да буде светска сила или Бугарској да буде члан Европске уније од 2007. године. Грчка, такође, има специфично и јединствено писмо које упорно чува као заоставштину богате историје и особености грчког језика. Међутим, који год од узрока био изазивач ове појаве код нас, она је масовна и забрињавајућа и уколико се не пробуди свест посебно млађег дела популације, прогнозе нису нимало оптимистичне. Српски језик и ћирилица представљају нераскидиво двојство које као такво треба брижљиво неговати и чувати.

Методологија истраживања

Појава бујања новијих англицизама у српском језику, њиховог насумичног коришћења са или без адаптације, као и ограничена употреба ћириличног писма, послужила је као инспирација за овај рад. Почетна замисао је била да се истражи у којој мери млађа популација, чијем свакодневном

вокабулару углавном и припада велики број новијих англицизама, разуме значење англицизама које користи у комуникацији, у којој мери их доживљава као стране речи (или су оне за њих већ део српског језика), и какав однос имају према националном писму и колико га користе. Ипак, чињеница да новији англицизми чине део вокабулара не само млађе популације, већ се могу приметити и у комуникацији између припадника различитих животних доби, статуса, образовања итд, резултирала је закључком да се у истраживању не треба задржати само на припадницима млађе генерације. Узорак за истраживање чине новији англицизми који су уочени у медијима масовног комуницирања и не односе се само на жаргон младих који је посебно присутан у преписци смс порукама и на друштвеним мрежама, већ на новинарски дискурс намењен целокупној популацији. Млађа генерација јесте подложнија овом масовном утицају енглеског језика. Ипак, сви ти насумични изрази представљају део жаргона урбане младе генерације и питање је у којој мери ће се задржати у говору. Међутим далеко озбиљнији проблем је чињеница да је ова појава уочена у свим сферама јавног живота, односи се на све генерације, а рефлектује се кроз писани новинарски дискурс.

Корпус за истраживање представљају новији англицизми који су уочени током два претходна истраживања и то у дневним листовима „Вечерње новости“, „Политика“, „Blic“, „Alo!“, „Kurir“, „Srpski telegraf“, „Informer“ и „Danas“, као и у недељним и месечним магазинима „Базар“, „Gloria“, „Elle“, „Lepota & zdravlje“, „Story“, „Hello“ и „Cosmopolitan“.¹ Забележени новији англицизми су надаље у овом истраживању употребљени у анкети како би се добили одговори на горепостављена питања.

Метода коришћена у истраживању је метода испитивања, а техника истраживања је анкета. У оквиру анкете коришћена су углавном питања затвореног типа, са понуђеним одговорима, али је присутан и одређени број питања отвореног типа у случајевима када је требало детаљније описати поимање новијих англицизама забележених у дневној штампи и магазинима. Група испитаника је хетерогена и чини је укупно 90 испитаника од којих 35 испитаника чине студенти Академије пословних струковних студија Београд, департман Блаце, 25 испитаника чине студенти Економског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 15 испитаника је са високом стручном спремом, запослених у јавним предузећима Електропривреда Србије и Пошта Србије у Нишу, и 15 наставника запослених на Академији пословних струковних студија Београд, као и на Правном и Економском факултету Универзитета у Приштини са привре-

¹ Називи дневних, недељних и месечних издања су исписани писмом којим су и штампани. Може се приметити да су само два од осам дневних листова штампана ћириличким писмом, док је само један од седам магазина штампан ћирилицом.

меним седиштем у Косовској Митровици, од којих четворо испитаника има академски назив мастер или магистар, док 11 испитаника има научни степен доктора наука. Испитаници који су запослени у јавним предузећима, као и наставници у поменутиим институцијама, припадају различитим образовним профилима. Једини услов при одабиру био је да испитаници не могу бити професори енглеског језика због веродостојности резултата. Истраживање је обухватило 36 испитаника мушког и 54 испитаника женског пола. Осим различитог нивоа образовања и различитих образовних профила, испитаници се разликују и по годинама живота, тако да је опсег старосне доби од 18 до 59 година старости. Поред тога, разликује се и ниво познавања енглеског језика, као и период учења, тако да међу испитаницима има оних који никада нису учили енглески језик, док је најдужи период учења енглеског језика 15 година. Према њиховој сопственој процени, испитаници се такође налазе на различитим нивоима познавања енглеског језика, од нултог, преко почетног и средњег до напредног. Замисао је била утврдити на који начин испитаници реагују на поплаву новијих англицизама², колико их разумеју и у којој мери користе, као и утврдити какав став имају према употреби ћириличног писма.

Резултати истраживања

Прва група питања базирана је на 20 новијих англицизама ван контекста.³ Од испитаника се очекивало да најпре одговоре да ли познају значење ових англицизама, а затим, ако је одговор да, требало је понудити еквивалент на српском језику или објашњење значења поменутог термина. Анализом одговора долази се до резултата представљених у следећој табели:

Тачан одговор	Нетачан одговор	Без еквивалента /објашњења
27,89%	23,39%	48,72%

Као што се може приметити прилично мали проценат испитаника је дао тачан одговор, свега 27.89%. 23,39% њих је понудило нетачан одговор, док је 48,72% испитаника остало без одговора, што нас наводи на закључак да релативно мали проценат испитаника, као пресек кроз популацију, разуме значење новијих англицизама коришћених у анкети, а преузетих

² Анкетом су обухваћене и туђице које нису изворно енглеског порекла, али су у српски језик преузете под утицајем енглеског језика, тј. преко њега.

³ Листа англицизама која је коришћена у овом делу анкете је следећа: фајт, клинч, лидер, брегзит, дистрибуција, асоцијација, реконструкција, транспарентност, маркетинг, мејнстрим, мониторинг, девастирати, тајкун, магнат, могул, лиценца, оријентисан, спин-оф компанија, стартап компанија и геџет. Треба нагласити и чињеницу да су англицизми преузети из дневне, недељне и месечне штампе у форми у којој се јављају у новинским текстовима, без корекције у случајевима неправилног писања.

из поменутих националних дневних листова и недељних и месечних магазина, а да их велика већина не разуме, или погрешно тумачи.

У другој групи питања, задатак који је постављен испитаницима био је да повежу 10 новијих англицизама понуђених у једној колони са речима истог или сличног значења које су понуђене у другој.⁴ Сада је постотак тачних одговора далеко већи, што је било и очекивано с обзиром на то да су понуђени одговори које је требало спојити са новијим англицизмима. Резултати овог дела анкете представљени су у наредној табели:

Тачан одговор	Нетачан одговор	Без одговора
87%	7,67%	5,33%

У трећој групи питања била је понуђена листа од 20 новијих англицизама.⁵ Пред испитаницима је био задатак да се изјасне да ли им ове речи звуче као речи страног порекла и у којој мери их користе. Уколико им звуче као речи страног порекла, непознате су им и не користе их у говору, требало је заокружити одговор ДА, уколико им звуче као одомаћене речи и често их користе, требало је заокружити одговор НЕ, а ако би их можда употребили у неком контексту, требало је заокружити одговор ДЕЛИМИЧНО. Следе резултати овог дела анкете:

Да	Не	Делимично
32,78%	45,55%	21,67%

Можемо приметити да за готово трећину испитаника ови термини представљају непознаницу. Ипак, 45,55%, проценат који се приближава половини испитаника, ове англицизме сматра одомаћеним речима и користи их у свакодневной комуникацији, док би их нешто више од петине испитаника употребило у неком контексту.

У четвртој групи питања употребљено је 15 новијих англицизама у контексту.⁶ У свакој од реченица био је понуђен један новији англицизам и срп-

⁴ У првој колони налазили су се следећи англицизми: фиш бар, аутфит, суперстар, мејкап, фенси, прајмер, финиш, кастинг, аутсајдер и тизер, а у другој колони речи из српског језика (које не морају нужно бити изворно српског порекла, али су одомаћене и већ представљају део српског језика): аудиција, модеран, завршница у шминкању, подлога за шминку, особа која ту не припада, најава за филм, гардероба, шминка, рибљи ресоран, и велика звезда.

⁵ Списак понуђених англицизама је следећи: хакер, онлајн, чекирање, тренд, плејмејкер, драфт, плеј-оф, медија деј, дрим тим, тајм-аут, рекеташки таблоид, фронтмен, селфи, нокаут фаза, фајнал фор, трендсетерка, стајлинг, лајкови, хејтери и едиторијал.

⁶ Парови који се састоје од једног англицизма и једне домаће речи или конструкције у одређеном контексту (реченици) који су понуђени испитаницима у анкети

ски еквивалент, а на испитаницима је било да се одлуче за једну или другу варијанту у зависности од чињенице да ли би у свакодневном говору употребили англицизам или одговарајућу реч на српском језику. Овако изгледају добијени резултати:

Новији англицизам	Српски еквивалент	Без одговора
44,74%	53,04%	2,22%

Као што илуструју резултати овог дела анкете, највећи број испитаника, 53,04% њих, се одлучио за српску реч, с тим што се такође велики број испитаника, 44,74%, определио за новији англицизам, што и даље чини велики проценат испитаника.

Следећа два питања односила су се на употребу ћириличног или латиничког писма. На питање „Које ћисмо користиш у свакодневној комуникацији?“, 65,56% испитаника се определило за ћирилицу, а 34,44% за латиницу.

Ћирилица	Латиница
65,56%	34,44%

Резултати анализе одговорâ на питање „Које ћисмо користиш у званичној преписци?“ представљени су у табели која следи:

су следећи: бренд/марка; селебрити/позната личност; старлета/звезда у успону; кеш/готовина; шопинг/куповина; сингл/слободан/на; фанови/навијачи; слот/прорез; прес-конференција/конференција за штампу; атлетске перформансе/спортске карактеристике; бекстејџ/иза сцене; бенд/група; меч/утакмица; чекирати се/пријавити се; баг/софтверска грешка. Следе примери речениа коришћени у анкети:

1. Овај бутик продаје познате светске БРЕНДОВЕ / МАРКЕ.
2. Међу учесницима програма је велики број СЕЛЕБРИТИЈА / ПОЗНАТИХ ЛИЧНОСТИ.
3. Новине су пуне разних прича о СТАРЛЕТАМА / ЗВЕЗДАМА У УСПОНУ.
4. Који начин плаћања Вам више одговара? Картица или КЕШ / ГОТОВИНА?
5. Хоћемо ли поподне у ШОПИНГ / КУПОВИНУ?
6. Изгледа интересантно. Да ли је СИНГЛ / СЛОБОДАН/НА?
7. Највернији ФАНОВИ / НАВИЈАЧИ су испратили све утакмице првенства.
8. Потребно је убацили картицу у СЛОТ / ПРОРЕЗ.
9. Хоћеш ли присуствовати сутрашњој ПРЕС-КОНФЕРЕНЦИЈИ / КОНФЕРЕНЦИЈИ ЗА ШТАМПУ?
10. АТЛЕТСКЕ ПЕРФОРМАНСЕ / СПОРТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ овог играча су врхунске.
11. У БЕКСТЕЈЦУ / ИЗА СЦЕНЕ смо се упознали са певачем.
12. Он свира гитару у БЕНДУ / ГРУПИ.
13. Постигла је највећи број поена у одиграном МЕЧУ / УТАКМИЦИ.
14. Путници нису могли да се ЧЕКИРАЈУ / ПРИЈАВЕ због БАГА / СОФТВЕРСКЕ ГРЕШКЕ.

Ћирилица	Латиница
45,56%	54,44%

Изненађује резултат да се латиница доминантно користи у званичној преписци, и то у 54,44% случајева, а ћирилица у свега 45,56%, иако је званично писмо у Републици Србији ћирилица, те сматрамо овакву ситуацију недопустивом. Из истог разлога изненађује и резултат да је ћирилица доминантна у свакодневној комуникацији, а латиница у званичној, јер иако смо свесни чињенице да се латиница у великој мери користи код нас, претпоставка је била да ће бити већи проценат испитаника који је користе у свакодневној комуникацији насупрот званичној, док резултати показују управо супротну тенденцију.

Када сумирамо резултате долази се до крајњег закључка да се искључиво ћирилицом користи 33,33% испитаника, а искључиво латиницом 21,11%, што, поново, представља недопустиво висок проценат с обзиром на чињеницу да је званично писмо у републици Србији ћирилица.

Закључак

Након представљених резултата истраживања долазимо до закључка да су новији англицизми у великој мери присутни у новинарском дискурсу. На основу одговорâ испитаника формиран је закључак да популација често не разуме значење ових новијих англицизама, али их упркос томе у великој мери користи у свакодневном говору.

Велики број испитаника новије англицизме не доживљава као позајмљенице, већ као одомаћене речи и често их користи у свакодневној комуникацији, што води закључку да они за велики део популације већ представљају део српског језика и одомаћиле су се у употреби.

Што се тиче употребе ћириличног и латиничког писма, долази се до закључка да је латиница доминантна у званичној преписци и у великој мери присутна у свакодневној комуникацији. Осим тога, трећина популације се користи искључиво ћирилицом, а више од петине искључиво латиницом.

Сви наведени закључци алармантно указују на свеприсутну појаву да српски језик полако губи своја обележја. Стога је на нама, као изворним говорницима српског језика, основни задатак да се потрудимо да очувамо свој језик и културу као заоставштину за неке будуће генерације, као што су они, уосталом, и нама остављени у наслеђе.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Боранијашевић, Марија, *Неојравдана ујошреба анилицизама у новинарском дискурсу, пример дневне штампе*, Годишњак Факултета за културу и медије „Комуникације, медији, култура”, бр. 9, Београд, Универзитет „Дон Незбит”, 2017, стр. 61-78.
- [2] Боранијашевић, Марија, *Уљеи у српском језику: новији анилицизми и „квази-анилицизми” у шекспировима новинских чланака недељних и месечних маџазина*, Годишњак Факултета за културу и медије „Комуникације, медији, култура”, бр. 9, Београд, Мегатренд универзитет, 2018, стр. 61
- [3] Бугарски, Ранко, *Увод у ојшћу линвистичку*, Чигоја, Београд, 1996.
- [4] Јанићијевић, Јасна, *Комуникација и култура*, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2000.
- [5] Милетић, Мирко – Милетић, Невена, *Комуниколошки лексикон*, Мегатренд универзитет, Београд, 2012.
- [6] Петровић, Тихомир, *Умеће јоворења*, Прометеј, Нови Сад, 2014.
- [7] Прћић, Твртко, *Енилески у српском*, Змај, Нови Сад, 2005.
- [8] Рот, Никола, *Знакови и значења*, Плато, Београд, 2004.
- [9] Телебак, Милорад, *Како се каже*, Прометеј, Нови Сад 2011.
- [10] Шипка, Милан, *Култура јовора*, Прометеј, Нови Сад, 2008.

Извори

1. „Alo!”, Београд, број 3447, 29. септембар 2017.
2. „Blic”, Београд, број 7409, 29. септембар 2017.
3. „Вечерње новости”, Београд, година LXIV, 29. септембар 2017.
4. „Danas”, Београд, број 7305, 29. септембар 2017.
5. „Informer”, Београд, број 1653, 29. септембар 2017.
6. „Kurir”, Београд, број 1.311, 29. септембар 2017.
7. „Политика”, Београд, број 37315, 29. септембар 2017.
8. „Srpski telegraf”, Београд, број 471, 29. септембар 2017.
9. „Базар”, бр. 1376, 9. фебруар 2018.
10. „Gloria”, бр. 764, 12. фебруар 2018.
11. „Elle”, фебруар 2018.
12. „Lepota & zdravlje”, бр. 204, фебруар 2018, 20.1-19.2. 2018.
13. „Story”, бр. 647, 14. фебруар 2018.
14. „Hello”, бр. 521, 23.2 -1.3. 2018.
15. „Cosmopolitan”, фебруар 2018.

Marija Boranijašević, Ph.D., Professor of Applied Studies
Academy of Business Applied Studies
Belgrade, Serbia

SAVING THE SERBIAN LANGUAGE AND ITS CHARACTERISTICS

Abstract: *Everyday entry of newer Anglicisms into the Serbian language represents a very present phenomenon that requires special attention, in the first place due to the uncontrolled speed of entry of the new words into Serbian on one hand, and its permanent usage and random adaptation on the other. Besides everyday speech, newer Anglicisms are hugely present in the media of mass communication. The sample of this research consists of the newer Anglicisms that have been noticed in journalistic discourse of the national daily newspapers, as well as the weekly and monthly newspapers printed in Serbian. The list of noticed newer Anglicisms have been used in the research afterwards in the questionnaire in order to determine to which extent they are understood by native speakers of Serbian, used by them in everyday conversation, and to determine whether and to which extent native speakers of Serbian experience these words as foreign or they already represent a part of the Serbian language for them. Additional attention is devoted to researching the use of Cyrillic, as a basic characteristic of the Serbian language and culture, in the media of mass communication, as well as in the everyday written communication of the examinees.*

Keywords: *the Serbian language, the English language, journalistic discourse, newer Anglicisms, Cyrillic.*

Јасна Ђорђевић, мастер*
Компанија „Sport Vision”
Београд, Србија

БУДУЋНОСТ КЊИГЕ КАО КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У ДИГИТАЛНОМ ДОБУ

Сажетак: *Књи́ге су једна од најзначајнијих заостави́шина свако́г народа. Наси́шале из вишевековне пош́ребе човека да себе одбрани од заборава и смр́ти, оне су од почета́ка биле слављене, обожаване и с посебно́м пажњом писане и чуване. Најпре намењене само одабранима, временом су пош́шале досту́пне свима, али се њихова суш́тина није мењала. Оне су и даље мост́ без траница и међа, мост́ који спаја народе и цивилизације. Књи́ге су велики и значајан део културно́г наслеђа српско́г народа. Захваљујући њима, памћење Србије пош́шало је памћење Европe и цело́г света. Ипак, дигитално доба донело је са собом нове изазове и нове начине читања и чувања књи́га. Сведоци смо агресивне хиперпродукције и комерцијализације којима се, нажалост, пош́скују најзначајнија књижевна дела наше́ културно́г наслеђа.*

Циљ ово́г рада управо је сагледавање судбине и будућности књи́ге као културно́г наслеђа, њено́г ош́танка у дигиталном добу, али и нових начина за њено чување и очување.

Кључне речи: *књи́ге, културно наслеђе, дигитално доба, електронска књи́га*

* djordjevicjasna91@gmail.com

Увод

Каква је будућност књиге у дигиталном добу? Овим питањем бавили су се и још увек се баве многобројни теоретичари медија. Међутим, можда најбољи одговор и закључак, иако не директно изведен, дао је Џејмс Потер (*James Potter*), професор комунологије на Универзитету у Калифорнији, у књизи „Медијска писменост“ („*Media Literacy*“).

Говорећи о времену обиља информација, Потер истиче податак од невероватних 13.4 милијарде веб страница, колико их је било индексирано на Гугл (*Google*) претраживачу у 2014. години. Када бисмо сваку од ових страница, наводи он, почели да читамо редом, сваки минут, сваки сат и сваки дан, без паузе, од речи до речи, било би потребно чак 25 векова да их све прочитамо. И то се односи само на веб странице (Potter, 2014: 6). Зато он на крају с правом поставља питање: „А шта је са књигама?“

Књиге представљају једну од најзначајнијих заоставштина сваког народа. Човек је, да би себе одбранио од пролазности времена и смрти, изумео књигу – „то велико и драго чудо, највеће и најузвишеније од свих могућих“ (Фуруновић, 1999:7).

Она је кроз векове била обожавана и с посебном пажњом чувана, слављена и величана, али и спаљивана и уништавана. Њен напредак и развој пролазио је кроз успоне и падове, али је на крају, у инат и упркос свему, књига опстала и с правом се сматра мостом „који спаја народе и различите цивилизације“, мостом без граница и међа – трајном и неуништивом грађевином (Исто, 8).

„Овде је почело“ – натпис је којим је средњовековни писар, много пре него што су се појавиле странице са насловима, означио почетак књиге. Као подршка и допуна писма, још једне тековине човечанства која се може сврстати у групу најзначајнијих, књига је збирка свих знања и искустава народа које човек садашњости, али и будућности, може у сваком тренутку да обнавља, да из њих учи и да са њима другује.

Данас не можемо замислити свакодневницу без књига, било у штампаном или електронском облику. За разлику од почетака, када је представљала привилегију имућних и учених људи, књига је у модерном добу постала доступна свима, без обзира на пол, образовање, друштвене и културолошке разлике. Она и данас представља мост који спаја народе и цивилизације, како ју је дефинисао Фуруновић, али су њен изглед, сврха, намена, па чак и начин на који се чита и третира, добили потпуно нови облик.

Дигитално доба донело је нове изазове и умногоме одредило будућност књиге као културног наслеђа једног народа. Да ли ће оно довести до нестанка штампаних књига? Одговор би могао бити не, уз напомену да би штампане књиге могле постати раритет, баш као што је то био случај са овим медијем на почетку, када је и настао.

Велики утицај интернета огледа се и у начину на који људи читају и пишу. Као друштво проводимо све мање времена читајући књиге. Чак иако их читамо, радимо то непрестано проверавајући шта се дешава на мрежама.

Према последњем истраживању Завода за проучавање културног развитака, 80 процената испитаника није прочитало ниједну књигу у последњих неколико година, док према истраживању Народне библиотеке Србије сваки други становник Србије није прочитао ниједну књигу у претходној години.

Ови поражавајући подаци доказ су да је данас лакше прибавити ово благо културне баштине него му придати пажњу коју заслужује. Живимо у свакодневници у којој имамо више књига него што их можемо прочитати.

Стога је циљ овог рада управо сагледавање судбине и будућности књиге као културног наслеђа, њеног опстанка у дигиталном добу, али и нових начина за њено чување и очување.

1. „На почетку беше реч...”

Порекло и дефиниција речи књиџа

Да бисмо могли говорити о будућности књиге у дигиталном добу, најпре се морамо осврнути на порекло речи „књига”, за које постоји неколико различитих претпоставки.

Најранију треба тражити у речи *papyrus* која потиче од египатског *pa-piro*, што значи „царски”. Грци су папирус звали *biblos*, те је тај термин временом означавао књигу уопште. Отуд и порекло грчке речи *biblion*, што значи „књига”.

У романској групи језика реч „књига”, као ознака за материјални предмет, потиче од латинског *liber*, што је израз који означава омотач стабла између коре и самог дрвета – прву подлогу на којој се писало. Приликом посете библиотеци Сен Гал 1416. године, италијански хуманисти су открили и о њој записали: „неку књигу начињену од коре дрвета: извесне коре на латинском су се звале *libri*, те, према Јерониму, одатле потиче назив књига. Колико год да је сама књига била испуњена нечим што није књижевност, ја сам је приватио крајње побожно зато што је представљала чисту свету антику...” (*Bertalot*, 1929-1930. према Барбије, 2009: 8).

Исто се може рећи и за германске језике, у којима је реч изведена из високонемачког израза *bokis*, што значи „стабло букве”.

Сама реч књига је из општесловенског језика прихваћена у свим словенским језицима. Према једном тумачењу, она је преко бугарског језика дошла са Истока, из Месопотамије, где асирско *kunniku* значи „печат” и „печатно”. Тај термин је пренесен преко јерменског *knjig* са истим значењем. Речи *knjig*

или *knjigi* у првобитном облику означавале су слово, азбуку, писмо, текст, књигу, писања, писменост и знање уопште (Фуруновић, 1999: 16).

Мишљења су подељена и када говоримо о томе шта све спада под појам „књига”, јер је сама дефиниција нестална. Књига најчешће означава штампани предмет, који стоји насупрот часописима и дневним листовима. Можемо говорити о рукописним књигама или манускриптима, односно књигама писаним руком, књигама смотаним у свитак, чији се материјални облик потпуно разликује од књиге у облику свеске. Насупрот томе, модерне технологије довеле су до појаве електронске књиге, којом се означавају неки од нових подлога за текст.

У ширем смислу, књига означава интелектуални садржај материјалног предмета названог књига, односно сам текст или један његов део, па се класична књига, према једној дефиницији коју је навео УНЕСКО, може одредити као „књига у облику кодекса, састављена од листова са текстом, илустрацијама и спољашњим елементима (повез и омот) са најмање 48 страна” (Фуруновић 1999: 16), односно као „непериодична штампана публикација од најмање педесет страница” (Барбије, 2009: 9).

2. Од штампане до електронске књиге

Сам крај 13. века имао је велики значај за историју књиге. Он означава почетак хуманизма, препорода који ће из темеља променити дотадашњу интелектуалну Европу. Хуманисти су својим радом и враћањем на античке вредности Европи поново донели оно што јој је током дугог средњовековног периода фалило – животну радост, оптимизам, жељу за новим научним сазнањима, за упознавањем далеких земаља, свемира и свега што окружује човека. Значајну, а неретко и одлучујућу улогу у том васкрснућу Европе, имаће управо књиге античких писаца. Њихове идеје постале су покретачка снага духовне и економске снаге која је Европи дуго била потребна.

Упоредо са враћањем античким вредностима и са растом значаја књиге, расте и број писмених људи, а самим тим и број људи заинтересованих за нова сазнања која су књиге пружале. Стога је било потребно решити два проблема – први, проблем проналажења новог материјала за писање, и други, проблем проналаска начина који ће убрзати производњу и умножавање књига.

Проблем проналажења новог материја је, с технолошке стране, већ био решен, с обзиром на то да је папир из исламских земаља продро у Европу. Други проблем је, средином 15. века, решио Немац из Мајнца – Јохан Гутенберг.

Гутенберг није случајно изабрао Библију као прво дело које ће штампати у својој штампарији, на којој је рад започео 1452. године, а завршио 1455. С обзиром на значај ове књиге, Гутенберг је знао да ће му, са финансијске стране, штампање Библије бити најсигурнији подухват.

Гутенбергови савременици су с великим одушевљењем дочекали његово откриће. Сви су желели да искористе благодети овог умећа, што оправдава невероватан развој штампарских вештина по целој Европи.

Најпре називана божјим надахнућем, штампарска вештина је, управо због могућности брзог ширења идеја посредством штампане књиге, постала велика опасност за веру. Међутим, чак и упркос интервенцијама, како црквених, тако и световних власти, штампана књига није могла бити потиснута, управо зато што је омогућила „масовније човеково дружење са књигом” (Богдановић, 1986: 44).

Појава штампарије са покретним словима довела је до великих промена, не само када говоримо о техничким могућностима за умножавање књига, већ и о самом начину читања. Наиме, писани текст постао је нешто обично, а упркос и даље великом броју неписмених људи, писано више није било незаступљено. Нови облик књиге уједно „уводи другачије односе између промене у односу цркве, верског живота већине и световних власти” (Барбије, 2009: 175).

Масовно посредовање преко штампаног материјала довело је, најпре, до непроменљивости слова, што даље доводи до непроменљивости ставова и схватања, а потом и поља заједничке свести.

Ако узмемо у обзир све претходно наведено, нимало не чуди то што бројни теоретичари дешавања у сајбер друштву посматрају као нову револуцију, подједнако значајну као што је то био случај са Гутенбергом.

Захваљујући дигитализацији, књиге су постале доступне милионима људи широм света само једним кликом миша. То је производе културе, али и целу културну индустрију, довело у положај да непрестано бивају посматране кроз функцију рентабилности, односно кроз профит који могу да донесу, па не чуди што смо „одавно изашли из доба ексклузивности система књиге, само што тај феномен тек почињемо да сагледавамо и проучавамо” (Барбије, 2009: 426). Томе је свакако допринео настанак капиталистичког и потрошачког друштва „усредсређеног на производњу продуката, по могућству стандардизованих” (Доло, 2000: 45).

Управо је термин „производња” или „продукција”, који је попут многих других у модерном добу преузет из економије, постао симбол за организацију производње и масовно ширење културних садржаја. Наиме, продукција је допринела најпотпунијем остварењу два основна критеријума која карактеришу масовну културу, а то су „критеријум квантитета и критеријум стандардизације” (Клосковска, 1985: 103).

Међутим, стандардизација културних садржаја није подразумевала само стварање одређених техничких услова, већ и стварање тзв. масовног примаоца, човека чија су схватања, али и квалификације у великој мери стандардизоване (Исто, 101).

Последњу фазу у развоју књиге као медија масовног комуницирања обележила је појава електронске хиперкњиге, коју истовремено можемо посматрати и као негацију књиге као штампаног медија, управо због тога што се „у њеној медијској структури задржава само писмо, а формат преводи у различите електронске еквиваленте” (Црногорац, 2008: 74).

Назване још и е-књиге, електронске књиге могу се посматрати и као дигитални еквиваленти стандардних штампаних књига. Пионир у овој области био је Мајкл Харт, који је 1971. године свету представио компјутер који је први поседовао могућност архивирања и претраживања података из библиотеке.

Прва електронска књига била је управо Декларација о независности, док је Хартова првобитна замисао временом прерасла у „Пројекат Гутенберг”¹. Данас овај пројекат броји више од 58 000 бесплатних е-књига, које се могу пронаћи на мрежи.

Прве електронске књиге које су биле доступне онлајн, углавном су биле специјализоване за одређене области, намењене дељењу унутар специјализованих група, па самим тим и доступне малом броју људи. У различитим, мање или више познатим форматима, електронске књиге временом су почеле да освајају и алтернативна тржишта, управо због тога што су се, у овом облику, могла пронаћи до тада неприступачна издања. Међутим, електронске књиге нису представљале само начин да се стара књижевна издања пронађу на тржишту, већ и да се неафирмисани аутори, које су велике издавачке куће одбиле, представе публици и освоје је својим делом.²

И док су у почетку биле намењене само малом броју људи, електронске књиге су временом постале веома популарне међу пасионираним читаоцима. Откривени су нови формати и нови читачи за њихово коришћење, оформљене посебне е-библиотеке, а уједно су се појавиле и издавачке куће које су биле уско специјализоване за издавање електронских књига. Данас се све чешће (док је то у остатку света већ постало пракса) срећу људи који у аутобусу, у кафићу или парку штампану књигу замењују електронском, читајући је на таблети или свом мобилном телефону. Али, то није све. Корисници сада могу пронаћи е-књиге најразличитијих жанрова, а на располагању им је и много више различитих формата за читање него раније.

¹ „Пројекат Гутенберг“ је веб-сајт на којем се могу пронаћи књиге из различитих области, а нарочито књиге за које је рок за заштиту ауторских права истекао. На овом пројекту данас ради неколико хиљада волонтера који се баве дигитализацијом најпознатијих дела светске књижевности. Преузето са сајта: <http://www.gutenberg.org/>. Приступљено: 26.1.2019.

² Занимљиво је напоменути и да су велику популарност у време настанка електронских књига, стекле управо романтичне и еротске књиге. Оне су се, управо због тога што се куповина обављала у тајности, могле набавити много лакше и читати без икаквог осећаја кривице.

Ипак, како то наводи Јадранка Божић, суштинске разлике између класичне, штампане књиге и дигиталне књиге заправо уопште нема. *Ана Карењина* ће, тврди она, бити подједнако велико дело у било ком облику, јер „није суштина о томе одакле се чита, већ шта се чита” (2011, 4).

3. О читању...

Не постоји приручник за читање. Чак и када би он постојао, његова употреба би била онемогућена чињеницом да „читање никада није само и једино читање књига, текстова, слова и знакова које су нам други наменили” (Стошић, 2014: xv). Искуство читања је искуство које увек излази изван корица књига, изван листа папира на којем је нешто требало да нам се каже.

Током дугог дела историје, човечанство је осећало невероватну жеђ за читањем. Управо се разлика у класама највише показивала у образовању, док је читање било уско елитистичко и пратиле су га дужности универзалног читања.

Са крахом хуманистичких вредности дошло је и до краја таквих дужности читања. Култура више није била та која је наметала правила читања, већ је то почео да чини појединац.

У средњем веку Библија је коштала колико и кућа, док је Дидро покрећу просветитељски пројекат Енциклопедије јер је желео да знања буду доступна свима. Међутим, демократизација образовања није ишла тако брзо. Иво Андрић се жалио како у сиромашним становима његових другова није било књига. Сатима је, говорио је, стајао пред излогом књижаре и заљубљивао се у нагађања.³

А како данас читамо? Људи, међу њима нарочито предњаче млади људи, бирају за читање садржај у дигиталној форми, док истовремено читање штампаних књига и књижевних жанрова као што су романи, драме и поезија драстично опада. „Мислећа младеж је по дефиницији неприлагођена. Читање је налажење фреквенце – узајамно прилагођавање света и себе. Младима су потребне идеје уз помоћ којих ће променити своју ситуацију.”⁴

Осим тога што људи све мање читају штампани материјал, они га читају све лошије. Баш зато питање како преобратити повећано дигитално читање у повећану способност читања постаје суштинско у савременом, сајбер друштву.

Године 1999, Џејмс Сосноски (James Sosnoski) предвидео је концепт хиперчитања, који је дефинисао као „компјутерски асистирано, екранско читање, окренуто читаоцу“ (Sosnoski, 1999. према Хејлс, 2014: 264). При-

³ Владимир Пишталo, *Тамо где се не чита, свака библиотека је рушевина*. Текст је објављен у Културном додатку „Политике“ 7. јула 2018. године.

⁴ Исто.

мери за ово су, наводи он, претраживачки упити, филтрирање по кључним речима, али и летимично читање, хиперлинковање, фрагментирање...

И Јакоб Нилсен (Jakob Nielsen) је дао допринос овој теми говорећи о читању по шаблону латиничног слова Ф. По његовим речима, испитаник најпре чита прва два или три хоризонтална реда на страници, али, како се спушта ка дну, скенирана дужина бива све мања и на крају се налази уз леву маргину (Хејлс, 2014: 265).

Џон Гилори (John Gillory) посебно истиче две технике (читања): ске-нирање, односно тражење конкретне кључне речи, слике или неке друге текстуалне карактеристике, и летимично читање, које се огледа у настојању да се брзо стекне утисак о чему се ради (Исто, 266).

И Николас Кар (Nicholas Carr) је истакао своју забринутост када је реч о хиперчитању. Наиме, овај вид читања доводи до промена у функцијама мозга које отежавају одржавање концентрације, изазивајући код нас кон-стантно стање расејаности (Исто). Постоје и неке карактеристике хиперчи-тања које га чине моћном праксом за стварање нових мрежа у мозгу. Оно се, самим тим, разликује од помног читања, које је карактеристично за моно-локални контекст, тј. читање које се одвија само у оквиру једног текста.

Помно читање одвија се у прилично богатом контексту, јер укључује целокупан текст и све друге текстове који су повезани са њим. Хиперчитање се, насупрот томе, готово увек одвија у мултилокалном контексту, у ком нам је на располагању више текстуалних фрагмената, док се истовремено контекст одбацује, због чега се често састоји од појединачних израза или речница (Исто, 280).

Стога можемо рећи да је хиперчитање у дигиталним окружењима постало нужност, али да, чак и у оваквом окружењу, обитава незанемарљив број људи који и даље проналазе начина, времена и, што је најважније, имају воље да помно читају врхунске класике књижевности.

Ко има времена за читање, има времена за све, говорио је Зуко Цумхур.

4. О књизи као културном наслеђу

Да бисмо могли говорити о књигама као културном наслеђу, најпре морамо дефинисати појам културног идентитета.

Бранимир Стојковић културни идентитет види као „самосвест при-падника једне групе која историјски настаје и развија се у зависности од критеријума која та група успоставља у односима с другим друштвеним групама“ (1993, 26).

Друштвене групе представљају веома важан чинилац за формирање кул-турног идентитета. Оне су те које учествују у постављању одређених култур-них вредности, које одређују социјални и духовни контекст сваког народа.

Управо се због свакодневнице у којој живимо данас, више него икада пре поставља питање важности културног идентитета, а у оквиру њега и културног наслеђа. Разлози за то су многоструки, а најчешћи се огледају кроз утицај глобализације, непрестан технолошки развој медија, којим се изражавају емоције народа, етничких група, религија... Уосталом, развој медија је довео до тога да будућност књиге као културног наслеђа једног народа постане водећа тема многобројних студија и дебата.

Реч „књига“, као што смо видели у једном од претходних поглавља, има многа значења и дефиниције. „Способна да сажме свет људског искуства, она никада није проглашена за неко од светских чуда, али је својим трајањем сачувала посебно место у свим досадашњим културама и цивилизацијама, имајући у виду да њене почетке не треба везивати за облик који је нама познат, већ за усмене прототипе који су нагостили њену будућност.“⁵

Испитивања читалачке публике показала су да људи који редовно читају књиге и овом ритуалу приступају с посебном страшћу, у књизи виде симбол цивилизације, људских стваралачких способности и уметности. У њој је записано не само оно што је било већ и оно што ће бити.

Мр Јадранка Божић у студији „Антропологија књиге и читања“ истиче да бисмо за књигу могли рећи да у извесном смислу представља „микромодел целокупне културе“. Може се рећи и да су сва достигнућа једне културе утиснута у књизи, док читање представља живот књиге. Баш зато је и њена судбина у потпуности везана за феномен читања.⁶

Целокупни живот једног народа таложио се и даље се таложи у књизи. Баш зато је књига једно од највећих блага светске, али и српске културне баштине. „У њој су се кристалисала учења која потресају умове и страсти које узбуђују срце“.⁷

У књигама се чувају трагови о постојању једног народа и она представља дирљиво сведочанство тог народа. Она омогућава људима да сазнају и још боље упознају своју прошлост. Она је „симбол знања, учења и мудрости која се ствара и преноси у процесу културне посвећености која има обредни карактер“.⁸

Свака књига има своју причу и заправо казује начин на који човек осмишљава свет и сопствено постојање у њему.

⁵ Бојан Јовановић, *Станиште смисла*. Текст је објављен у рубрици *Антрополошко ојледало* Културног додатка „Политике“ од 7. јула 2018. године.

⁶ Мр Јадранка Божић: „Антропологија књиге и читања“. Текст је објављен на сајту Народне библиотеке Србије. https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=472, приступљено 27.1.2019.

⁷ Исто.

⁸ Бојан Јовановић, *Станиште смисла*. Текст је објављен у рубрици *Антрополошко ојледало* Културног додатка „Политике“ од 7. јула 2018. године.

Захваљујући књизи, ограничености рационалног света бивају превазиђене, те је истина до које се долази много људскија, природнија и непосреднија. Једино књижевност, истиче Јадранка Божић, може приказати целовитост људског друштвеног и душевног живота. Баш из тог разлога је ванвременска присутност једна од најзначајнијих карактеристика књижевности, захваљујући којој и значај књига постаје немерљив.

Иако се у модерном добу све чешће замењују електронским књигама, људи се према штампаним књигама и даље односе са поштовањем. Умногоструке различите у односу на предмете који су обележили антички, средњовековни, период ренесансе, али и период који је довео до масификације овог, можемо слободно рећи, најзначајнијег производа човечанства, штампане књиге се и даље налазе на нашим полицама. С посебном пажњом их чувамо и према њима се односимо као према благу, али више не можемо говорити о естетској вредности која их је некада красила.

Данас се, истиче Бојан Јовановић, архетип књиге исказује и у свом негативном виду. Она представља форму која може бити испуњена „фриволним садржајем, без културне, друштвене, уметничке и научне вредности“⁹.

Као „својеврсна одисеја духа која у себи крије знања и сањарије људског рода још од доба када је постао способан да пише о себи“ (Матовић, 2012: 164), књиге и данас на најбољи начин осликавају време у којем настају, говорећи много о друштвеним и културним околностима.

Експлозија интернета, који је постао бескрајно складиште свега и свачега, довела је до тога да се промена медија, за коју је некада било потребно неколико векова, данас догађа за мање од две деценије. За Умберта Ека, то је једно од најтрновитијих питања нашег времена, јер све динамичнија смена технологија у први план истиче очување, односно губитак културног наслеђа.

„Са једне стране ми измишљамо све врсте алата да сачувамо своје успомене, све врсте опреме за снимање и начине за транспорт знања. А са друге, морамо да признамо краткотрајност тих алата. Сем тога, што је посебан проблем, ми нисмо објективни и када одлучујемо шта треба да сачувамо...“¹⁰

Да парадокс буде већи, још увек можемо читати инкунабуле из 15. века, док више не можемо читати књиге које нам се налазе на *CD ROM*-у, зато што модерни рачунари више не подржавају ове носаче података.

⁹ Бојан Јовановић, *Станиште смисла*. Текст је објављен у рубрици *Антрополошко ојледало* Културног додатка „Политике“ од 7. јула 2018. године.

¹⁰ Цитат Умберта Ека, преузет из књиге *This Is Not the End of the Book*, објављен у тексту „Ово није крај књиге“ Милана Мишића, Културни додаток „Политике“.

5. Штампана књига у информационом друштву

„Да је књиџа измишљена после рачунара, она би значила оџроман најредак. Њене врлине су знајне: лака је, расџоложива, не кошџа мноџо, ради а не џроши енерџију, одлична је за оџлашавање (...). Осим џоџа, књиџа је као неки инџерфејс, међуџоље нарочиџо добро џрилаџођено човеку. Прелисџавањем се може брзо џрелешџи кроз чиџав садржај, џџо је џоџодности коју никакав рачунар ниџи сајџи на Инџернетџу не може џружџи...“ (Г. Нунберг)

Колико год да се у претходном периоду инсистирало на томе да је писана реч остала „на ногама“ и да јој модерне технологије не могу ништа, све је јасније да се будућност књиге налази на прекретници.

Од тренутка када се појавила, штампана књига представљала је међу између доминантно усмене и доминантно писане културе. Маршал Меклуан сматра да је тиме заротирана нова „Гутенбергова галаксија“.

У истоименој књизи, Меклуан говори о појави „Гутенберговог човека“¹¹, субјекта који је настао променом свести, односно настанком штампане књиге. Меклуан тврди да су технологије средства која утичу на људе и преображавају их, па је самим тим и технологија штампе изменила начин перцепције и довела до великих друштвених промена. Једна од тих промена је и нова писменост, која са собом носи потпуно нови начин изражавања, а који је потпуно у складу са технолошким могућностима дигиталног доба.

Можемо рећи да нас је интернет вратио азбуци. „Ако смо у једном тренутку помислили да припадамо чисто визуелној цивилизацији, компјутер нас враћа у Гутенбергову галаксију; сада свако мора да чита. Да бисмо читали, потребан нам је медиј, а то не може да буде само компјутерски екран...“¹²

Навике данашњих читалаца се мењају, јер читаоце све више привлаче нови, дигитални медији и њихове могућности. Класична књига, састављена од увезеног скупа папира, полако нестаје.

Промене које се тичу књига и читања, а до којих је довело дигитално доба, најприметније су на пољу форме и технологија. Нема сумње да су књиге и читање у електронском добу другачији него у доба којим су доминирали штампани медији, али то не значи да је потреба за читањем nestала. Напротив. „Евидентно је да ће читање у времену садашњем и будућем бити исто име за различите медије и изворе – за екран и текст. У сваком од нас мораће да расте литерарац и дигиталац, напореџо“ (Божић, 2011: 4).

¹¹ У оригиналу **POB – Print Oriented Bastard**.

¹² Цитат Умберта Ека, преузет из књиге *This Is Not the End of the Book*, објављен у тексту „Ово није крај књиге“ Милана Мишића, Културни додатак „Политике“.

С друге стране, сведоци смо стварности у којој се све мање чита. Као да људи више немају времена за књигу. Наша цивилизација је, полако али сигурно, постала „заробљеник електронских медија“.¹³ Готово да је нестало време када смо књиге читали не плашећи се броја страница, стално са свешћу да се мењамо јер тако желимо. Модерне технологије нас мењају онако како она то хоће, на начин који нам не одговара.

Насупрот томе, доминација књига које се читају у одређеном времену као бестселери, јер се најбоље продају, на основу чега добијају епитет хита, суперхита или мегахита, показује колико су оне условљене употребом и за једнократну употребу. „Дела која се олако пишу, лако објављују и необавезно читају, упућују на тежину проблема њихове неподношљиве лакоће.“¹⁴

Међутим, без обзира на све досадашње промене у свету, књига је остала у средишту културе. Она се данас преображава у свој електронски облик и њена садашњост је одређена новим технолошким могућностима.

“Књига је попут кашике, чекића, точка или маказа. Када сте их једном измислили, не можете их учинити бољим... Можда ће она еволуирати у својим саставним деловима, можда јој странице више неће бити од папира. Али остаће оно што јесте“ (Еко и Каријер, 2011: 7).

„Све је могуће... Књиге би у будућности могле занимати само шачицу неприлагођених особа које би своју анахрону знатижељу задовољавале обиласком музеја и посетом библиотекама... Али, исто тако можемо да претпоставимо како ће и велики изум попут интернета нестати када на њега дође ред. Баш као што су дирижабли ишчезли са нашег неба“ (Исто, 14-15).

7. Уместо закључка

Тврдња Клифорда Линча да су читаоци с правом збуњени када је у питању будућност књиге потпуно је оправдана, јер су, како истиче, људи свесни да ће напредак технологије у неком тренутку ово културно благо учинити непотребним, барем за већину намена које је оно до сада имало.

Највећа полемика се, потпуно оправдано, води око тога да ли ће и, ако да, када електронске књиге заменити штампане. „Питање о материјалним носиоцима текстуалне информације могло би и да не буде толико важно уколико би од њих зависео човеков однос према тексту. Уопште говорећи, смешно је претпоставити да претњу књизи представља прогрес у сфери ширења информације која текстове чини још доступнијим. Ако се негде и крије опасност, онда је то у мишљењу и потребама потенцијалног читаоца. Стога је главно питање које намеће развој културе делимично независно

¹³ Мр Јадранка Божић: „Антропологија књиге и читања“. Текст је објављен на сајту Народне библиотеке Србије. https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=472, приступљено 27.1.2019.

¹⁴ Бојан Јовановић, *Странишће смисла*. Текст је објављен у рубрици *Антрополошко ојледало* Културног додатка „Политике“ од 7. јула 2018. године.

од достигнућа компјутерске технике и телекомуникација – да ли је књига потребна човеку будућности?“ (Фрумкин, 2011: 80).

Нема сумње да свет штампаних књига још увек има привилеговано место у нашој свести. У књигама људи још увек трагају за најверодостојнијим одговорима и у њима траже најчвршће ослонце. Култура читања штампаних књига, на срећу, још увек није потиснута. Али, на сцену ступа једна нова култура, а то је управо култура читања електронских књига.

Линч сматра да се највећа предност електронских књига огледа у томе што захваљујући њима можемо ефикасније размењивати идеје, преносити знања, учити и испољавати креативност. „Подржимо то путовање и будимо отворени за многе дестинације јер ћемо на том путу наћи благо и дивна изненађења“ (Lynch, 2001. према Црногорац, 2008: 80).

Међутим, без обзира на све већу присутност и популарност електронских књига, Умберто Еко тврди да ће штампане књиге остати незаменљиве и важне због књижевности, али и због свих прилика у којима је битно пажљиво читати, те да „компјутерска комуникација путује испред вас, док књига путује са вама и прилагођава се вашој брзини“ (Есо, 1996. према Црногорац, 2008: 81).

Ако је судећи по нашој свакодневници, штампана књига ће у не тако далекој будућности бити само алтернатива њеном електронском облику, док ће њен садржај, као благо наше, али и светске културне баштине, сигурно добити нову форму, али нимало неће изгубити на значају.

Литература

- [1] Барбије, Фредерик (2009), *Историја књије*, Клио, Београд.
- [2] Барт, Ролан (2014), *О читању*, зборник „Стратегије читања“, приредила Мирјана Стошић, Центар за медије и комуникације, Београд.
- [3] Богдановић, Коста (1986), *Увод у визуелну културу*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- [4] Божић, Јадранка (2011), *(Посл)култура читања: време изазова*, часопис „Читалиште“, бр. 19, Градска библиотека, Панчево, стр. 2-6.
- [5] Доло, Луј (2000), *Индивидуална и масовна култура*, Клио, Београд.
- [6] Јовановић, Бојан, *Сјаниште смисла*, Културни додатак „Политике“, 7. јун 2018.
- [7] Клосковска, Антоњина (1985), *Масовна култура: кришка и одбрана*, Матица српска, Нови Сад.
- [8] Мишић, Милан, *Ово није крај књије*, Културни додатак „Политике“.
- [9] Матовић, Маријана (2012), *Не надајте се да ћете се решити књија*, рубрика „Поглед“, Глас библиотеке бр. 18, Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“, Чачак, стр. 163-168.

- [10] Пиштало, Владимир, *Тамо где се не чита, свака библиотека је рушевина*, Културни додаток „Политике“, 7. јун 2018.
- [11] Стојковић, Бранимир (1993), *Европски културни идентитети*, Просвета – Завод за проучавање културног развоја, Ниш – Београд,
- [12] Стошић, Мирјана (2014), *Читање жеље/жеље читања*, предговор зборника „Стратегије читања“, Центар за медије и комуникације, Београд.
- [13] Фрумкин, Константин Григоријевич (2011), *Одакле прећи опасност књизи*, часопис „Читалиште“, бр. 19, Градска библиотека, Панчево, стр. 80-88.
- [14] Фуруновић, Драгутин (1999), *Историја и естетика књиге 1*, Драслар партнер: „Слободан Јовић“, Београд.
- [15] Хејлс, Н. Кетрин (2014), *Како читамо: блиско, хипер, машински*, зборник „Стратегије читања“, приредила Мирјана Стошић, Центар за медије и комуникације, Београд.
- [16] Црногорац, Звездана (2008), *Штампана књига у глобалном информационом друштву*, Часопис за управљање комуницирањем бр. 8, Факултет политичких наука, Београд.
- [17] Еко, Умберто, Каријер, Жан-Клод (2011), *Не надајте се да ћете се решити књига*, Градац, Чачак-Београд.

Вебографија

1. Мр Јадранка Божић: „Антропологија књиге и читања“. Сајт Народне библиотеке Србије. https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=472, приступљено 27.1.2019.

Jasna Djordjevic, MA
“Sport Vision”
Belgrade

FUTURE OF A BOOK AS A CULTURAL HERITAGE IN A DIGITAL AGE

Summary: *Books represent one of the most important legacies of every nation. Written to save men from oblivion and death, they have always been celebrated, loved and kept with a lot of attention. Firstly intended only to the selected ones, they became available to everyone and their substance didn't change. They are still a bridge without borders, a bridge that connects people and civilizations. Books are significant part of the Serbian cultural heritage. Thanks to them, our memory has become the memory of Europe and the whole world. Nevertheless, the digital age has brought us new challenges and new ways of reading and keeping books. We are all witnesses of aggressive hyperproduction and commercialization which, unfortunately, suppressed the most significant literary works of our cultural heritage.*

The aim of this paper is to look at the future of the book as a cultural heritage, its survival in the digital age, as well as new ways of keeping and preserving it.

Keywords: *Books, Cultural Heritage, Digital Age, E-Book.*

Др Војислав Тодоровић*

ОШ Душан Дујалић

Београд, Србија

Др Слободан Вулетић**

ОШ „Косџа Трифковић“

Нови Сад, Србија

Милан Спасојевић***

ОШ „Косџа Трифковић“

Нови Сад, Србија

СТАВОВИ И МИШЉЕЊЕ МЛАДИХ О КУЛТУРНОМ НАСЛЕЂУ СРБИЈЕ

Апстракт: *Циљ овог рада је да се утврди и опише стање културног идентитета младих и да се испитају и прикажу ставови те популације у Србији према очувању и заштити културног наслеђа. Образовање и медији се у овом раду тумаче као фактори који чине детерминистички сљедећи услова јачања или слабљења ставова младих. У централном делу рада приказујемо резултате емпијског испитивања ставова младих са територије Србије. У закључном делу рада даје се смернице образовања младих Републике Србије ради јачања националног и културног идентитета.*

Кључне речи: *Млади, ставови, мишљење, културни идентитет, културно наслеђе.*

* vojatodorovic@gmail.com

** slovu79@gmail.com

*** milanspasojevic@sbb.rs

1. Проблем и предмет истраживања

Очување културе и културних вредности на овим просторима један је од првих предуслова да млади имају ведру и смисаону будућност. Турбулентни догађаји у области политике, економије, као и разни друштвени догађаји из 90-тих година прошлог века утицали су да се став младих људи према култури и културним вредностима мења. На то сус по свој прилици, утицали и медији, којим су извештавањем и садржајима допринели да се на различите начине културне вредности интерпретирају. Можемо претпоставити да су ти садржаји у медијима оставили и одређен емоционални траг на сваког појединца и н амладе, те у њему формирали став о очувању културног наслеђа.

Вредносно турбулентан, транзициони период нашег друштва у одређеној мери је изменио начине задовољавања културних потреба младих, а и мас-медији су имали значајно место у томе.

Свако научно истраживање подразумева систематско проучавање појава и процеса који се одигравају у природи и друштву. Такво систематско проучавање није могуће без примене објективних инструмената за прикупљање, обраду и анализу података и без примене научних метода за извођење закључака, правилности и законитости о својствима предмета истраживања (Базих, Даниловић, 5: 2015).

Како је наша тема овог рада „Ставови и мишљење малдих о културном наслеђу Србије“ одређење *предмет* истраживања подразумева да се издвоје три главне целине (структурална чиниоца) истраживачког процеса: *ставови, млади, културно наслеђе*. До сада је у нашој научној јавности било врло мало истраживања на тему колико медији својим извештавањима утичу на ставове младих о културном наслеђу Србије. У страниој научној литератури проналазимо много више радова на сличну тему или теме које се односе на младе и значај самог културног наслеђа. Протекли период од 25 година који је за нама, оставио је код сваког од нас одређено мишљење на који начин треба очувати културно наслеђе од заборављања и уништавања. Посебно су важни ставови младих.

2. Формирање ставова младих према култури

На формирање ставова утичу породица, средина, припадност одређеној друштвеној групи, као и мас-медији, а сада се можемо запитати колики је њихов утицај на формирање и мењање ставова. Међутим, пре него што пређемо на сам утицај медија на формирање ставова, потребно је објаснити три основне фазе у ери модерне и постмодерне које су значајне за само схватање деловања мас-медија на друштвене групе. У првој фази издваја се *бихевиористички поглед* на свет. Другу фазу чини *услон друштвених наука*,

социологије и психологије, напредак у начину истраживања медија новим техникама, као и могућност повећања емпиријског узорка.

Трећој фази можемо приписати утицај *политичких дискурса моћи* у постмодерном периоду, јер су и медији под њиховим утицајем, као и гекултуролошку одредницу и културолошки образац по коме се јединка развија, тако да, поред базичних ставова, прихвата и нека нова уверења.

Постоји више начина на који ће култура и политика утицати на формирање ставова публике. Први би био *политичко-реторички модел*, који у себи садржи либералне елементе и који по самој структури има велики утицај на публику јер пропагира политику и у служби је социјалне демократије. Међутим, овај модел има и лоше стране, које је још одавно окарактерисао Хабермас (J. Habermas).

Наиме, према Хабермасу, овакав модел је идентичан с вољом активне буржоазије, тако да само следбеници владајуће странке разумеју и прихватају овакву реторику (Хабермас, 1969). Након овога следи *теорија о атомизационој маси*, где назив „атом“ указује на појединца који је изложен мас-медијима. Појединац као део атомизационе масе има своје карактеристике:

- може потицати из било ког друштвеног слоја;
- по својој структури је анониман;
- сви појединци су просторно одвојени, немају утицаја један на другог;
- немају дефинисано вођство.

Ова теорија нас води ка препознавању социјалне психологије, где је појединац на основу емпиријских сазнања окарактерисан као личност са сопственим вредностима, веровањима, ставовима, начином обраде информација из спољашње средине. Различити су погледи и интереси појединца. Млади људи се селективно излажу масовном комуницирању. *Селективно излагање* медијима, читање књига, дневних листова, слушање радио-програма или различитих телевизијских станица, задовољава одређене културне потребе. Проучавајући излагање људи масовним комуникацијама, Пол Лазарфелд (P. Lazarsfeld) запазио је да радио-програм бира своју публику пре него што на њу делује. Такође наводи да су комуникатор и реципијент интересно (мотивационо) повезани.

Самим тим што се селективно излаже масовним медијима, појединац *селективно ојача* и *селективно јамши* садржај који се пласира преко мас-медија. „Селективни процеси модифицирају основну схему биологистичко-механицистичке С-Р теорије овако: између подражаја и реакције ступа као посреднички чинилац селективни процес, који се заснива на особним разликама појединца. Те се, међутим, обликују на основу *става* (истакао В. Т.), интереса, потреба и вредности, које је појединац стекао у свом додиру са околином.“ (Врег, 1975: 27).

3. Културно наслеђе у медијима

Са све већим развојем медија у последњој деценији, првенствено повећањем броја телевизија, као и штампаних медија, повећава се могућност промоције самог културног наслеђа. Медији су доступнији све већем броју младих људи, што кроз процес образовања, што кроз професионалну оријентацију омладине и тежњу за бољим упознавањем сопствене историје. Културна улога школе представља ослонац на пољу упознавања нових медија, али и културног наслеђа. Млади људи су још од основног образовања изложени дејству мас-медија, формирајући своје културне навике и погледе на друге народе, језике. Време проведено уз масовне медије, пропорционално је и начину схватања друштвених проблема код младих људи. Нове информационо-комуникационе технологије нуде могућност бележења, снимања, трансмисије садржаја о култури. У том смислу неопходна је дугорочна одржива државна стратегија образовања, која би испуњавала циљеве по корацима и била комплементарна стратегији развоја културе. На том пољу би требало да се постигне сагласност у вези с циљевима које школство треба да испуњава.

Такође дигитализација удџбеника треба да допринесе бољем методолошком приступу свим предметима који се баве историјом нашег народа. Кроз процес образовања како у основном тако и у средњем образовању уџбеници (разредне и предметне наставе) имају велики значај у стварању слике младих људи о значају очувања културног наслеђа. Свакако да поред *удџбеника* главну улогу у преношењу знања о вредности културног наслеђа имају наставници и професори у школама. Основа доброг преноса информација везаних за очување културног наслеђа у школама је и педашко комуницирање. Добрим педагошким комуницирањем преносе се најзначајније информације везане са социјализацију јединке.

Исходиште педагошког комуницирања је одређени степен социјализованости васпитаника, који се мери стеченим знањем, развијеним вештинама и способности њихове примене у индивидуалном и друштвеном животу (Милетић, 2012: 245).

Нажалост, поред научних конференција и публикација у облику књига или архивског дигиталног садржаја, врло мало се стручнијим аспектом заштите културног наслеђа на Косову и Метохији баве медији. Истраживање из 2012. (Ђукић, 2012) показује да су медијски прилози о култури и културним дешавањима веома кратки, не одговарају дужини и захтеву културних вредности.

Извештавање би се појачавало приликом предизборних активности, које су странке имале у медијима. У завршном делу свог научног рада ауторка износи мишљење да је веома мало медијских садржаја који се

односе на ликовно и музичко стваралаштво, књигу и стрип, позориште. Ни после овог истраживања ситуација није боља. Наиме, у последње три године, у периоду од 2013. и почетка бриселских преговора медији у Србији, углавном кроз информативне емисије, говоре о очувању културног наслеђа. Због тога је веома значајно што је у штампаним медијима велику пажњу имао серијал *Чувари баштине*, продукције Српско слово из Грачанице, који је емитован августа 2015. године на националној телевизији РТС. Епизоде се разликују по томе да ли је у фокусу општи значај и статус овог наслеђа или појединачни случајеви и специфични аспекти тог општег питања: одређени историјски период, начин заштите црквених објеката, њихова угроженост (укључене су и деструктивне епизоде косовских Албанаца испољене 2004. године)

Занимљиво је да оваква емисија, са садржајем који се бави очувањем културног наслеђа на КиМ, стиже у медије 20 година након уласка међународних војних снага на подручје јужне српске покрајине, што ће рећи да нам је потребна што већа промоција културног наслеђа српског народа на националним телевизијама и у дневним новинама.

У нашем раду циљна група којој треба промовисати културно наслеђе јесу млади људи, те треба узети у обзир колико они времена проводе уз ТВ програме. Према истраживању „Млади у Републици Србији и коришћење времена: како девојке и младићи користе своје време?“, које је спровео Републичког завода за статистику, млади свакодневно проводе око два и по сата уз ТВ програме. Стога је серијал типа *Чувари баштине* потпуно прилагодљив за омладину, па би на телевизијама требало да буде више оваквих емисија, које би се емитовале у у раним вечерњим часовима, у временском интервалу од пола сата, што би деловало едукативно на омладину, омогућивши јој што боље упознавање вредности српског средњовековног наслеђа и културних вредности уопште. С друге стране, штампани медији могли би имати што више фељтона или додатака посвећених нашим средњовековним манастирима. Велики допринос могу дати и алтернативни медији, првенствено интернет, где треба да буду заступљенији садржаји о културном наслеђу државе Србије.

4. Методолошке основе истраживања

Циљ рада је био да се утврди и опише стање културног идентитета младих и да се испитају и прикажу ставови те популације у Србији према очувању и заштити културног наслеђа.

У оквиру истраживачког поступка имали смо дерминанте *образовање и медији*. Образовање и медије смо тумачили као факторе који чине детерминистички сплет услова јачања или слабљења ставова младих.

Ставови младих се посматрају кроз деловање: научне јавности и медијске јавности. У оквиру *медија* испитали смо ставове младих по питању излагања медијским садржајима путем телевизије са националном фреквенцијом, као и читање дневне штампе. Под утицајима *образовања* сматрали смо књиге и уџбенике који су младима доступни у образовном контексту.

Као појединачне чиниоце телевизије издвојили смо и испитивали ставове младих о медијским садржајима о културном наслеђу на: *РТС, ТВ Б92, ТВ „Пинк“, ТВ „Прва“, ТВ „Хеји“*.

У појединачне чиниоце штампе издвојили смо и испитивали ставове младих о медијским садржајима о културном наслеђу у штампи: *Политика, Вечерње новости, Курир и Блиц*. Посебни чиниоци другог нам основног појма (ставови) су:

- базични ставови (стечени у основном и средњем образовању)
- секундарни ставови (стечени путем медија)

Основна хипотезе у истраживању је била: *Што смо више упознати са историјом културног наслеђа на КиМ, то су и базични ставови омладине Србије о културном наслеђу позитивнији и сувишни*.

Посебна хипотеза у овом истраживању је гласила: *Што је чешће медијско извештавање о очувању културног наслеђа то је и већа посвећеност омладине том питању и сувишни*.

Просторно временско одређење предмета истраживања: Геокултуролошку одредницу истраживања чинили су три већа културолошка центра: Београд, Нови Сад, Ниш.

Истраживање на који начин медији извештавају о културном наслеђу у Србији вршено је у периоду 2013–2015, док је испитивање омладине путем упитника рађено од маја до јула 2015. године¹.

Како је мало радова који се баве овом проблематиком, тема је актуелна и током 2018. и 2019. године, па заслужује пажњу научне и стручне јавности и данас.

¹ Важно је напоменути контекстуалну раван, односно чињеницу да је истраживање путем упитника вршено између две фазе бриселских преговора представника Владе Републике Србије с представницима привремених институција на Косову и Метохији.

5. Резултати истраживања

На тврдњу: „Учили смо у школи о културном наслеђу на Косову и Метохији (КиМ)“, највише испитаника – 86 (31%) одговорило је са „делимично да“, незнатно мање – 84 (30,3%) испитаника са „потпуно да“; није знало одговор, односно није имало став 48 (17,3%) испитаника, док се 47 (17%) испитаника каже да углавном нису, а 12 (4,3%) испитаника да уопште нису. Један испитаник није дао одговор.

Табела 1. Фактор образовања који утиче на ујознавање културног наслеђа КиМ

Тврдња бр. 1: Учили смо у школи о културном наслеђу на Косову и Метохији		Број испитаника	Укупни проценат	Валидни проценат
Одговори	Не уопште	12	4.3	4.3
	Углавном не	47	16.9	17.0
	Не знам, немам став	48	17.3	17.3
	Делимично да	86	30.9	31.0
	У потпуности да	84	30.2	30.3
	Укупно	277	99.6	100.0
Без одговора		1	0.4	
Укупно		278	100.0	

Табела 2. Да ли су млади имали прилику у претходне три године да прочитају неку књигу/чланак/брошуру која се односи на културно наслеђе српског народа на КиМ.

Тврдња бр. 2: Имао/ла сам прилику у претходне три године да прочитам неку књигу/чланак/брошуру која се односи на културно наслеђе српског народа на КиМ		Број испитаника	Укупни проценат	Валидни проценат
Одговори	Не уопште	47	16.9	17.3
	Углавном не	21	7.6	7.7
	Не знам, немам став	34	12.2	12.5
	Делимично да	79	28.4	29.2
	У потпуности да	90	32.4	33.2
	Укупно	271	97.5	100.0
Без одговора		7	2.5	
Укупно		278	100.0	

Више од половине испитаника у последњих неколико година упознавало се с културним наслеђем кроз књиге, тачније њих 90 (33,2%) у потпуности су сагласни с датом тврдњом, а њих 79 (29,2%) делимично се сложило. Ипак, мањи број – њих 21 (7,7%) углавном нису имали прилику, а 47 (17,3%) испитаника тврди да уопште нису имали прилику да се кроз књигу упознају с културним наслеђем, док 34 (12,5%) није имало став (није знало одговор). Седам испитаника није одговорило.

Табела 3. *Извештавање медија о верским објектима под заштитом Унеска на КиМ*

Тврдња бр. 3: Медији довољно извештавају о верским објектима који су под заштитом Унеска на КиМ: Црква Богородице Љевишке, Манастир Грачаница, Пећка Патријаршија, Високи Дечани		Број испитаника	Укупни проценат	Валидни проценат
Одговори	Не уопште	93	33.5	33.9
	Углавном не	92	33.1	33.6
	Не знам, немам став	54	19.4	19.7
	Делимично да	24	8.6	8.8
	У потпуности да	11	4.0	4.0
	Укупно	274	98.6	100.0
Без одговора		4	1.42	
Укупно		278	100.0	

Табела 4. *Процена младих који ираше наведене медије да ли они извештавају о Резолуцији 1244, која прописује и заштиту културног наслеђа на КиМ.*

Тврдња бр. 4: Медији у Србији посвећују пажњу Резолуцији 1244, која прописује и заштиту културног наслеђа на КиМ		Број испитаника	Укупни проценат	Валидни проценат
Одговори	Не уопште	81	29.1	29.6
	Углавном не	76	27.3	27.7
	Не знам, немам став	68	24.5	24.8
	Делимично да	33	11.9	12.0
	У потпуности да	16	5.8	5.8
	Укупно	274	98.6	100.0
Без одговора		4	1.4	
Укупно		278	100.0	

Већина испитаника, 93 (33,9%), не слаже се с двадесет првом тврдњом да „Медији довољно извештавају о верским објектима који су под заштитом Унеска на КиМ: Црква Богородице Љевишке, Манастир Грачаница, Пећка Патријаршија, Високи Дечани“, а 92 (33,6%) испитаника углавном се не слаже; делимично се слаже њих 24 (8,8%), а у потпуности се слаже само 11 (4%) испитаника. Притом, није имало став (није знало одговор) њих 54 (19,7%), а четири испитаника нису ништа одговорила.

Већина испитаника сматра како би требало медији више да извештавају о Резолуцији 1244; наиме, 81 (29,6%) испитаник није се сложио с датом тврдњом, а 76 (27,7%) испитаника углавном се није сложило, при чему њих 68 (24,8%) није знало одговор (није имало став). С тврдњом се у потпуности слаже 16 (5,8%) испитаника, а делимично 33 (12%). На питање није одговорило њих четворо.

6. Закључак

По питању детерминанте *образовање*, на основу обједињено посматраних одговора испитаника може се закључити да:

- Две трећине испитаника или око 60% тврди да је у школи учило о културном наслеђу, док сваки пети или 20% тврди да није учило о културном наслеђу на КиМ.
- Овакве резултате можемо тумачити чињеницом да се у нашем образовном кроз разредну и предметну наставу одређено време посвећује учењу о културном наслеђу.
- Нови уџбеници својом формом и начином на који су написани, узимајући у обзир и њихову све актуелнију дигитализацију која је започета, могу у будућности чинити темељ упознавања и формирања културног идентитета младих људи путем образовања.
- То потврђује и податак да се обједињено посматрано скоро две трећине или 62% испитаника у последњих неколико година упознавало се с културним наслеђем кроз књиге. Ипак, мањи број углавном није имало ту прилику. На основу тумачења резултата из првог и другог питања можемо закључити да се потврђују основе главне хипотезе.

По питању детерминанте *медији*, на основу обједињено посматраних одговора испитаника може се закључити да:

- Већина испитаника око 70% не слаже се са тврдњом да медији довољно извештавају о верским објектима који су под заштитом Унеска на КиМ.
- Забрињавајуће је да медији према мишљењу младих не извештавају о наведеном културном наслеђу, а исто тако око 20% испитаника уопште нема став о овом питању.

- Ово питање указује на потребу јасније медијске стратегије по питању промовисања српског културног наслеђа имајући у виду процену и потребу младих за упознавањем истих.
- Две трећине испитаника сматра како би требало медији више да извештавају о Резолуцији 1244 која прописује и заштиту културног наслеђа на КиМ.

Такође, резултати који потврђују прву хипотезу указују да базични ставови стечени у основном и средњем образовању о култури представљају темељ јачања културног идентитета младих. Резултати указују и да се домаћи медији морају више бавити очувањем културе народа, *јер је то залој за будућност и образовање нове генерације.*

Република Србија је 2018. године кренула у процес дигитализације културног наслеђа, јет то је модеран, технолошки и проевропски метод очувања културе на овим просторима. То је можда и модел за правац медијског извештавања да у наредним годинама добром и модерном продукцијом праве садржаје који промовишу културно наслеђе нашој популацији младих. Медијска моћ и ефекти на младе биће предмет наших даљих истраживања, те позивамо научну јавност да на основу својих компетенција допринесу расветљавају културолошких, комуниколошких, педагошких и психолошких феномена који повезују *медије и млагу ѿоулацију.*

Литература:

- [1] Bazić, M., Danilović, N. *Draft scientific concept of the research project. „Megatrend revija“*, Beograd, 12(3), стр. 2015, 5-28.
- [2] Đukić, V. *Živeti bez kulture: mediji i kulturna politika u Srbiji*, „Kultura“, 137, 2012, стр. 12–25.
- [3] Stepanović, I., Videnović, M., & Plut, D. *OBRASCI PONAŠANJA MLADIH TOKOM SLOBODNOG VREMENA. „Sociologija/Sociology: Journal of Sociology, Social Psychology & Social Anthropology“* (2009). 51(3).
- [4] Милетић, М., Милетић, Н. *Комуниколошки лексикон*, Мегатренд универзитет, Београд, 2012.
- [5] Vreg, F. *Društveno komuniciranje*, Centar za informacije i publicitet, Zagreb, 1975.
- [6] Habermas, J. *Javno mnjenje*, Kultura, Beograd, 1969.

Web:

- [1] <http://elementarium.cpn.rs/naucni-krug/digitalizacija-kulturne-bastine/>

Dr. Vojislav Todorović
Elementary school "Dušan Dugalić"
Belgrade Serbia

Dr. Slobodan Vuletić
Elementary school "Kosta Trifković"
Novi Sad, Serbia

Milan Spasojević
Elementary school "Kosta Trifković"
Novi Sad, Serbia

OPINIONS OF YOUNG PEOPLE ON THE CULTURAL HERITAGE OF SERBIA

Abstract: *The aim of this paper is to determine and describe the state of cultural identity of young people and to examine and show the attitudes of this population in Serbia towards the preservation and protection of cultural heritage. Education and media are interpreted in this paper as factors that form a deterministic set of conditions for strengthening or weakening the attitudes of young people. In the central part of the paper we present the results of the empirical examination of attitudes of young people from the territory of Serbia. The concluding part of the paper gives the guidelines for the education of the young people of the Republic of Serbia in order to strengthen the national and cultural identity.*

Keywords: *Young people, attitudes, views, cultural identity, cultural heritage.*

Проф. др Љиљана Манић*
Проф. др Татјана Миливојевић**
Проф. др Драган Чаушевац***
Висока школа социјалног рада
Београд, Србија

ОБИЧАЈИ И РИТУАЛИ У ПРЕВЕНЦИЈИ И ЛЕЧЕЊУ ПОРЕМЕЋАЈА ГОВОРА

Апстракт: *Нематеријално културно наслеђе се осим кроз сценску уметност, усмену традицију и језик, изражава и кроз друштвене праксе, ритуале и обичаје. И док постоји велико интересовање да се праксе везане за одређене празнике, припрему хране, израду одеће и различитих предмета забележе, уишу у реџистар и на тај начин сачувају од заборава, обичаји који су везани за лечење и суочавање човека са болестима, смањују се превазиђеним и рејко помињу. Као свој мајско-религиозних схватања и емпијској искуства ови обичаји имају за циљ да предупреде или лече већ постојећу болест, а разлој за преношење с генерације на генерацију лежи у њиховој делотворности, односно у перцепцији и вери у њихову ефикасност. Као део нематеријалног културног наслеђа они су значајни као сведочанство човекове способности разумевања природе и суочавања са њеним изазовима. У раду се осврћемо на обичаје и ритуале који се, ујркос савременим медицинским знањима још увек користе у превенцији и лечењу поремећаја говора.*

Кључне речи: *Нематеријално културно наслеђе, обичаји, веровања, исцелитељски обреди, говорни поремећај*

* ljliljana.manic@asp.edu.rs

** tatjana.milivojevic@asp.edu.rs

*** dragan.causevac@asp.edu.rs

Увод

УНЕСКО је дефинисао нематеријално културно наслеђе као „праксе, представљање, видове изражавања, удружена знања и неопходне вештине, као и инструменте, предмете, артефакте и културне просторе који су с њима повезани – које нека заједница, група или појединци препознају као део свог културног наслеђа и 2003. године усвојио Конвенцију о његовој заштити¹.

Нематеријално наслеђе се манифестује кроз усмене традиције и језик, сценску уметност, обичаје, ритуале и празнике, примену знања, традиционалну уметност, а заједничко им је да код чланова друштва изазивају осећај идентитета и континуитета.

Нематеријално културно наслеђе се преноси с генерације на генерацију, али га заједнице и групе изнова стварају, у зависности од њиховог окружења, њихове интеракције с природом и њихове историје, промовишући на тај начин поштовање према културној разноликости и људској креативности. Како би се осигурала боља видљивост нематеријалног културног наслеђа и подигла свест о његовом значају, 2010. године Република Србија је ратификовала ову конвенцију², а 2011. образован је Национални комитет за нематеријално културно наслеђе Републике Србије.

На тај начин је, и формално, нематеријално културно наслеђе изједначено са материјалном културном баштином па се под појмом културно добро (покретно и непокретно, материјално и нематеријално) сада могу истраживати, практично сви сегменти културе. То такође значи да се под културом подразумева начин живота једног друштва у целини, или његових делова, од начина исхране и облачења, до уметности и забаве. Национални комитет за нематеријално културно наслеђе сваке године утврђује рокове за подношење захтева за упис на листе нематеријалног културног наслеђа и формира Национални регистар нематеријалног наслеђа.

Иако се већина теоретичара слаже да је култура променљива и да је није могуће разложно проучавати као стабилну категорију, већ кроз друштвено конструисане приступе и као означавајући или симболичке системе (Симеуновић-Бајић, 2015), дуго су поједини аспекти културе сматрани за недовољно вредан предмет истраживања.

На листи нематеријалног културног наслеђа које је уписано у Национални регистар Републике Србије највише је елемената из области уметничког изражавања (певање уз гусле, грокталице, кола и сл.), затим вештина и заната (беловодски клесари, пиротски ћилимари, злакуски лончари), оби-

¹ <https://ich.unesco.org/en/convention>

² [http://www.kultura.gov.rs/docs/stranice/82128418889499865927/12.%20Konvencija%20o%20ocuvanju%20nematerijalnog%20kulturnog%20nasledja%20\(Pariz%202003\).pdf](http://www.kultura.gov.rs/docs/stranice/82128418889499865927/12.%20Konvencija%20o%20ocuvanju%20nematerijalnog%20kulturnog%20nasledja%20(Pariz%202003).pdf)

чаја везаних за верске празнике (слава, ђурђевдански обичаји) или традиционалне начине припреме хране (белмуж, мантије, качкаваљ...).

Међутим, обичаји који су везани за лечење и суочавање човека са болестима, сматрају се превазиђеним и ретко помињу³. Као спој магијско-религиозних схватања и емпиријског искуства ови обичаји имају за циљ да предупреду или лече већ постојећу болест, а као део нематеријалног наслеђа они су значајни јер представљају сведочанство човекове способности разумевања природе и суочавања са њеним изазовима што је једна од функција културе.

1. Културне представе о здрављу, превенцији и третирању болести

Можемо рећи да свака култура има свој еквивалент медицине, односно не постоји народ који нема систем дефинисања и разликовања здравог од болесног, као и идентификовања и третмана болести и болесника.

„Свака култура и друштво конципирају, разумеју и односе се према феноменима здравља и болести на себи својствен начин. Појмови болести и здравља се најчешће дефинишу један у односу на другог, али се првенствено образују у односу на постојеће представе о телу, роду, моралу, етничитету, социјалним разликама, класи и другим друштвеним категоријама, културним феноменима и променама.“ (Срдић Сребро, 2009:85).

У антрополошким изучавањима медицинских пракси и система, етно-медицина и етнопсихијатрија су дуго времена представљале примарна интересовања. Ово је подразумевало пре свега проучавање нативних и „традиционалних“ видова лечења и приступа здрављу односно болести, али је често било и у директној вези са изучавањем магијских пракси и религије. Проучаване су методе, фармакопеје, етноботаника, обичаји и ритуали који су вршени у сврху исцељења или превенције, и то првенствено западних и „традицијских“ друштава.

Углавном је предмет проучавања било оно што је сматрано егзотичним и/или архаичним и то са полазишта западне антропологије, а сви они медицински системи који нису садржали карактеристике такозване западне медицине, најчешће су називани примитивним.

„Од краја двадесетог века антрополози који се баве овом тематиком све више посвећују пажњу анализи културних представа и друштвених пракси које се односе на питања здравља, болести и медицине. Они у оквиру својих истраживања испитују утицаје социјалних, културних, биолошких и линг-

³ На листи нематеријалног културног наслеђа под заштитом Унеска налазе се Вимбуза исцељујући плес народа Гумбука (Малави), и брање лековите траве иве на планини Озрен (Босна и Херцеговина)

вистичких фактора на представе о здрављу, на превенцију и третирање болести, као и на друштвене односе и културно позиционирање медицинских система. Све је присутнији став да антрополошка проучавања медицинских питања омогућавају врло значајан увид у однос између индивидуалног искуства и социокултурног поретка.“ (Срдић Сребро, 2009:80).

Навикли да човека дефинишемо као рационално биће и да га тиме највише разликујемо од животиња, нама најстарије манифестације његовог духа често изгледају потпуно неразумне, с тим и неразумљиве. Знамо да су у свим племенским и архаичним друштвима постојала магијска веровања и враџбине. Искуствено проверене методе лечења проткане магијским и митским нитима, нису доживљаване као ирационалне јер у преднаучном погледу на свет не постоји разликовање рационалног и ирационалног .

Посматрајући са висине научног знања, мање смо свесни да су све друге културне форме и активности проистекле из тих првих манифестација људског духа. Магија нам изгледа као фантазам, сан, пуко маштање. Њени психолошки и симболички поступци као да потпуно игноришу стварне физичке законе. Па ипак је у примитивној магији корен целокупне људске културе. Магија је изнедрила религију, технику, науку и уметност. Сажето речено, магија је, баш као наука и техника, имала функцију управљања стварима које нису под човековом контролом, које се не могу у потпуности предвидети а представљају претњу за опстанак: случајности, неизвесности, ризичне, ситуације, болести, будућност итд. Као религија, магија је задовољавала човекове емоционалне и духовне потребе. Као уметност, задовољавала је машту, потребу за игром, естетске потребе. (Миливојевић, 2012: 180).

2. Проблем говора – обичаји и ритуали

Као пример обичаја и ритуала који се, упркос савременим медицинским знањима још увек користе, осврнућемо се кратко на српски народни обред превенције и лечења поремећаја говора.

Реч/језик/говор имају посебан значај у култури свих народа. Ова уверења често су повезана са неким митом о божанском пореклу језика. Језик је и једна од битних видних одлика разноврсности и мултиетничности. Сматра се да говор може привући или одагнати зло, донети добро или нанети штету. Реч је најчистији симбол исказивања бића, бића које себе мисли и себе изражава или бића које је други спознао и саопштио (Гебран, Шевалије, 2009) . У грчкој митологији реч *logos*, није означавала само говор, него и разум, ум, идеје и дубоки смисао бића. Зато многи народи имају посебне обичаје везане за превенцију и лечење проблеме говора и изостанак речи третирају на себи својствен начин.

Колико је реч важна у култури српског народа говоре изрази „дати реч“ (што се може учинити само једном, а онда се реч одржи или погази), „прве речи“ које дете изговара, или „последње речи“ којима се живот звршава. Као што реч има велики значај за човека, породицу и заједницу, тако њено кашњење или непојављивање доводи до трпљења, патње и великих тешкоћа. Зато реч и говор имају велики значај у народним обичајима, обредима и ритуалима.

Говорни поремећаји код деце или касно јављање говора били су одувек велики проблем, не само за дете већ и за породицу, па су се јавили многи обичаји и ритуали којима је циљ да помогну да дете на време проговори или да уопште проговори.

- Жена не сме да крије своју трудноћу јер колико месеци ћути о томе толико година дете неће проговорити;
- Будућа мајка не сме да узима хлеб који је слепљен да се детету не би језик залепио за непце;
- У првих шест недеља око дечије колевке формира се заштитни магијски круг. Свако вече се око тог круга посипају брашно и капљице млека и док се изводи ритуал изговара реченица „чиме се дете храни тиме се и брани“;
- У колевку се стављају разне амајлије;
- Новорођенчету се измере уста концем и тај конач се веже у чвор. Када дете напуни пола године тај се чвор одвеже, да би се детету језик развезао;

Али највећи број ритуала односи се на ситуације када дете не проговори на време. Тада се врше магијски обреди и ритуали, разни анимистички покрети, а неретко и хируршки захвати:

- Даје му се да пије вода из клепетуше;
- Даје му се парче хлеба украденог из циганске торбе;
- Поје га водом којом се премазује хлеб;
- Носи се у воденицу и три пута главом куцка у чекетало;
- Дете се носи око куће и изговара се бајалица;
- Детету се даје да поједе језик неке животиње да би било говорљиво;
- Вук Караџић бележи: Кад дете не може да за доста почен зборити, треба га у врешу ставити, па около куће трипут обрнути, а други га пита „шта носиш?“, а он му одговара „носим врећу речи“ (Стефановић Караџић, 1849:226).

Ако ни то не успе предузимале су се хируршке радње. Сматрајући да дете има „припет језик“, да му је језик прирастао за непце, приступало се подрезивању подјезичне везице бријачем или парицом.

О некаквом здравствено-педагошком лечењу деце са говорним поремећајима до почетка XX века није било помена. Она су називана „муца, мута, муцо“ и томе слично и била предмет подсмета и задиркивања (Миодраговић, 2014).

Традиционални третмани лечења укључивали су молитве, бајалице, обредне радње, песме, приче и коришћење разних објеката за које се сматрало да имају посебна својства. Они су се изводили било где где особа има проблем, али најчешће на светим местима. Физичко и духовно здравље најчешће се није сматрало одвојеним, те су се тело и дух третирали истовремено. Традиционалне праксе лечења су практиковане и преносене са генерације на генерацију стотинама година, упркос чињеници да не може да се покаже/докаже њихова „делотворност“.

Ритуали су се често ослањали на тврдње о постојању натприродних сила које утичу на здравље, тврдње о последицама специјалних техника које се користе. Успех ритуала је подразумевајући, а евентуални неуспех се приписује грешкама у извођењу церемоније.

Иако је тврдње о учешћу наднаравних сила у овим обредима, па и тврдње о њиховој ефикасности немогуће доказати, оне су се веома ретко потпуно одбацивале, већ преносиле из генерације у генерацију. С једне стране њихово одбацивање значило би и одбацивање ауторитета који је спроводи или саопштава (то је најчешће старији сродник). На тај начин одбијање, порицање или игнорисање традиционалних тврдњи и обичаја у вези са лечењем значило би и одбацивање предака, а самим тим и традиције што има две важне последице: 1. прекида се низ усвајања „успешног понашања“ (преци су не само преживели, већ и оставили потомке, одржавајући одређену врсту понашања, тј. понашајући се на одређени начин) и 2. умањује се утицај на сопствено потомство оних који одбацују традицију (Чворовић, 2006: 186).

3. (Не)делотворност магијских обреда исцељења

Два опречна објашњења зашто људи и даље верују у делотворност ритуала, конкретно обредних исцелитељских третмана, дали су Џејмс Фрејзер и Бронислав Малиновски (Чворовић, 2006:177).

Фрејзер је тврдио да примитиван човек има погрешно разумевање узрока и последица, те је стога покушавао да утиче на ствари – људе, објекте, време итд, користећи „симпатички принцип“. Овај принцип се састоји из два „закона“: закон сличности, када онај који практикује ритуал претпоставља да може произвести било какав жељени ефекат ако га само имитира (деца су одвођена у воденицу како би „млела“, говорила брзо и лако као што се окреће воденични точак), и закон „контакта“, када се претпоставља да све

што чини/ради материјалном предмету утиче на исти начин и на особу која је некада била у контакту са материјалним предметом (новорођенчету се измере уста концем и тај конач се веже у чвор – када дете напуни пола године тај се чвор одвеже, да би се детету језик развезао).

Малиновски се није сложио са оваквим објашњењем, и тврдио је да примитиван човек има сасвим добар осећај и разумевање узрока и последица једнако као и модеран, и да се људи окрећу магији када су у стањима страха или анксиозности и када су већ урадили све што је у њиховој моћи да технички осигурају успех. Према овом аргументу, ритуали се користе када треба да се попуни празнина између досегнутог практичног или научног знања и људске немоћи и несигурности да утиче на догађаје. Они служе да се умањи или ублажи анксиозност у ситуацијама немоћи, код неизлечивих болести, временских непогода и сл. Савремени човек се по томе не разликује од тзв. примитивног, јер и он посеже за ванрационалним⁴ објашњењима и/или поступцима тамо где наука нема још одговор и лек.

Многи аутори су, попут Фрејзера, износили тврдњу да је магија карактеристичан облик веровања човека примитивне заједнице, који још не располаже правим, апстрактним или логичким мишљењем. Према еволуционистичком схватању, магијско мишљење је нижи, предразумски ступањ у развоју свести, који одликује опажајно, чулно мишљење, то јест мишљење у сликама а не у појмовима.

Малиновски се, као што смо видели, супротстављао еволуционистичком схватању по којем је магија нижи облик мишљења. Малиновски каже да је магија заснована на специфичним искуствима емотивних стања у којима човек не посматра природу већ себе, у којима се истина не открива разумом, већ дејством емоција на људски организам. Магија човеку омогућава да са поуздањем извршава значајне задатке, да одржи равнотежу и ментални интегритет у наступима беса, у агонији мржње, неузвраћене љубави, очајања и стрепње. Функција магије је да ритуализује човеков оптимизам, да појачава његову веру у победу над страхом. Магија изражава да је поверење вредније од сумње, постојаност од колебљивости, оптимизам од песимизма. (Малиновски, 1971). Другим речима, магија, било речи или поступака, јесте модус човекове заштите и одбране од непознатих сила у ситуацији егзистенцијалне беспомоћности. (Јовановић, 2014).

„Допринос структурализма антропологији је у заступању тезе о универзалности човекових менталних процеса, за разлику од еволуционистичке поделе на више и ниже, примитивне и развијене ступеве свести и ирационалне и рационалне мисаоне облике. Окосница ове теорије је универзалност ума код свих људи, друштва, у свим временима. Не постоји суштинска разлика између тзв. „предлогичке”, митске, примитивне свести и развијене нау-

⁴ Намерно не кажемо „ирационалним“.

чне, савремене свести, стога нема суштинских разлика ни између примитивних и модерних људи, односно друштава. Леви-Строс је у целом свом импозантном опусу побијао тезу еволуциониста да је дух примитивног човека у суштини ирационалан, тј да се тек са цивилизацијом развила способност логичког мишљења. Основне претпоставке логичког мишљења су суштинско својство човека као рода, те се способност логичког мишљења мора претпоставити и код људи на раном степену развоја, што Леви-Строс поткрепљује богатим емпиријским материјалом.“ (Миливојевић, 2012: 229-230). Испитујући сложеност тотемских класификација и других врста сродничких система, Строс је предочио истанчану способност људи у древним друштвима за извесне логичке операције, указујући и на сложеније друштвене односе у друштвима тог раног периода, него што се претпостављало.

На питање како је могуће да су магијска веровања и обреди тако дуго опстали (и још опстају) дуго, упркос редовном неуспеху њених „техника“, антрополози већином одговарају да су два разлога кључна. Један је да је магију одржавао интензитет жеља и страсти које је требало да задовољи. Човекова жеља да савлада силе које руководе животом и смрћу, здрављем и болешћу, срећом и несрећом, довољно је снажна да потисне или тумачи према принципу жеље горке лекције искуства. Други разлог је статус „овлашћеног извођача“ обреда. Мистериозан карактер магије потврђује се тајновитошћу која обавија врача. Он (или она, врачара) је одабран, услед неких својих посебних својстава или је као потомак лозе наследио драгоцено знање, које преноси само одабраним ученицима (иницијација и езо-терично знање). Они који поседују то знање и моћ имају повлашћени положај у друштву. Институционализација магије, њена колективна организација, моћ и престиж њених врачева-свештеника штитили су је од пораза и губитка кредибилитета. (Huisman, Vergez, 1974).

Није лако доказати нити оповргнути да ли исцелитељски обреди постижу, бар код неких људи и барем понекад, жељени циљ. Јасно је да људи који верују у њих уочавају и памте само успехе и прецењују њихове ефекте. Када дође до побољшања после неког третмана, оно добија сву пажњу и публицитет, док се промашаји и неуспеси не узимају у обзир. Међутим, то антропологе и етнопсихијатре није спречило да понуде разна објашњења за (неке) успехе традиционалних исцељитеља. Већином сматрају да обичајни, обредни третмани симболички одговарају друштвеним значењима и тензијама који се изражавају у симптомима и жалбама болесника. И сама перцепција болесника и болести, као и његова самоперцепција натопљена је симболичким значењима заједнице којој припада.. Аутори инспирисани психоанализом препознају психоаналитичке динамичке принципе у обредима исцељења, као што је симболички израз и разрешење потиснутих унутарпсихичких конфликта и катарза.(Bargès, 2001).

Недостатак овакве врсте објашњења лежи у томе што не води довољно рачуна о разноликости жалби, симптома, болести и проблема који се манифестују. Они се не могу редукovati на једну једину општу, социјалну или културолошку проблематику.

4. Психолошка моћ обреда

Антрополози и етнологзи који су проучавали културе различитих племенских и традиционалних заједница, методом учествовања и посматрања, дакле живећи довољно дуго у њима како би се саживели са њиховим начином живота, сведочили су о делотворности оних ритуала који се не односе на природу и њене законе (као што је, на пример, призивање кише), већ на оне који су усмерени на људе. „Тако рецимо, ритуалним избацавањем из племена шамани могу да осуде на смрт саплеменике који су прекршили неки табу. Мада и даље одличног телесног здравља, они који су на тај начин осуђени умиру у року од неколико сати. Сличне појаве потврђене су и код вудуа и других ритуала. На супротном полу налазе се излечења постигнута ритуалима, која су у свим временима исцрпно документована...Чак и најстроже провере показују да се и у хришћанском окружењу догађају ритуална исцељења.“ (Далке, 2017: 37-38).

Симболи ритуала наилазе на унутрашњу резонанцу код учесника, и уз добро познат, поуздан оквир и структуру обреда (редослед речи, покрета, радњи, звукова, и сл.) олакшавају приступ дубоким душевним нивоима и садржајима. Они изражавају архетипове колективног несвесног, које није само општечовечанско, већ и племенско или народно. Архетип садржи енергију која делује на свест, емоције и понашање индивидуе и колектива. Нема сумње да се ствара једна обједињујућа енергија – синергија – која делује на сваког појединог учесника, мењајући преображавајући их, барем за време трајања ритуала.

„Ако је неки члан племена испао из устаљеног поретка и уколико је постао жртва болести или несреће неопходан је ритуал исцељивања. То није ништа друго до покушај да се поново затвори јаз између тог човека и постојећег поретка, разоткривен кроз такав догађај. Врло слично томе како се рана затвара тако што се спајају њени рубови, па се затвара јаз настао на тај начин, и овде се у преносном смислу чини исто....Мада се код таквих ритуала ништа не тумачи у нашем, интелектуалном смислу, ‘пацијенти ‘ ипак долазе до свести о томе како се тај догађај уклапа у њихов живот и шта им поручује. Тешко је и замислити да неки важан догађај остане без значења и тумачења за архаичног човека...Пошто осећа да је увек под окриљем Великог духа, или неке сличне божанске инстанце, за њега не може да постоји слепи случај.“ (Далке, 2017: 48-49).

У покушају да нађемо још даљи узрок лековитог дејства одговарајућих ритуала, долазимо до питања да ли се случајеви њихове делотворности могу објаснити плацебо ефектом?

5. Плацебо ефекат

Независно од могућег објашњења успеха неких исцелитељских обредних пракси дубинским психоаналитичким процесима или симболичким културним трансакцијама, може се разматрати једно генерално, односно неспецифично тумачење - плацебо ефектом. Да подсетимо, плацебо ефекат значи да особа која верује да је примила лек или неки други облик терапије може да оздрави (у извесно мери) иако третман који је добила не садржи ниједан активни елемент. Изгледа да само значење третмана покреће неколико психолошких и биохемијских процеса који изазивају олакшање симптома, побољшање стања или чак и оздрављење. У том контексту, симболи добијају на значају под условом да поткрепљују уверење да је дати третман моћан. Дакле, важно је чврсто уверење пацијента да прима ефикасну терапију, а још боље је и када је и терапеут уверен у то.

Познато је и сад већ неупитно да наша психа може да утиче на наше тело, што је и логично ако не верујемо више у декартовски дуализам душе и тела. „Али који су то физиолошки механизми који објашњавају како мисли, осећања и веровања могу да се преведу у физиолошке промене? Истраживачи полемишу око одговора на ово питање, али је постављено неколико теорија.“ (Ранкин, 2016: 40).

Према једној теорији, позитивно размишљање о оздрављењу стимулише природне ендорфине, који помажу код ублажавања симптома, ослобађају од бола и подижу расположење. Веровање појединца да ће му бити боље уз добијање пажње и неге од стране брижних и компетентних особа, ослобађа од физиолошког стреса, односно подстиче физиолошку релаксацију која је неопходна да би механизми самоисцељења могли нормално да функционишу. Када се изазове реакција опуштања пада ниво хормона стреса, излучују се релаксациони хормони који позитивно утичу на здравље. Тада парасимпатички нервни систем преузима главну улогу и тело се враћа у хомеостазу. Само у овом одморном, релаксационом стању, тело може да се исцели. Дакле, позитивно веровање и брижна нега, повољно утичу на имуни систем. „Извршне функције префронталног кортекса мозга (део чеоне коре мозга) такође могу посредовати у вези ум-тело. Чињеница да су плацебо реакције ометене код људи који болују од Алцхајмерове болести подржава ову теорију. Многи са Алцхајмеровом болешћу не реагују на плацебо, што подржава идеју да део мозга који је повезан са веровањем, а који може бити оштећен код неуролошких болести, утиче на реакцију пацијента на пла-

цебо. Еволуциони биолог Роберт Триверс каже да оно што мозак очекује да ће се догодити у блиској будућности утиче на његово физиолошко стање. Триверс сугерише да људи са Алцхајмером нису подложни плацебо ефекту, јер нису у стању да предвиде будућност, тако да се њихови умови не могу физиолошки припремити на то“ (Ранкин, 2016: 41-42).

Важно је истаћи да су уверења много снажнија кад су укорењена и учвршћена дугом традицијом, и уобличена трансгенерацијски преношеним колективним симболима и значењима, него кад су само исход индивидуалних менталних процеса. Оснажујући утицај поља колективне свести и несвесног, могао би да објасни делотворност, односно плацебо ефекат традиционалних исцелитељских обичаја и ритуала.

Традиционални исцелитељи су мајстори управљања плацебо ефектом. Не само да се представљају као велики исцелитељи, већ су и сами уверени у своју моћ, чиме у огромној мери подижу наду и очекивања својих пацијената. За почетак, посредством обреда се повезују са свим симболима моћи и снаге. Раде у контексту живих народних веровања и деле визију света својих пацијената, која подразумева могућност превазилажења уобичајених природних законитости (Hermans, 2015). Извођачи ритуала су изузетно талентовани и вешти комуникатори који користе драматизацију, сугестију, увођење у транс, спектакуларне технике које снажно делују на чула и емоције пацијената, али и свих сведока и посматрача ритуала. Утисак да постоји контрола над његовим проблемима такође је важан фактор јачања наде оболелог. Занимљиво је да су многи исцелитељи (шамани, врачевци, видовњаци) започели своју „терапеутску каријеру“ као и сами болесни, поремећени или рањени, што је учвршћивало поверење у њихово знање, умеће и моћ.

У неким земљама, најчешће арапским, афричким, азијским, власти препознају и субвенционирају традиционална исцелитељска светилишта, да би сачували тај део културног наслеђа, али и из политичких разлога. Та институционална подршка повећава још престиж тих места и њихових исцелитеља, који је већ изграђен предањем, митовима, гласовима и гласинама о чудесним излечењима, као и надама болесника и очајника. (Hermans, 2015).

Плацебо јесте значајан и добро документован феномен, али се сматра да су његови потенцијали ограничени, утолико што је његов ефекат много јаснији у случајевима психосоматских дисфункција, неких менталних поремећаја и, нарочито, проблема живљења које појединац доживљава као болести. Ефекат је, такође, већи на субјективно искуство болести, које је под утицајем културе, него на примарну биолошку болест. Из тог разлога је за овакве третмане типично привремено побољшање симптома, односно смањење жалби на њих. Зато би најразумније било закључити да неким људима и за неке проблеме, конкретно оне који су узроковани психолош-

ким и социјалним факторима, традиционали исцелитељски ритуали могу значајно да помогну, док на многе друге болести имају сасвим мало или никакво дејство – ако се изузме важан аспект става који човек заузима према болести и значења који јој придаје као појединац, али и као припадник једне културе.

Закључак

Савремена медицинска антропологија и етномедицина заговарају становиште да народна знања, методе и технике лечења, заслужују да буду проучавана због њих самих а не само као архаични, превазиђени обичаји и традиције. Етномедицина систематски проучава нозолошке⁵ системе различитих култура, као и терапијске (исцелитељске) методе које им одговарају.

„Рећи да је наука нека врста примењене магије, није само реторичка фигура, већ и подсећање на праве друштвено-историјске корене науке. Јер, научници, ти жреци савременог неотрибализма, истурене су фигуре у великој психолошкој игри, која није далеко од анимизма *sui generis*. Психолошки гледано, мале су разлике између математичких или физикалних формула, и ритуалних инкантација, којима су архајски врачевци и шамани покушавали да призову натприродне силе, да овладају природним силама и силама простора. Ако за силу гравитације саопштимо одговарајућу физикалну формулу, са становишта модерног примитивног менталитета, то има функцију некаквог овладавања, и стављања под контролу. У позадини, налази се патолошка потреба за извесношћу, као и потреба за контролом по сваку цену“.⁶

Данас се научници служе истом методом, с тим што је она сада обогаћена критичким ставом који омогућава суштински важан квалитативни помак: одбацују се погрешне теорије, а прихватају само оне које су емпијски потврђене. Критички став је дуго био једина недостајућа „карика“ између магијског и научног размишљања и тек је његовим усвајањем омогућен развој научног погледа на свет.

Такође, савремено високотехнологизовано доба, обилује ритуалима који се не препознају као такви. На пример, болнице као некадашњи исцелитељски простори и храмови, бели мантили лекара и другог медицинског особља, специјализован језик и импресиван стручно-технички жаргон недоступан лаицима, односно онима који нису прошли обреде иницијације којима је структурисан процес студирања, као што су ритуали селекције студената, преношења знања, проласка кроз испитна искушења и пењања

⁵ Нозологија је грана медицине која се бави класификацијом болести.

⁶ Бојан Јовановић, *Дволична природа науке*, <http://www.bgsvetionik.biz/mainstream/archiva.php>.

уз лествицу ка финалном ритуализованом чину добијања дипломе и звања. Уз неупитни научни статус модерне медицине, која се, као и друге науке, непрестано развија, не можемо порицати и друштвено обликована значења, симболе и вредносне конотације, као ни „ауру“ која окружује њене „жреце“, а који делују на психу пацијената.

Важно је да са висина нашег научно-технолошког знања и његовог сталног напретка, не заборавимо да су су нам претходиле стотине генерација које су опстале и развијале се захваљујући динамизму свог духа, многим знањима, вештинама и мудростима. Без вишегенерацијских покушаја и погрешака дугог низа предака не бисмо ни били у могућности да раздвојимо жито од кукоља, научно валидно знање од псеудонауке.

Литература:

- [1] Bargès, Anne (2001). Anthropologie et Sociologie associées au domaine de la maladie et de la médecine, *Introduction aux sciences humaines en médecine*, Ellipses, Paris, p. 131-205.
- [2] Гебран, Ален, Шевалије, Жан (2009). *Речник симбола*. Stylos, Киша, Нови Сад
- [3] Далке, Ридигер (2017). *Животне кризе као ѝриликe за развој*, Лагуна, Београд
- [4] Јовановић, Бојан (2014). *Маѝија срѝских обреда*, Службени гласник, Београд
- [5] *Јовановић, Бојан Дволична ѝприрода науке*, <http://www.bgsvetionik.biz/mainstream/arhiva.php> Приступљено 10.10.2018.
- [6] Малиновски, Бронислав (1971). *Маѝија, наука и релиѝија*, Просвета, Београд.
- [7] Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа [http://www.kultura.gov.rs/docs/stranice/82128418889499865927/12.%20Konvencija%20o%20ocuvanju%20nematerijalnog%20kulturnog%20nasledja%20\(Pariz%202003\).pdf](http://www.kultura.gov.rs/docs/stranice/82128418889499865927/12.%20Konvencija%20o%20ocuvanju%20nematerijalnog%20kulturnog%20nasledja%20(Pariz%202003).pdf)
- [8] Миливојевић, Татјана (2012). *Увод у кулѝурну анѝројолоѝију*, Мегатренд универзитет, Београд.
- [9] Миодраговић, Јован (1914). *Народна ѝедаѝѝија у Срба*, Задужбина Илије М. Коларца, Београд.
- [10] Ранкин, Лиза (2016). *Ум изнад медицине*, Верба, Београд
- [11] Симеуновић Бајић, Наташа (2015). *Домаће иѝране ТВ серије у Јуѝословенској и иѝсѝјуѝословенској иѝѝуларној кулѝури*, докторска дисертација одбрањена на Факултету политичких наука, универзитет у Београду. Доступна на: http://probni.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Natasa_Simeunovic_Bajic_Disertacija_FPN.pdf
- [12] Срдѝћ Сребро, Анђа (2009). Медицинска антропологија и/или антропологија здравља и болести, *Еѝнолошко-анѝројолошке свеске* 14 (н.с.), стр. 79-92

- [13] Стефановић Карацић, Вук (1849): *Српске народне пословице и групе у обичај узетје ријечи*, Штампарија Јерменскога манастира, Беч, стр. 226
- [14] Hermans, Philip (2015). *Rituels de guérison et effet placebo : le cas de Ben Yeffou, Le Maroc au présent*, Centre Jacques-Berque, Maktabat al-Maghreb, p.745-754.
- [15] Чворовић, Јелена (2006). Магија без магичног – нови приступ, *Гласник Етнографској институцији САНУ*, 1/2006, стр.177

Assoc. Prof. Ljiljana Manić, PhD
Assoc. Prof. Tatjana Milivojević, PhD
Asst. Prof. Dragan Čauševac, PhD
*College of Social Work
Belgrade, Serbia*

CUSTOMS AND RITUALS IN PREVENTION AND TREATMENT OF SPEECH DISORDERS

Abstract: *Nonmaterial cultural heritage is expressed, aside through theatre, oral tradition and language, also in social practices, rituals and customs. There is interest in writing, registering and preserving the memory of practices related to certain holidays, preparation of food, making clothes and different objects. However, customs related to curing and confronting the man with disease are considered to be overcome and are rarely mentioned. As a combination of magic and religious understanding and empirical experience, these customs have the purpose of preventing or treating already existing illness, and the reason for transferring from generation to generation lies in its effectiveness, or in the perception and faith in it. As part of non-material cultural heritage, they are significant as testimony of human capability of understanding nature and facing its challenges. In this paper, we briefly present customs and rituals which are still used in prevention and treatment of speech disorders, despite modern medical knowledge.*

Keywords: *Nonmaterial cultural heritage, customs, beliefs, healing ceremony, speech disorder*

Сара Мандић
Факултет грамских уметности,
Универзитет уметности у Београду
Београд, Србија

УПРАВЉАЊЕ НАСЛЕЂЕМ УМЕТНИЧКЕ МУЗИКЕ У СРБИЈИ

Резиме: *Истраживање је усмерено на проучавање и анализу практичној сисџема зашџиће и коришћења наслеђа уметничке музике. У раду се разматра проблем институцијалне одговорности очувања, употребе и презентације наслеђа уметничке музике, али и питање судбине наслеђа, које није зашџићено. Поред интердисциплинарној пристоја, рад се примарно позиционира у научну област културне политике и менаџмента у култури. Истраживање обухвата анализу јавних практичних политика према наслеђу уметничке музике и студију случаја Музиколошкој институција САНУ, будући да ова институција има најшири спектар активности усмерен ка очувању, истраживању и употреби музичкој наслеђа. Резултати указују на неразвијен сисџем јавне зашџиће и коришћења баштине уметничке музике и на неопстојање кохерентне политике њеној очувања и употребе. У раду се заговара валоризација и афирмација наслеђа уметничке музике, али и стратешки пристоји зашџиће и коришћењу, са циљем успостављања дијалога између зашџиће, издаваштва и извођаштва баштине уметничке музике и стварања услова за адекватну интерпретацију вредности и значаја овој вида наслеђа за савремено друштво.*

Кључне речи: *културна баштина, наслеђе уметничке музике, културна политика, менаџмент културне баштине, Музиколошки институциј САНУ*

Увод

Уметничка музика има најуниверзалнији код комуникације, с обзиром да се заснива на нотном писму које свим људима света који га познају омогућава извођење музике на првобитно замишљен начин. Универзалност представља огромну моћ уметничке музике - она јој омогућава да траје вековима и да буде присутна на концертним подијумима широм света. Прекид комуникације угрожава наслеђе, будући да оно истински постоји само уколико се употребљава. Давање употребне вредности баштини и њено коришћење могуће је искључиво кроз савремену културу – кроз уметничко стваралаштво инспирисано баштином или усмерено на њену ревитализацију и коришћење, али и кроз интерпретацију њеног значаја и значења за кориснике (Ђукић, 2017: 267).

Наслеђе уметничке музике подразумева двојаку манифестацију - (1) као нематеријално или <живо> културно наслеђе (обухвата праксе, презентације, изражавања, удружена знања и неопходне вештине, које заједнице, групе и појединци препознају као део свог културног наслеђа) које изазива осећај идентитета и континуитета, а његов значај огледа се у томе што промовише, одржава и развија „културни диверзитет и људску креативност” (УНЕСКО, 2003); (2) као материјално или <замрзнуто> наслеђе које кореспондира са појмом покретне културне баштине и подразумева архивирање материјала са циљем очувања, заштите, истраживања и промоције, док се његова важност и акутелност примарно односи на научни и едукативни аспект. Хибридно, односно вишеструка појавност музичке баштине, додатно усложњава питања њеног проучавања, интегративне заштите, употребе и очувања.

Хајдегер (Martin Heidegger, 1889-1976) очување тумачи као чин посвајања, јер „као што дело не може бити, а да не буде створено, па суштински захтева оне који стварају, тако ни само створено не може постојати без оних који га чувају” (Хајдегер, 1996:76). Постојање једног остварења препознајемо у његовој интеракцији са друштвом и у односима које оно успоставља. Човек је тај који препознаје вредности неког дела, модификује их и чува у складу са својим склоностима и тек са њим културно дело постаје документ времена и искуства. У њему се интегришу материјал, облик и значење, читају поруке, те ствара идентитет. Хајдегер додатно указује на то да се дело увек односи на оне који га чувају, чак и када такви не постоје, односно када се на такве „чека” (Ибид.). Очување значи активно проматрање дела, при чему заборав не треба тумачити као пуко ништа, јер он указује на одлике активности проматрања.

Основно истраживачко питање овог рада усмерено је на проучавање и анализу постојећег практичног система заштите и коришћења наслеђа

уметничке музике. У раду се разматра проблем институцијалне одговорности очувања и употребе наслеђа уметничке музике, али и питање судбине наслеђа које није заштићено и то да ли оно представља предмет деловања јавних установа културе основаних са циљем да подстичу савремену уметност и очување баштине. Тиме се рад, поред интердисциплинарног приступа, примарно позиционира у научну област културне политике и менаџмента у култури. Истраживање обухвата анализу јавних практичних политика према наслеђу уметничке музике и студију случаја Музиколошког института САНУ, будући да ова институција има најшири спектар активности усмерен ка очувању, истраживању и употреби овог вида наслеђа.

Јавне практичне политике - поглед „одозго“

Као основну препреку очувању, заштити и употреби наслеђа уметничке музике, овај рад идентификује недостатак свести о њеној вредности, значају и значењу. Значај културног наслеђа огледа се пре свега у едукативним и инспиративним капацитетима који се рефлектују и на осећај припадности и идентитета и у стварању нових дела и достигнућа, док је задатак јавних политика и развојних програма у области културног наслеђа да кроз процесе управљања наслеђем омогући очување културног наслеђа, његову доступност и одрживо коришћење (Ђукић, 2018: 267).

Национална музичка баштина, било она «старија», средњовековна, која се одвијала под окриљем византијског културног круга, било она «новија», чији се почеци везују за процес европеизације српске музике у 18. веку, представља један од сегмената културног наслеђа. У регулативи одговорност заштите, очувања и употребе културне баштине предмет је Закона о културним добрима (Службени гласник Републике Србије бр. 71/94) из 1994. године по коме се уређује систем заштите и коришћења културних добара и утврђују се услови за обављање делатности заштите културних добара. По овом документу, културна добра су ствари и творевине материјалне и духовне културе од општег интереса које уживају посебну заштиту (члан 2). У Закону о културним добрима законодавац разликује непокретна (споменици културе, просторне културно-историјске целине, археолошка налазишта, знаменита места) и покретна (уметничко-историјска дела, архивска грађа, филмска грађа, стара и ретка књига) културна добра.

У домену музичке баштине одговорност очувања, проучавања и употребе наслеђа уметничке музике имплицитно је распоређена између неколико институција (Музиколошки институт САНУ, Центар за музику Задужбине Илије М. Коларца, Звучни архив Радио телевизије Србије, Радио Београд, и др.), које се са различитих аспеката баве разноликим сегментима музичког наслеђа. За разлику од домена књижевности и филм-

ске уметности где постоје централне институције које се баве питањима наслеђа ових грана уметности (Југословенска кинотека, Народна библиотека Србије), за област музичког наслеђа не постоји централна установа заштите, као ни кохерентна политика очувања, заштите, истраживања и употребе овог сегмента културног наслеђа.

Национални савет за културу је у јануару 2012. године, усвојио извештај композиторке и академика САНУ Исидоре Жебељан о стању српске уметничке музике, по коме се као нарочито угрожена област издваја област српске музичке баштине (Жебељан, 2012:1). Као саветодавни орган Скупштине Србије, Савет је тада изнео предлоге који за циљ имају побољшање положаја српске музичке баштине и савременог музичког стваралаштва. Најзначајнија преопрука Савета је формирање Српског музичког центра, али, судећи по Извештају из 2015. године, о овој идеји није било даљих разговора.

У извештају о стању српске уметничке музике Исидора Жебељан наводи: „Да бисмо имали идентитет, ми морамо да познајемо (да имамо знање о томе) шта га све сачињава. Да бисмо имали то знање, морамо да направимо систем. У Србији никада није направљен списак свих композитора и њихових дела, а самим тим није извршено ни мапирање тих дела, тј. није установљено и записано где се та дела налазе. То значи да око 90% српске уметничке музичке баштине није доступно за извођење, а то даље значи да српски грађани немају никакву представу о томе каква је, у ствари, наша уметничка музика, шта је у њој изврсно а шта не.“ (Жебељан, 2012: 1)

Институција која би се бринула о музеолошкој обради српске музике не постоји, док се архивска и библиотечка делатност у домену заштите, очувања и истраживања наслеђа уметничке музике обавља несистематски и то примарно у оквиру институција које формално не припадају ресору културе: институти (Музиколошки институт САНУ), образовне институције (Факултет музичке уметности Београд, Академија уметности Нови Сад) и јавна предузећа (РТС, РТВ). Данас једини део материјалне музичке баштине доступан у музејима представљају збирке музичких инструмената Етнографског музеја и Музеја науке и технике.¹ Свеобухватна база података о разноликој музичкој грађи и капацитетима установа за њену заштиту, очување и проучавање (стручност, оспособљеност, компетентност, ефикасност, функционалност) није израђена. Додатно, процес дигитализације музичке архивске грађе одвија се спорадично и неконтинуирано, због неадекватног правног и институционалног оквира, лоше техничке опремљености институција и услед недовољних и нестабилних финансијских средстава.²

¹ У Етнографском музеју могуће је видети гусле, док збирка музичких инструмената у Музеју науке и технике укључује жичане и дувачке инструменте и удараљке.

² Један од примера је дигитализација клавирског опуса Василија Мокрањца. Дигитализација копитаторових дела отпочела је 2014. године кроз пројекат Одељења

Репродукцији културног добра у домену уметничке музике такође се неадекватно приступа. Исидора Жебељан се у Извештају осврће и на проблем издаваштва у домену уметничке музике:

„Да би музика у било ком облику могла да буде изведена, она мора да буде записана, тј. штампана као нотна издања. Ова активност, музичко издаваштво, никада системски није успостављена у Србији. Зато се српска уметничка баштина налази у потпуном расулу. Чак ни партитуре (ноте) најзначајнијих композитора, попут Петра Коњовића и Стевана Христића, нису сређене, па је њихово извођење немогуће. Партитуре многих композитора који нису живи изгубљене су или пропадају у мемљивим подрумима код незаинтересованих наследника.“ (Жебељан, 2012: 2)

Издаваштво (нотна и научна издања) додатно је урушено укидањем Музичко-информативног центра 2006. године, чиме је угашена и солидна база националних рукописа и партитура, као и база података о домаћим композиторима и њиховом опусу. Ипак, у протеклом периоду Министарство културе и информисања подржало је неколико релевантних музичких (нотних) издања, у сарадњи с Удружењем композитора Србије, Музиколошким друштвом Србије и Музиколошким институтом САНУ,³ али, како се наводи у Стратегији развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027. (2017:39), ова пракса се показала недовољном, „будући да ова мера није установљена као системска и континуирана“. У овом документу се додатно истиче да је музичкој издавачкој делатности неопходна подршка ради опстанка у условима све присутнијих нематеријалних електронских облика дистрибуције музике (Ибид.).

Дискографска делатност се такође налази у неповољном положају с обзиром да је стваралаштво домаћих композитора веома мало заступљено у издавачкој делатности ПГП РТС-а,⁴ док се дискографијом остварења националне уметничке музике баве и установе чија примарна делатност није издаваштво, попут Факултета музичке уметности у Београду, Музиколошког друштва

ликовне и музичке уметности САНУ, а уз подршку Министарства културе и информисања Републике Србије. Након две године успешне реализације различитих фаза пројекта, финансијска подршка Министарства је изостала, па је пројекат обустављен. Иницијативу за финализирање пројекта преузима Фондација Василије Мокрањац, те је дигитализација клавирског опуса једног од најзначајнијих националних композитора 20. века у потпуности реализована 2017. године.

³ Најзначајнија је свакако подршка у припреми и објављивању Сабраних дела Коренелија Станковића. Рад на анализи рукописне заоставштине Коренелија Станковића са намером њеног објављивања отпочео је током педесетих година прошлог века и до данас није у целости објављен.

⁴ Од стваралаштва домаћих композитора у последњих осам година ПГП РТС издаје боксет *Музика Љубице Марић* (2010) где је забележен комплетан музички опус ове композиторке, композиције Стевана Мокрањаца *Руковешти Лишурџија Ојело* (2015) и музику из балета *Охридска лејенда* (2015) Стевана Христића. (Доступно на: <http://www.rts.rs/page/rts/sr/pgp/news/1211/izdanja.html?position=0>)

Србије, Одељења Матице српске за сценске уметности и музику и других. Из књиге Марије Маглов „The best of: Umetnička muzika u РGP-u“ можемо сазнати да је оваква издавачка пракса ПГП РТС-а отпочела још током последње деценије прошлог века (Маглов, 2016:101-105). Наиме, стваралаштво домаћих аутора уметничке музике заступљено је у знатно мањој мери након распада социјалистичке државе, док најбројнији корпус издања националних музичких остварења припада домену духовне музике. Издавачка политика у овом периоду заправо је пратила званичне државне вредности пропагиране моделом културне политике „блокиране транзиције треће Југолавије“ (Ђукић, 2010: 228), који је за циљ примарно имао репрезентовање националног идентитета и његову „одбрану“ од света (Ид: 234). Издавачка политика представника јавног сервиса у последњој деценији оријентацију усмерава са домена националне духовне музике на домен етно музике и народног стваралаштва.

И у области дифузије садржаја баштине уметничке музике ситуација је неповољна. С обзиром да за област извођачких уметности и музике регулатива не постоји, културну политику у области музике спроводи Сектор за савремено стваралаштво Министарства културе и информисања, пре свега путем годишњих конкурса за финансирање и суфинансирање пројеката у култури. Као илустрацију маргинализованог положаја националне уметничке музике наводимо податак да је на конкурс Министарства културе и информисања у области музике за 2018. годину подржан 71 пројекат (од укупно 339 конкурсних пријава), од чега се свега пет односи на промоцију дела музичке баштине и дела савременог националног музичког стваралаштва.⁵

Важно је истаћи и да су на репертоарима музичких установа културе које имају статус установа од националног значаја дела домаћих аутора веома мало заступљена, што за последицу има отуђивање публике од баштине уметничке музике и савременог домаћег стваралаштва.⁶ Додатно,

⁵ У питању су следећи пројекти: 53. Мокрањчеви дани дома културе Стеван Мокрањац из Неготина, 27. Међународна трибина композитора Удружења композитора Србије, Трагом српске гитаре невладине организације Нимбус Арт, Награда Стеван Мокрањац Удружења композитора Србије и Звук и реч - програм обележавања 70. годишњице Музиколошког института САНУ. Доступно на: <http://www.kultura.gov.rs/lat/konkursi/rezultati-konkursa-za-finansiranje-ili-sufinansiranje-projekata-iz-oblasti-savremenog-stvaralastva-u-republici-srbiji-u-2018--godini>

⁶ На пример, током 20 година Опера Народног позоришта није имала на репертоару нити једну музичку партитуру домаћег аутора. Ова пракса прекинута је 2009. када је постављена опера Растислава Камбасковића *Хасанагиница* која је укупно имала четири извођења (Стефановић, 2012: 4). Такође, највећи и најзначајнији симфонијски оркестар, Београдска Филхармонија, најчешће током сезоне на свом програму нема дела српских аутора. Неформално истраживање показује да је у сезони 2013/14. ова институција имала, уз један целовечерњи концерт музике из српских филмова, 4,4% српске музике. Годину дана раније, 2012/13, тај проценат био је и мањи, 1,4%, претходне 2011/12 - 2% и 2010/11 - 1,8%. (Ид: 2-3)

Југоконцерт, једина јавна професионална агенција за организацију музичког живота, угашена је због великог финансијског дуга, док БЕМУС од 2014. године укида праксу поруџбине дела домаћег аутора.

Значајну улогу у очувању, преношењу и коришћењу наслеђа уметничке музике има и образовна политика, која треба да валоризује баштину уметничке музике кроз интерпретацију њеног значаја и значења у општем образовању, али и кроз адекватне праксе истраживања и употребе у специјализованом музичком образовању. Наставни планови и програми општег основног образовања у Србији као један од задатака истичу развијање поштовања према културној баштини и потребе да се она негује и унапређује, као и упознавање, чување и поштовање властитог националног и културног идентитета на делима српске књижевности, позоришне и филмске уметности и других уметничких остварења. За предмет музичка култура један од наставних задатака је и упознавање традиционалне и уметничке музике свог и других народа, а за сваки разред наведена су препоручена дела домаћих аутора за слушање. Ситуација је далеко неповољнија у домену специјализованог музичког образовања. Упркос развијеном систему основних и средњих музичких школа, изучавање и извођење дела домаћих композитора није значајно заступљено у званичним наставним плановима и програмима. Национална уметничка музика изучава се искључиво са аспекта историје музике и то само по годину дана у оквиру средњег и академског нивоа образовања. Додатно, пракса обавезног извођења композиција домаћих аутора, ако уопште постоји у наставним плановима и програмима различитих инструмената вокално-инструменталног одсека, веома је слабо заступљена.⁷ Последица маргинализованог положаја националне уметничке музике је стварање професионалног кадра који не поседује довољно знања и компетенција, а често ни заинтересованости, да у својој извођачкој и/или педагошкој пракси ради на очувању, преношењу и коришћењу наслеђа уметничке музике.

Анализа културне политике у области музике и правног оквира у области заштите, очувања и употребе наслеђа уметничке музике указује на њен потцењен и занемарен положај и на недостатак свести о значају, значењу и вредности овог вида наслеђа. Зато је изазов за садашњу културну политику државне управе „одозго“ да најпре афирмише значај овог сегмента културног наслеђа и да усмери јавне практичне политике ка очувању, заштити и коришћењу наслеђа уметничке музике и тако омогући употребу баштине, савремене културе и уметности као стратешког добра (Stanley, 2007:41).

⁷ Тако на пример, за ученике хармонике обавеза извођења композиција домаћег аутора не постоји, док наставни план и програм клавира предвиђа обавезно извођење домаћег аутора свега три пута у току десет година трајања основног и средњег музичког образовања. Интерпретација дела домаћих аутора обавезна је само једном у току академског образовања будућих интерпретатора и педагога уметничке музике.

Управљање наслеђем уметничке музике – поглед „одоздо“

Музиколошки институт САНУ основан је 1948. године од старне Српске академије наука и уметности и Министарства за науку и културу Србије, односно Комитета за високе школе, универзитете и научне установе Народне Републике Србије са циљем да се створи установа за организована научна истраживања из области историје српске музике и музичког фолклора. Угледни српски композитор и писац Петар Коњовић (1883-1970), подстакнут новим Законом о култури који је по узору на совјетски модел организације образовних и научних институција омогућио Академији право да оснива институте, иницира оснивање Института (Петровић, 2010:11).

Институт је у својој седамдесетогодишњој историји био наизменично јединица Српске академије наука и уметности и самостална институција, али у оба случаја са самосталним финансирањем од стране ресорног министарства. Институт је 1958. године од стране САНУ проглашен за научну установу (решење бр. 970/1), да би се организационе прилике промениле 1961. године, када је на основу Закона о организацији научног рада (члан 13. и 14.) и Закона о Српској академији наука и уметности (члан 34. став 2) Извршно веће Народне скупштине Републике Србије донело нову Уредбу о оснивању по којој Институт добија статус правног лица. Одлуком САНУ (бр. 2104/13) од 1971. године Институт је поново постао научна јединица у саставу Академије, што је потврдила и Комисија за културно-историјске науке Републичке заједнице за научни рад (решење бр. 1587/1). Институт је од тада научна јединица САНУ, а његов рад по оствареним пројектним резултатима финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Најновији статус Института у оквиру Српске академије наука и уметности утврђен је Законом о научном раду (2010), Статутом САНУ (2010) и Статутом Музиколошког института (2010). Честе промене правног статуса нису довеле до суштинских промена, а изискивале су многобројне административно – правне активности и финансијске издатке, а неретко и удаљавање запослених од примарног циља проучавања српске музике.-

Када је реч о областима деловања Института, први сарадници и саветници⁸ свој рад започињу разматрањем општих питања проучавања српске музике и њеног позиционирања у оквирима националне културе. Као при-

⁸ Институтом је првих година руководио директор, академик Петар Коњовић, у договору са Саветом, чији су чланови били такође академици и угледни музичари: Коста Манојловић (1890 - 1949), Миленко Живковић (1901 - 1964), Михаило Вукдраговић (1900 - 1986), Предраг Милошевић (1904 - 1988), Бранко Драгутиновић (1903 - 1971). Будући да у професионалних етномузиколога и музиколога код нас у то време није било, први стални сарадник је уз Коњовића била Стана Ђурђ Клајн (1908-1986), тада већ афирмисана као музички писац (Петровић, Медић, 2018:8).

марни задаци издвајају се заштита музичке баштине, отпочињање процеса сабирања материјалне и нематеријалне музичке баштине и формирање научне збирке – библиотеке, нотног архива и фоно-архива са теренским снимцима црквеног појања и народног певања и свирке. Како истиче музиколог Даница Петровић (2010:15), током почетних година рада трагало се за рукописном заоставштином домаћих композитора, која се углавном налазила у приватном поседу, радило се на пописивању архивских и рукописних збирки музичких и певачких друштава, разматрана су питања лексикографског и библиографског рада и припреме критичких издања – покренута је припрема критичког издања дела Стевана Мокрањца и започет је рад на анализи рукописне заоставштине Корнелија Станковића (1831 - 1865) са намером да се омогући њено објављивање.

Из почетних разматрања и првих иницијатива тек основаног Института, искристалисала се потреба за оснивањем неколико одсека. Први предложени план рада изнет на седници Већа Музиколошког института 22. 01. 1949, измењемо у целости како би показали да проблем системског приступа музичкој уметности постоји више од пола века, али и како би илустровали једну од првих пракси свеобухватног приступа идентификацији, заштити, истраживању и коришћењу националне музике и њеног наслеђа.

ПРВИ ПЛАН РАДА МУЗИКОЛОШКОГ ИНСТИТУТА КОЈИ ЈЕ ЗА 1949. ГОДИНУ ИЗЛОЖИО УПРАВНИК ПЕТАР КОЊОВИЋ

I одсек – организација рада у музикологији

1. Попис места и лица с којима треба успоставити контакт ради сабирања материје у вези са радом у Институту.
2. Стицање што већег броја података о раду сродних институција у земљи и иностранству.
3. Организовати у Београду предавања и дискусије са ширим кругом стручних сарадника о циљевима и задацима Института.

II одсек – фолклор

1. Доћи до најосновнијих пречишћених принципа у поступку.
2. Уредити картотеку народних мелодија.
3. Израдити библиографије.
4. Допуна и ревизија досадашњих радова на фолклору.
5. Збирање материјала, организовање рада на терену.

III одсек – архив

1. Прикупити архиве београдских музичких друштава.
2. Биографско скупљање материјала.
3. Издајствовати премештање оставштина појединих композитора у посед Института.

IV одсек – критичка издања

1. Питање уџбеника.
2. Рад у музичким институцијама.
3. Општа музичка проблематика; критика, анализа и класификација дела о којима је створен суд.
4. Издања наших репрезентативних дела уз издања и критички суд.

V одсек – лексикографија, библиотека

1. Почетак рада на терминолошком речнику; библиотека, лексикографски рад.

(САНУ, 1949)

Први предложени план рада јасно говори о друштвеним потребама, уједно откривајући и ентузијазам, посвећеност, али и неискуство предлагача, јер су за спровођење активности у горенаведеним тематским областима потребни далеко развијенији организациони, кадровски и финансијски капацитети. Поред недавног повећања броја запослених, Институту у осталим областима до сада није омогућено да наведене капацитете унапреди, што сведочи о континуираном маргинализованом и потцењеном положају националне музике и њене баштине.

Из овако широко постављеног плана током прве деценије рада утврђене су основне области деловања, које и данас представљају окосницу научно-истраживачког рада: (1) историја српске музике од средњег века до краја 19. века, (2) новија српска музика и општа музиколошка проблематика, (3) музички фолклор (Петровић, 2010:18). Од 1987. године научно-истраживачки рад био је обухваћен једним општим пројектом: „Музиколошка и етномузиколошка истраживања“, у оквиру ког су постојала четири потпројекта: „Музиколошка и етномузиколошка истраживања“ (199-2000), „Традиционално и ново у српској музици“ (2001-2005), „Музика на раскршћу – европски и балкански оквири српске музике“ (2006-2010), „Идентитети српске музике од локалних до глобалних оквира: традиције, про-

мене и изазови“ (2011-2018) (Петровић, Медић, 2018:9). Истраживачки рад свеукупно малог броја истраживача углавном се заснивао на личним афинитетима и био је усмерен на појединачне теме у оквиру широке области музичке уметности.

Музиколошки институт има разгранату издавачку делатност. Током више од пола века постојања издато је преко тридесет научних монографија и тематских зборника. Посебна пажња поклања се фундаменталним истраживањима и издавању извора за историју српске музике, односно нотним издањима народне, духовне и уметничке српске музике. Од 2001. године Институт издаје међународни научни часопис Музикологија, у коме студије, расправе и чланке објављују водећа имена домаће и светске науке. Током свог постојања Институт је издавао и звучна издања, док је последњих година приметан пораст дискографских активности, посебно од 2010. године када је у сарадњи са Радио Београдом покренут пројекат „Пробуђени архив“ у оквиру ког се објављују дискови са снимцима дела српских аутора похрањених у фоноархиву Радио Београда.⁹

Музиколошки институт је прва установа у Србији која је отпочела са организовањем научних скупова из области музикологије и етномузикологије. Ова пракса установљена је током осамдесетих година прошлог века, док су научни скупови испрва били посвећивани појединим домаћим композиторима, а касније и другим темама. Радови са научних скупова објављују се на српском и другим језицима у посебним тематским зборницима.

Институт поседује библиотеку са књигама и часописима из области музикологије, етномузикологије и сродних научних дисциплина, фонотеку грамофонских плоча, аудио-касета и компакт-дискова, збирке етномузиколошких нотних и звучних записа са теренских истраживања, колекцију микрофилмова хиландарских рукописа, збирку фотографија и веома разноврсну архивску грађу из националне музичке историје. Још од његовог оснивања у Институт је пристизала различита грађа, а стални и хонорарни сарадници залагали су се да се она сачува и допуни новим садржајима, о чему сведочи Извештај о раду за 1948. годину у коме се наводе планови о сакупљању и откупу архивске грађе, препису збирки записа фолклорне и духовне музике и обезбеђивању буџета за набавку књига и часописа (Милановић, 2010: 102).

Колекција Архива Института садржи уникатне рукописе и преписе, стара издања, преписке, дневнике, необјављене биографске и аутобиографске белешке, званична акта, концертне програме и другу документацију. Пионирска улога у настанку фонда Архива Института припада Стани Ђурић-Клајн, која је започела рад на прикупљању архивског материјала и

⁹ Више о појединачним резултатима Института могуће пронаћи у чланку Данице Петровић „Музиколошки институт САНУ (1948-2010)“ (2010), али и на званичној интернет презентацији ове установе (www.music.sanu.ac.rs).

која је својим активностима пресудно утицала на ширење овог сегмента Музиколошког института.¹⁰ Садржај целокупне архивске грађа у Институту чини око 2.000 докумената подељених у четири целине: нотни материјал, литерарна сведочанства, одликовања и други предмети и фотографије. Након пресељења Института у зграду у Кнез Михаиловој бр. 36, 2007. године, колекција добија засебну просторију, у којој се чувају и посебни фондови заоставштина српских музичара, као и преостали примерци тиража издања Института. Додатно, у Институту постоји посебна евиденција о корисницима архивске грађе, која сведочи о структури и бројности корисника, као и о циљевима њеног коришћења. Испрва, Архив Института је био затвореног типа, док се доласком академика Димитрија Стефановића на место директора Института (1979) ова пракса мења и архивска колекција Института бива отворена за све категорије корисника. Такође, академик Стефановић је уз помоћ научне сараднице др Данице Петровић и спољних сарадника (Слободанка Гведарица, Љиљана Тодић и Слободан Варсаковић) иницирао, организовао и спровео у дело пописивање и каталогизирање архивске колекције (Васић, 2015:82).

Интегрални део Архива представља Фонд заоставштина, који је као засебна збирка формиран 1984. године. Грађа испрва није пописивана, али како се временом увећавала, током седамдесетих година приступило се њеној обради и класификацији, уз често консултовање са стручњацима из области архивистике (Милановић, 2010:103). С обзиром на специфичност и разнородност грађе (од рукописних и штампаних нотних издања, преко разних писаних докумената, до преписке и фотографија), али и потребу да материјали што пре буду у функцији, грађа је пописана заједно и разврстана је по ауторима, односно, детаљна класификација и категоризација архивског материјала по различитим, засебним регистрима није спроведена. Како наводи Биљана Милановић (Ибид.), услови за спровођење ове активности не постоје, будући да она не би могла да се спроведе без одговарајућег стручног тима сачињеног од музиколога и архивиста који би на овом послу радио дуго и континуирано.

Библиотека Института поседује преко 10.000 књига, од којих су најзаступљеније оне о музикологији и ентомузикологији, али и оне које припадају граничним научним дисциплинама – наука о књижевности, историја, историја уметности, етнологија, богословија, естетика, итд. Формирање библиотечког, али и архивског фонда и набавка значајних публикација

¹⁰ Више о активностима Стане Ђурић-Клајн и других сарадника Института у развоју Архива Музиколошког института САНУ могуће је пронаћи у тексту Александра Васића „Архив Музиколошког института САНУ. Колекција докумената, аутографа, преписа, старих нотних издања и фотографија“ и чланку Биљане Милановић (2010) „Фонд композиторских заоставштина у Музиколошком институту САНУ.“

новонастали Института заснивало се на откупима књига и нота из антикварница, куповини од приватних лица, преузимању докумената и књига из других установа, на поклањању и размени са сродним библиотекама у земљи и иностранству. Пракса куповине није била толико честа, с обзиром на скроман буџет Института, па се на тај начин често пропуштала могућност допуњавања фонда важним документима (Милин, 2010: 60). Фонд нотних издања Библиотеке у највећој мери чине дела домаћих аутора добијана на поклон од Удружења композитора Србије и Савеза композитора Југославије. Посебна пажња посвећује се употпуњавању фонда савремене српске музике, у ком се налазе комплетна издања Одељења ликовне и музичке уметности САНУ, као и издања Удружења композитора Србије и појединачна нотна издања.¹¹ Посебно је значајан фонд домаће и иностране музичке периодике, док збирка грамофонских плоча, касета и компакт-дискова представља најмање обиману јединицу Библиотеке. Звучни записи класичне музике укључују дела српских композитора 19. и 20. века у издању ПГП РТС-а и издавачких кућа из центара бивше Југославије, као и комплетна издања компакт-дискова савремених српских композитора чији је издавач Савез композитора Југославије.

Током времена фонд Библиотеке Института постао је толико обиман да је један од актуелних проблема данас питање адекватног смештаја постојећих и будућих издања. Библиотека је отвореног типа и налази у радним просторијама Института, али и у ходнику и подруму зграде у којој је смештен Институт, што додатно отежава рад и заштиту.

Библиотечки и архивски фондови по квалитету и обиму садржаја представљају грађу од изузетног значаја за националну музичку и културну историју, а по врсти грађе коју чува Институт је уз Библиотеку Факултета музичке уметности једина специјализована установа овога типа у земљи. Библиотека и Архив Музиколошког института у правном смислу не представљају јавну установу, већ су интегрални део Института, који је од свог оснивања званично организован и финансиран само и искључиво као научна институција. Ово даље значи да, иако поседује музичку документацију од примарног националног значаја, Институт нема засебну стручну службу која би се о њој старала. У недостатку системске подршке и новчаних средстава како би се у рад укључило особље специјализовано за архивске и библиотечке послове, поред свог основног научног рада, обраду, чување, конзервацију и издавање архивске грађе од самог почетка обављају научни радници запослени у Институту (Милановић, 2010: 101). Проблеми

¹¹ Занимљив је пример нотног записа виолинског концерта у d-молу Петра Стојановића., јер се ова композиција налази у списку препоручене литературе за средње музичке школе, а ноте су дуго времена биле доступне искључиво у Музиколошком институту (Васић, 2010: 84).

на које се наилази у очувању ових колекција примарно се тичу обраде и регистровања новоприспеле грађе, потенцијалних оштећења које доноси време, дигитализације и електронске каталогизације.

Сагласно идеји о чувању и презентацији националне културне баштине на дигиталним медијима, као важан сегмент рада Института у предстојећим деценијама примарно се издваја дигитална обрада грађе. Дигитализацијом се драгоцену грађу чува од даљег пропадања и оштећења и постиже се њена неупоредиво већа доступност за стручну обраду, представљање и презентацију у националним и међународним научним и ширим друштвеним оквирима. Ипак, треба имати у виду да у Музиколошком институту није запослен ниједан информатичар или програмер, као и да Институт тек од краја 2011. године располаже адекватном техничком опремом, која је омогућила почетак рада на настанку дигиталног фонда (Васић, 2015: 90).

Како се проблему недостатка библиотекара и/или архивисте не назире решење, а с обзиром на потребу за очувањем постојеће грађе, сарадници Института активни су на допунским пројектима изван својих основних научних пројеката.¹² Свест о одговорности за очување постојећих снимака, као и могућностима нових технологија, постојала је и постоји код сарадника Института у пуној мери, али је остваривање ове врсте задатака у великој мери било ограничено финансијским могућностима и нестабилним изворима финансирања. Средства за реализацију различитих пројеката дигитализације обезбеђују се кроз конкурсе Министарства културе и информисања и Секретаријата за културу града Београда. Имајући у виду да ови конкурси подразумевају једногодишњи циклус финансирања, пројекти дигитализације различитих збирки, фондова или заоставштина најчешће су подељени у неколико једногодишњих фаза рада. Како подршка надлежних институција културе није континуирана, онемогућена је и комплетна дигитализација одређених збирки, као и систематичнији приступ дигитализацији богатог и разноводног институтског фонда националне уметничке музике.

Међутим, с обзиром на скорашњи почетак рада Аудиовизуелног архива и центра за дигитализацију САНУ, ситуација у овом домену би могла постати повољнија. Управник овог центра, професор Радослав Зеленовић, истиче да ће се дигитализовати грађа унутар Академије, али и бројна грађа ван ње, како би се направила својеврсна дигитална лична карта САНУ и наше културне и научне баштине.¹³

Различите активности које за циљ имају популаризацију науке, као и пракса представљања резултата истраживања широј јавности присутна

¹² Више података о реализованим и актуелним пројектима дигитализације Музиколошког института САНУ могуће је пронаћи у тексту „Дигитална музикологија“, Александра Васића (2015).

¹³ *Политика*, 18. септембар 2018. <http://www.politika.rs/sr/clanak/411386>

је од самог почетка рада Института. Поред редовних јавних предавања у оквиру програма „Форум Музиколошког института САНУ“, активан је и Студијски хор Института који изводи и снима стару и новију српску музику. Сарадници института организују и округле столове, изложбе, концертна предавања и летње школе (Концертна изложба „Предратни музички албуми српских породица, изложба „Прво београдско певачко друштво. 150 година“, летња школа црквеног појања „Корнелију у спомен“, и др.), учествују у културним манифестацијама (нпр. Ноћ музеја) и радио и телевизијским емисијама, као гости, али и као реализатори.

Истраживачка делатност, као и богат фонд и широк спектар архивске и библиотечке грађе Института, сведочи о важности ове институције у проучавању наслеђа српске музике, али и о потреби актуелизације питања музеолошке обраде српске музике и увођења интегративне заштите наслеђа националне музике. Збирке које се налазе у поседу Института значајне су за интерпретацију наслеђа уметничке музике, будући да садрже и комплетне зоставштине релеватних националних композитора, као и појединачна остварења из области оркестарске, камерне, хорске, вокално-инструменталне, дечје музике и других жанрова, која по свом квалитету поседују предуслове за опстанак на концертним репертоарима. Активности Института показују посвећеност представника струке и указују на потребу стратешког повезивања музикологије, извођаштва и издаваштва. Ипак, овај проблем представља комплексну тему која захтева детаљнију елаборацију посебних проблема, док је у овом контексту потребно нагласити да активности и збирке Музиколошког института, али и стручност и искуство научних радника активних на пословима заштите, истраживања и употребе музичке баштине, представљају важне ресурсе на које би требало рачунати у организовању и реализацији дугорочних пројеката управљања овим видом културног наслеђа.

Закључак

Истраживање указује на недостатак адекватног вредновања значаја и значења наслеђа уметничке музике и на њен дискриминисан положај у српској култури. Наведени примери показују на неразвијен систем јавне заштите и коришћења баштине уметничке музике, непостојање кохерентне политике њене заштите, очувања, употребе и презентације, као и на недостатак подршке јавних практичних политика „одоздо“ (културна, образовна, научна, и др.) одрживом развоју овог вида баштине. Иако прикупљање, сређивање, чување, одржавање и коришћење културних добара, као и предлагање и праћење спровођења мера њихове заштите и старање о њиховом коришћењу представља законску обавезу делатности заштите (члан 65,

Закона о културним добрима), наведене иницијативе евидентирања, очувања, заштите, интерпретације и коришћења наслеђа уметничке музике потекле су од установа које немају политички, правни и финансијски легитимитет да њоме управљају, као ни законску обавезу да успоставе систем заштите и коришћења баштине уметничке музике. Без адекватног управљања културним наслеђем, које подразумева дијалог савремене културе и прошлости, наслеђе је угрожено, а систем јавне заштите и коришћења баштине губи сврху.

Истраживање указује и на недевољно системски уређене елементе социокултурног циклуса у домену уметничке музике у Србији, па се као последица јављају неадекватни услови да баштина уметничке музике буде доступна и приступачна стручној и широј јавности, али и да неоштећена буде пренета будућим генерацијама.

За превазилажење постојећих проблема, неопходна је најпре валоризација наслеђа уметничке музике и њена афирмација у систему заштите и коришћења културних добара. Системско решење културне политике било би најпре формирање централне установе очувања и заштите националне уметничке музике и њеног наслеђа, на шта је више пута апеловала струка. Други корак подразумевао би диверзификацију програма кроз уланчана стратешка партнерства (Драгићевић-Шешић, Драгојевић, 2005) са образовним, научним и културним институцијама и другим заинтересованим странама, са циљем интерпретације вредности и значаја овог вида наслеђа, како би оно постало емоционално и интелектуално доступно различитим друштвеним групама (Ђукић, 2017:293). Коначно, интерпретација би, као комуникациони процес, кроз јавно деловање и промоцију подстакла и разумевање, учење, истраживање и уживање шире јавности у богатом наслеђу уметничке музике.

Литература:

- [1] Васић, А. (2010). *Архив Музиколошкој институту САНУ. Колекција докумената, аудиографа, прелиминарних издања и фотографија*, „Музикологија“ бр. 10, стр. 71 – 100, Београд: Музиколошки институт Српске академије наука и уметности.
- [2] Васић, А. (2015). *Дијална музикологија*, „Дијална хуманистика : тематски зборник“ бр.1, стр. 79-94, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- [3] Dragičević - Šešić, М. Stojković, В. (2011). *Kultura: menadžment, animacija, marketnig*, Beograd: Clio.
- [4] Dragičević Šešić, М., Dragojević, S. (2005). *Menadžment umetnosti u turbulentnim okolnostima*, Beograd: Clio.
- [5] Ђукић, В. (2010). *Држава и култура: Студије савремене културне политики*, Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију, Факултет драмских уметности.
- [6] Ђукић, В. (2017). *(КА)КО смо? Студије културе, памћења и политики идентитета у Србији*, Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију, Факултет драмских уметности.
- [7] Maglov, М. (2015). *The best of: Umetnička muzika u PGP-u*, Beograd : Fakultet za medije i komunikacije.
- [8] Милановић, В. (2010). *Фонд композиторских заоставштина у Музиколошком институту САНУ*, „Музикологија“ бр. 10, стр. 101-139.
- [9] Милин, М. (2010). *Библиотека Музиколошкој институту САНУ*, „Музикологија“ бр. 10, стр. 59-71, Београд: Музиколошки институт Српске академије наука и уметности.
- [10] Петровић, Д., Медић, И. (2018). *Музиколошки институт Српске академије наука и уметности*, „Звук и реч“, стр. 8-9, Београд: Музиколошки институт Српске академије наука и уметности.
- [11] Петровић, Д. (2010). *Музиколошки институт Српске академије наука и уметности (1948–2010)*, „Музикологија“ бр. 10, стр. 11-58, Београд: Музиколошки институт Српске академије наука и уметности.
- [12] Stanley, D. (2007). *Recondita Armonia: A Reflection on the Function of Culture in Building Citizenship Capacity*, Council of Europe Publishing.
- [13] Хајдегер, М. (1996). *Извор уметничког дела*, Београд: Слово.

Електронски извори:

- [1] Димитријевић, М. (2018). *Сређене историје Центра за дигитализацију САНУ, Политика*, 18.09.2018. <http://www.politika.rs/sr/clanak/411386> (20.10.2018.).
- [2] Жебељан, И. (2012). *О стању српске уметничке музике*. <http://www.nsk.gov.rs/doc/zakljucci/O%20stanju%20srpske%20umetnike%20muzike.pdf> (18.10.2018.).
- [3] *Закон о културним добрима*, Службени гласник Републике Србије бр. 71/94. <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/zakon-o-kulturnim-dobrima.pdf> (22.10.2018.).
- [4] *Записник седнице Већа Музиколошког института САНУ (1949)*. <http://www.music.sanu.ac.rs/Dokumenta/PrviPlanRada.pdf> (19.10.2018.).
- [5] Министарство културе и информисања Републике Србије (2017). *Стратегија развоја културе Републике Србије од 2017. го 2027*. <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-/-nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-.pdf> (18.10.2018.).
- [6] Стефановић, И. (2015). *Неколико погледа на ситуацију у музичкој култури и уметности 2015*. <http://www.nsk.gov.rs/doc/Analiza%20situacije%20u%20muzickoj%20kulturi%20i%20umetnosti%20u%20Republici%20Srbiji.pdf> (18.10.2018.).
- [7] UNESCO (2003). *The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. <https://ich.unesco.org/en/convention> (16.10.2018.).

Sara Mandić
*Faculty of Dramatic Arts, University of Arts in Belgrade
Belgrade, Serbia*

MANAGING THE CLASSICAL MUSIC HERITAGE IN SERBIA

Abstract: *The paper explores the practical system of protection and use of the classical music heritage. It considers the problem of the institutional responsibility of preserving, using and presenting the heritage of classical music, as well as the position of the heritage which isn't protected. The theoretical-empirical research method is based on the theory of cultural management and cultural policy, which serves as a theoretical framework for the analysis of public policies towards classical music. Empirical research is based on the case study of the Institute of musicology SASA, since this institution has the widest range of activities directed towards the preservation, research and use of musical heritage. Research points to the underdeveloped system of public protection of this type of heritage and on the absence of coherent policy concerning its safeguard and interpretation. The paper advocates the valorization and affirmation of the classical music heritage, as well as the strategic approach to its protection and use, in order to establish a dialogue between the safeguarding, publishing and performing of classical music heritage, thus creating the conditions for an adequate interpretation of the value and significance of this type of heritage for modern society.*

Key words: *Cultural Heritage, Classical Music Heritage, Cultural Policy, Cultural Heritage Management, Institute of Musicology SASA*

Др Радмила Михајловић

РАИ

Рим, Италија

СРЕДЊА И ЈУЖНА ИТАЛИЈА: ПОГЛЕД НА ИМИГРАЦИОНЕ ПРОЦЕСЕ СРБА И СРПСКУ КУЛТУРНУ БАШТИНУ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ 9. И 19. ВЕКА

Апстракт: *Италија је оувек била једна од најпривлачнијих места српских исељеника. Српске културне споменике налазимо широм Апенинској полуострва и они сведоче о непрекидним везама и присуству Срба на овим просторима. Трагови српске културе у Италији датирају из разних временских периода. Само током XV века, италијанска историографија је забележила чак седам сеоба Срба у средњу и јужну Италију. Било да се ради о материјалним или нематеријалним културним добрима, културна баштина коју су оставили је немерљиве историјске вредности и универзалној културној значаја.*

Кључне речи: *Италија, сеобе, српска култура, култи Свете Пешке, српски краљеви.*

УВОД

Срби спадају у дијаспоричне народе. Од искона, српски народ се сели из најразличитијих разлога, добровољно или присилно. Са ужег простора Балкана, од 1459. године теку масовније сеобе Срба¹ о којима постоје трајни историјски записи. То раздобље лутања и прихватања привремених духовних и политичких престоница траје, са мањим прекидима, све до средине 19. века, када Београд постаје главни град обновљене српске државе.

Италија је одувек била једна од најпривлачнијих мета српских иселеника, па трагове српске културе, материјалне и нематеријалне, налазимо широм Апенинског полуострва. Најчешће се ради о културним споменицима велике историјске вредности и немерљивог културног значаја. Нажалост, они скоро да се више и не помињу као српски, нити се везују за Србију и Србе, без обзира на, још увек присутне, недвосмислене индикаторе и карактеристике њиховог порекла. Следи приказ имиграционих процеса Срба у средњу и јужну Италију у периоду између 9. и 19. века и на српску културну баштину коју су на овим просторима оставили.

І. СРПСКО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ У СРЕДЊОЈ ИТАЛИЈИ

Миграциони процеси Срба на овом простору приказују се организовани по административним територијалним јединицама данашње Италије. Масовност српских миграција посебно се везује за источне делове централне Италије и то за регионе Марке и Абруцо.

1.1. ЛАЦИО

За регион Лација се не везују масовније миграције Срба, али су од изузетног значаја културни трагови које су у Риму оставиле, пре свега, три изузетне српске жене: велика краљица Јелена, краљица Катарина Косача Котроманић и Милена Павловић Барили.

1.1.1. Ватикан: дарови велике краљице Јелене

Српска велика краљица Јелена (око 1236 – 1314), супруга краља Стефана Уроша I, даровала је римској цркве Светог Петра скупочену икону Св. Петра и Павла која се чува у Ватиканским музејима. Икона је малих димензија (75,5 x 51 cm), осликана је на златној подлози на јаблановом дрвету.

¹ Смедерево се 1459. године без борбе предаје Турцима, а српска деспотовина дефинитивно губи самосталност и пада под пуну турску власт.

1.1.2. Рим: црква „Ара Коели“: Катарина Косача Кошроманић

У Италији се налази и гроб српске принцезе, а босанске краљице Катарине Косаче Котроманић (1425-1478). Катарина је рођена у Благају код Мостара од оца Стефана Вукчића Косаче, херцега (војводе) светог Саве и господара земље која данас по њему носи име Херцеговина. Мајка јој је била Јелена Балшић, кћер зетског великаша Балше Балшића и унука Јелене Лазаревић, кћери кнеза Лазара Хребељановића и Милице Немањић. Њена удаја, 26. маја 1446. године, за босанског краља Стјепана Томаша и прелазак у католичку веру, требало да учврсти савез две земље у рату против надирућих Османлија. Турско освајање и погибија последњег босанског краља приморало ју је да се склони у Дубровник, а потом у Рим, где ће живети до смрти, октобра 1478. По последњој жељи, сахрањена је у цркви Санта Марија у Ара Коели, поред Римског Капитола, најзначајнијој цркви римског народа.² Гроб јој је постављен пред главним олтаром цркве. Надгробна плоча је била украшена ликом краљице с круном на глави, с краљевским плаштом на раменима, у рељефу у природној величини (1,78 м). Са обе стране фигуре уклесана су два грба: породице херцега Косача и краљевски босански. Испод надгробне плоче, био је постављен натпис на српској ћирилици који је краљица Катарина сама за живота написала. На поруци за вечност, она изричито наводи своје српско порекло, речима да је да је „кћер Стефана, витеза Светог Саве, од порода Јелене, из дома Стефана крунисаног“. Током реконструкције цркве 1590, гроб краљице Катарине је померен на друго место, а надгробна плоча је постављена са десне стране олтара. Данашњи натпис није онај оригинални, већ лош превод са српског на латински из 1545. римско калиграфа Ивана Палатина.³

² Santa Maria in Ara Coeli, најзначајнија црква народа Рима. Све до XV века, била је место у којој су се одржавале парламентарне дебате Римљана, где су се доносиле одлуке које је сенат објављивао као законе. Како је то 1445. потврдио и папа Еуген IV, црква је представљала својеврсни парламент римског народа. О њеном значају говори и податак је у њој одржан и тријумф у част победе код Лепанта 1571. Последњег дана у години, сваке године се у овој цркви служи Те Деум, молитва захвалности Богородици римских грађана. У унутрашњости цркве су сахрањени папа Онорио IV, бројни кардинали и славне личности.

³ Alfred von Renmont, *Geschichte der Stadt Rom*, Berlin: Verlag der Koeniglichen geheimen Ober-Hofbuchdrucerei R.v. Decker, 1868, 571. У српски превод је унета исправка и одговара оригиналу натписа на ћирилици који је сама краљица Катарина у опоручи оставила. Каснији латински превод и препис гласи: Catharinae Reginae Bosniensi Stephani ducis San[c]ti Sabbae sorori ex genere Helenae et domo principis Stephani natae Tomae regis Bosnae uxori quantum vixit annorum LIIII, et obdormivit Romae anno Domini MCCCCLXXVIII dei XXV octobris monumentum ipsius scriptis positu.

1.1.3. Некатоличко гробље: српска колонија вечности

На Некатоличком гробљу у Риму, старом и огромног угледа, почива највише енглеско, немачко и руско племство, најчувенији светски песници, уметници, политичари, дипломате, револуционари. На истом месту се налази и својеврсна српска колонија вечности. У окружењу светских великана сахрањена је Милена Павловић Барили, посланик у Лондону и министар финансија Краљевине Југославије Ђорђе Ђурић⁴, Драго Поповић, морепловац, трговац и бродовласник, велики српски патриота, али и пријатељ Гарибалдија и грофа Кавура. Крај руског кнеза Сергија Александровича, почива српски војвода Добросав Јевђевић са мајком Анђелијом. Ко се осврне по гробљу, прочитаће и друга српска имена: Бешчић Јулијана из Аде (1882-1962), Бољевић Ристо из Подгорице (1910-1987), српски војници умрли на лечењу после извлачења из Албаније: Чола Угљеша из Мостара (1890-1918), Ђаковић Драгољуб из Прењина (1880-1917), Павићевић Вуле из Крагујевца (1887-1917) и болничарка Вељковић Милица из Београда (1875-1917). На овом маленом гробљу, крај оних који су представљали елиту света између XVIII и XX века, почива и Цигановић Јосип из Медака (1922-1985), Јакшић Сава из Српских Моравица (1892-1944), Гончаров Михајло из Београда (1930-1975), Ђурић Наталија из Велеса (1906-1997), Бранко Доброта (1905-1994), Драгутин Николић (1902-1994), Јањевић (+ 1908), Гламузина (+1996), Богдан Богуновић (+1989), Рада Николе Микалаковић, Јелена Костић Поповић, Јелена Вучковић. Ово чувено римско гробље на ком су десетине Срба пронашли свој кутак за вечност, симболични је део једне заборањене Србије.

1.2. ЕМИЛИЈА - РОМАЊА

1.2.1. Анкона и Болоња: шрајом Божидаревића

За градове Анкона и Болоња, везује се име српске породице Божидаревић, која је из Херцеговине, преко Дубровника, доспела у Италију и оставила дубоки траг у историји своје нове домовине. О њиховом друштвеном значају и величини сведоче здања која су подигли у Анкони и у Болоњи и која још носе њихово име.

Иако се Анкона налази у региону Марке – о чему ће бити речи у следећем поглављу, говорићемо о њму на овом месту, зато што је он тесно везан за српску фамилију Божидревића и временски претходи њиховом пресељењу у Болоњу. У Анкони је Михаило (Михо) Божидаревић 1550.

⁴ Ђорђе Ђурић (1880-1959), је био и професор Правног факултета у Београду и члан делегације Краљевине СХС на 7. и 9. заседању Скупштине Друштва народа.

године купио зграду саграђену још у XIV веку као прву у граду, од које још постоји камени темељ средњовековног торња. Зграда је и данас једна од најлепших у граду. У њој се од 1973. налази градски музеј тзв. Пинакотека. Године 1865, из Анконе су се сви чланови породице преселили у Болоњу.⁵ За дом су купили палату саграђену 1740. на огромном поседу који је обухватао њиве, воћњак и велики врт. Посед је потом организован у три засебне целине, по моделу у моди крајем XVIII века. Класични врт се налазио око палате, иза њега су биле цветне жардињере и стаклене баште, а одатле се ширио огромни парк са језером са осликаним дном. Коњушнице су биле у близини жардињера и до ње се уздизао торањ средњовековног изгледа који још постоји. Парк палате Божидаревића са стаблима црног ораха, америчког јавора, кедра са Хималаја, циновског кинеског дуда, медитеранске кошћеле, хавајске палме, дивљег кестена и храстове црнике, био је надаљко чувен, нарочито током XIX века. Био је прави рај на земљи у који је волео да долази и славни песник Ђозуе Кардучи.⁶ Парк је 1938. године продат и испарцелисан. Палата одавно није у поседу Божидаревића, али још увек носи њихово име.

1.3. MAPKE

Досељавање Срба у ову италијанску покрајину датира пре турске инвазије на Балкан и везује се, пре свега, за период друге половине XIV века. У документима из овог и каснијег периода, забележена су њихова имена, професије, имања, пословања, али и начин живота и жеља да очувају свој језик, веру, обичаје и традицију. Иако у томе нису успели, иза себе су оставили непобитан траг свога постојања и културног памћења. Он се надасве очитује у култу Свете Петке (*Santa Veneranda*) који су овамо пренели и предали на тло Италије. У славу светитељке, подигли су бројне цркве, посветили јој капеле, оснивали братства. Веза Свете Петке и српских досељеника православне вере је неоторива. То потврђује чињеница да цркве Свете Петке славе црквену славу 26. јула, по православном календару, а не 14. новембра, датум који за празник Свете Петке одређује календар Католичке цркве. Култ светице је међу Србима досељеницима био толико јак и виталан, да се и данас присуство цркве Свете Петке било где у Италији, сматра за сигуран знак да су у том крају боравили.

⁵ Storia della famiglia Bosdari, dal sito dell'Archivio di Stato di Bologna; De' Vidovich, Renzo, *Albo d'Oro delle famiglie nobili patrizie e illustri nel Regno di Dalmazia*, Trieste: Fondazione Scientifico Culturale Rustia Traine, 2004.

⁶ Giosuè Carducci (1835-1907), републиканац, а касније монархиста је основао неокласицистички књижевни покрет који поезијом реагује на романтизам свога доба. Добитник је Нобелове награде за књижевност 1907.

1.4. АБРУЦО

Најстарије сведочанство о досељавању Срба на ово подручје датира из 1290. године, када су донети специјални закони који су изричито одређивали порез који су српски досељеници морали да плаћају. Срби су овамо највероватније стигли бродовима преко луке у Васту, јер је она од најстаријих времена одржавала јаке трговачке везе са Далмацијом. Већ током XIV века, у Васту је постојала српска четврт у којој су Срби имали и своју цркву посвећену Светом Николи Српском (*San Nicola degli Schiavoni*) која, нажалост, више не постоји. По попису од 1522. године, у Васту је живело укупно 799 породица, од којих су чак 50 биле српске и имале свог свештеника. О месту, изгледу и начину живота досељених Срба сведочи италијански теолог, књижевник и путописац Серафино Раџи.⁷

Турско освајање Цариграда 1453. и пад Византијског царства означили су период још масовнијих миграција становништва са Балкана на ове просторе. Нарочито је Краљевство Напуља, коме је припадала и територија Абраца, широкогрудно прихватило Србе и пружио им гостопримство. Међу историјски потврђеним селима српског порекла наводе се Купело (*Cupello*), Вилафонсина (*Villafonsina*) и Скијави ди Абрацо (*Schiavi di Abruzzo*) на територији данашњег округа града Кјети (*Chieti*). У овим крајевима су се Срби населили пар векова пре пада Цариграда. После пада Цариграда, Срби су се населили у села Моцагроња (*Mozzagrogn*) и Вила Скорчиоза (*Villa Scorciosa*), у Сант Аполинаре (*Sant'Apollinare*) код Сан Вита Кјетског (*San Vito Chietino*), у Вилу Станацо (*Villa Stanazzo*) код Ланчана (*Lanciano*), у Касакандитела (*Casacanditella*), у Трељо (*Treglio*), Торевекја Театина (*Torrevecchia Teatina*) и у још низ мањих села и заселака. Становнике ових локалитета још увек у дијалекту називају „Словени“ (*schiaivùne*).

II. СРПСКО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ У ЈУЖНОЈ ИТАЛИЈИ

Миграциони Срба процеси у јужну Италију трају још од најстаријих времена. Изузетно су значајни дарови српских краљева базилици Светог Николе у Барију, али се српске сеобе у ове крајеве, њихова масовност и концентрација културног наслеђа посебно везује за пад српске деспотовине и долазак деспота Стефана слепог у Италију. Од 1465. па све смрти 9. октобра 1476. године, последњи миропомазани - законити српски деспот живеће у Београду на Варму у околини Удина. О важности српског двора и Београда

⁷ Serafino Razzi, *Diario di viaggio di un ricercatore (1572)*, Firenze: Nerbini, 1971. Доминикански свештеник и каснији супериор доминиканске опатије и викар бускупије у Дубровникз, Фирентинац Серафино Раџи (1531-1613) је оставио дела великог историјског значаја. Између осталог, 1595. је написао прву историју Дубровника *La storia di Ragusa*.

на Варму сведочи и податак да су Венецијанци при двору деспота Стефана имали свог сталног амбасадора. Познато је да је деспот Стефан на двору имао личног секретара, да је у граду био српски војни гарнизон, као и да је из Смедерева овамо собом донео и породичну библиотеку. После деспотове смрти и све до краја 15. века, Београд на Варму ће остати седиште српског двора. За деспотом је у сеобу у Италију кренула маса народа и миграције су текле у више наврата. Многи су га пратили на север Италије, али је највећи део Срба остао у средњој и јужној Италији.

2.1. ПУЉА

2.1.1. Бари

Када се помене италијански град Бари, свако одмах помисли на веле-лепну, надалеко чувену базилику Светог Николе. Мало ко, међутим, зна да су највећа знамења ове цркве дарови српских краљева.

Да поменемо само неке: сребрни олтар баснословне вредности српског краља Уроша II Милутина из 1319.⁸ и икону Св. Николе коју је српски краљ Стефан Урош III Дечански (1322-1331) подарио храму године 1327. у знак захвалности према св. Николи који му је, по предању, вратио вид. Икона и данас стоји изнад олтара и гробнице и представља светог заштитника у епископској одежди између Марије и Исуса, док су у подножју осликани ликови донатора: српског краља Стефана Дечанског и краљице Марије (Палеолог). Током следећег столећа, икона је украшена раскошним филиграном сицилијанских златара.

У ризници ове цркве се чува и пергамент српског цара Стефана Душана (Стефан Урош IV) са његовим златним печатом. Документ датира из 1346. и сачињен је у Скопљу. Њиме је српски цар одредио Дубровчанима да део годишњег пореза, који је град Дубровник давао српском владару, уступе базилици.

2.1.2. Ђоја дел Коле

За град Ђоја дел Коле, општини на територији округа Барија, везује се најстарији запис српске епске песме. Бежећи од Турака, група српских избеглица је напустила српску деспотовину и, у једној од три српске сеобе у

⁸ Олтар у тешком сребру и злату са Космета са сценама из живота светог Николе, био је постављен изнад гробнице у којој су похрањене његове кости. Све до 1684. олтар је био саставни део сребрне капеле тешке 600 килограма. Те године је ово српско-византијско ремек-дело претопљено и преиначено, па премештено на друго место, али су остали недирнути оригинални сребрни украси.

Италију у периоду владавине Арагонских напуљских краљева⁹, населила се у овај град. Песму је фонетски забележио италијански песник и путописац Рођери де Паћенца ди Нардо¹⁰, дугогодишњи дворјанин у служби напуљске краљице Изабеле Дел Балцо (1468-1533), супруге Фридриха I Арагонског. Открио ју је 1977. академик Мирослав Патић. Песма говори о истинитом догађају из година непосредно пре српске сеобе на југ Италије.

2.2. МОЛИЗЕ

У покрајини Молизе било је у XIV веку девет српских насеља. Све до XIX века три насеља су успела да задрже свест о свом српском пореклу, сачувају језик и обичаје и преброде и победе проток времена и претње асимилације. Као најаутентичнији доказ њиховог српског порекла наводи се да они још увек за Божић „налажу заветни бадњак“, да су православне вере и да у својим црквама служе на свом језику који је „многo друкчији од латинског и грчког“¹¹ Да су овамо насељени Словени били Срби, постоје историјски записи који то недвосмислено потврђују. То су, пре свега списи и студије италијанског хуманисте и историчара из XVI века Фра Ђиролама Марافيјотија, историчара и професора права из XVIII века Томаза Виталеа¹², студије и преписка са Медом Пуцићем професора Јована де Рубертиса (Giovanni de Rubertis) објављена 1856. у Задру¹³, студија коју је у Торину 1864. објавио Ђовенале Вегеци (Giovenale Veghezzi) са посветом српском кнезу Михаилу Обреновићу¹⁴, као и оне славног италијанског лингвисте Грациадија Исаије Асколија¹⁵.

⁹ Volpe, Francesco Paolo, *Saggio intorno agli Schiavoni stabiliti in Matera nel Secolo XV*, Napoli: dalla Tipografia di Filippo Serafini, 1852.

¹⁰ Rogeri di Pacienza di Nardo, непознате су године рођења и смрти.

¹¹ Fra Girolamo Marafioti, *Le Croniche et antichità di Calabria. Conforme all'ordine de' testi greco e latino raccolte da' più famosi scrittori antichi e moderni*, Padova: Ad istanza de gl'Uniti, 1601.

¹² Vitale, Tommaso, *Storia della regia città di Ariano e sua diocesi*, Napoli: Stamperia Salomoni, 1794, 522.

¹³ De Rubertis, Giovanni (1813-1889), *Delle colonie slave nel regno di Napoli. Lettere*, Zadar: Demarchi-Rougier, 1856. Био је италијански књижевник, пријатељ Меда Пуцића и Риста Ковачића, а 1885. је постао дописни члан САНУ.

¹⁴ Veghezzi-Ruscalla, Giovenale, *Le colonie serbo-dalmate del circondario di Larino, Provincia di Molise*, Torino: Tipografia degli eredi Botta, 1864.

¹⁵ Graziadio Isaia Ascoli, "Lettera al Direttore del Politecnico. Sul dizionario etimologico dei vocaboli italiani di origine ellenica con raffronti ad altre lingue", compilato da M.A.Canini, 1863 in *Il Politecnico*: Serie 4a. Parte letterario-scientifica. Volume Primo, Milano: Zanetti, 1866, 94.

2.3. КАМПАЊА

У покрајини Кампања, на територији округа Беневенто, налази се варош Бинестра дељи Скјавони, најмања по броју становника у покрајини, којих је свега 481¹⁶. Смештена је у долини реке Мискано (Valle del Miscano) између градова Авелина и Беневента. Овамо се око 1528. године доселила група од првих четрдесетак српских породица, које су, по у то време устаљеном обичају, звали „Скјавони“. За првом групом су пристизале нове, па је становништво ове вароши постало претежно српско. Тако је варош по њима добила име које и данас носи.¹⁷ Других српских обележја у вароши више нема, јер је асимилација узела данак. Остало је само име.

2.3.1. Напуљ

2.3.1.1. Људевит Вуличевит, ѿесник узвишеној родољубља

За Напуљ је везано име Људевита Вуличевита, филозофа, радничког вође, социјалисте и књижевника који је, по оценама стручњака, српску књижевност задужио најлепшим примерцима поезије у прози. Умро у Напуљу, у швајцарској болници, у зору 27. јула 1916. године и сахрањен је на Валдешком гробљу. Последње дане живота озарило му је признање српске владе у избеглиштву којој је поверио своје књиге и рукописе. „Јавност до данас није обавештена о судбини тих књига и рукописа - пише 1929. године из Суботице књижевник Васа Стајић¹⁸, додајући да је „Краљевина Југославија пре неколико година законом одредила и да се прах Вуличевита има пренети у домовину, али ни то још није извршено.“

2.3.1.2. Никола Нери, живој за слободу Ишалије

Никола Нерији је потомак српских досељеника у место Аквавива Круч у покрајини Молизе. Иако је био један од најчувенијих напуљских лекара свога времена, италијанска историја га памти као једну од најзначајнијих личности првих слободарских републиканских идеја и стремљења, јакобинца и вођу Напуљске републике која је трајала од 21. јануара до 13. јуна 1799. године. О њему се учи у италијанским школама и његово име носе улице у Напуљу и Кампобасу. У месту где је рођен, на 200 година од

¹⁶ По попису из 2017.

¹⁷ Canino, Antonio, *Campania*, Milano: Touring Editore, 1981, 375.

¹⁸ Васа Стајић (1878-1947), српски филозоф и књижевник. Учио је у Будимпешти, Паризу и Лајпцигу. Био је секретар Матице српске и уредник „Летописа“. Издавао је часописе „Нови Србин“ и „Просвета“.

погубљења, 3. децембра 1999. године је постављена велика мермерна спомен плоча. На врху плоче, на српском језику, угравиране су његове речи које је имао обичај да каже, опраштајући се са својим мештанима које је често походио: „Немојте ,згубит наш језик!“

2.4. БАСИЛИКАТА

2.4.1. Матера

Матера је град у камену на југу Италије проглашен за Европску престолицу културе 2019. године и од 1993. године је уписан на листу светске баштине Унеска као први локалитет у јужној Италији.

Српска историја и култура везује се за старији део Матере, који су, крајем XV века Срби населили и урбанизовали. Почетком XIX века њихово присуство проучава, документује и објашњава Франческо Паоло Волпе.¹⁹ По његовим записима, у архиви матеранске катедрале од 1376. нема помена о Србима, али се зато у периоду напуљских краљева Арагонских²⁰ документују три таласа од укупно седам српске миграције у Италију у овом периоду²¹. Волпе истиче да њихов долазак може да се сврста у прву сеобу, јер постојећи документи указују да је 1493. године у Матери рођена бар једна генерација. Срби су се у Матери населили на заравни дуж парохијске цркве Св. Петра и Павла у четврти Сасо Кавезо, одвојено од „Латина“ концентрисаних у тадашњем градском језгру Ђивита. Четврт у коју су се населили била је директно повезана са обрадивом површином на којој су Срби, чији је број стално растао, градили нове куће и урбанизовали је. Тако је настала и четврт Казал Нуово (Casal Nuovo) са најразличитијим грађевинама и густо насељена старим и богатим породицама које су чиниле територију истоимене парохије.

¹⁹ Francesco Paolo Volpe (1779-1858), италијански свештеник и историчар. Био је викар Католичке цркве у Матери и професор Канонског права. Његово најпознатије дело је *Memorie storiche profane e religiose su la città di Matera* објављено 1818. у Напуљу. Последње дело које је написао су *Saggio intorno agli Schiavoni stabiliti in Matera nel Secolo XV*, такође објављене у Напуљу 1852. године.

²⁰ Период између 1412-1516. Напуљским краљевством су владали краљеви из куће Арагона: Ferdinando I (1412-1416), Alfonso V (1416-1458), Ferdinando I (1458-1494), Ferdinando II (1495-1496), Federico I (1496-1501), Ferdinando II (1504-1516).

²¹ Giustiniani, Lorenzo, *Dizionario geografico-ragionato del Regno di Napoli*, raccolte da Vincenzo Manfredi, Napoli: 1797, libro X.

ЗАКЉУЧЦИ

Од настанка заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца српско културно наслеђе у Италији је бачено у заборав. Избрисано из сећања земље матице, препуштено је лаганој, тихој и неумитној асимилацији и утапању у туђе културно наслеђе. Зато је обнављање и афирмисање огромне српске културне баштине у Италији прави. Ово постаје посебно актуелно у условима великог прилива нових генерације српских досељеника у Италију, при чему они представљају незаменљиви животворни фактор пласирања српских културних вредности изван граница матице.

С друге стране, афирмисање српског културног наслеђа у Италији отвара врата развоју српског националног туризма у овој земљи, уз велике економске и политичке могућности развоја привредног партнеријата у домену туризма културе у обе земље, посебно имајући у виду значај и место Италије као водећег спољнотрговинског партнера Србије. Све то задобија и додатну вредност, имајући у виду чињеницу да је туризам један од носећих стубова италијанске привреде²², а да се у овој земљи налази половина од укупне светске културне баштине.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- [1] Allegretti, Girolamo, „Santa Veneranda degli schiavoni” Pesaro: Comune di Pesaro, 1990.
- [2] Vegezzi-Ruscalla, Giovenale, *Le colonie serbo-dalmate del circondario di Larino, Provincia di Molise*, Torino: Tipografia degli eredi Botta, 1864.
- [3] Vitale, Tommaso, *Storia della regia città di Ariano e sua diocesi*, Napoli: Stamperia Salomoni, 1794.
- [4] Giustiniani, Lorenzo, *Dizionario geografico-ragionato del Regno di Napoli*, raccolte da Vincenzo Manfredi, Napoli: 1797, libro X.
- [5] De Rubertis, Giovanni, *Delle colonie slave nel regno di Napoli. Lettere*, Zadar: Demarchi-Rougier, 1856.
- [6] Медаковић, Дејан и Милошевић, Ђорђе, *Лешојис Срба у Трсџу*, Београд: Југословенска ревија, 1987.
- [7] Milossevich, Giorgio et al, *I serbi di Trieste: storia, religione, arte*, Udine: Istituto per l'Enciclopedia del Friuli - Venezia Giulia, 1978.
- [8] Renmont von, Alfred, *Geschichte der Stadt Rom*, Berlin: Verlag der Koeniglichen geheimen Ober-Hofbuchdrucerei R.v. Decker, 1868.

²² Статистике из 2015. наводе да је у националном бруто производу Италије туризам учествовао са 11,8% односно 171 милијардом евра, са преко 3,1 милион запослених. Осим тога, на листи светске културне баштине УНЕСКО за 2018. године, Италија је на првом месту, заступљена са 54 споменика културе.

- [9] Rogeri di Pacienza di Nardo, *Lo Balzino (Libri III – IV). Il viaggio attraverso la Puglia di Isabella Del Balzo (1499)*, a cura di Mario Marti, Tomo I, edizioni digitali CISVA, 2010
- [10] Schroeder, Francesco, *Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titolati nobili esistenti nelle province Venete*, Venezia: Tipografia di Alvisopoli, 1830.
- [11] Fra Girolamo Marafioti, *Le Croniche et antichità di Calabria. Conforme all'ordine de' testi greco e latino raccolte da' più famosi scrittori antichi e moderni*, Padova: Ad istanza de gl'Uniti, 1601.
- [12] Ковачић, Ристо, „Српске насеобине у јужној Италији“ у *Гласник Српској ученој друштва*, књига 62, Београд, 1885, 273-340.
- [13] Пантић, Мирослав, „Непозната бугаршчица о деспоту Ђурђу и Сибињанин Јанку из XV века“ у *Зборник Маџице српске за књижевност и језик*, XXV, 1977, 421-439.

Dr Radmila Mihajlovic
RAI
Rome, Italy

CENTRAL AND SOUTHERN ITALY: A VIEW OF SERBIAN IMMIGRATION PROCESSES AND SERBIAN CULTURAL HERITAGE IN THE PERIOD BETWEEN THE 9TH AND 19TH CENTURIES

Abstract: *Since bygone times Italy has been one of the most attractive destinations of Serbian emigrants. We find Serbian cultural monuments across the Apennine peninsula. They are a testimony to the continual connections and presence of Serbs in this region. Traces of Serbian culture in Italy date from various periods of time. Italian historiography registered seven Serbian migrations to middle and south Italy only during the 15th century. From numerous documents of that period, it is known for certain that Serbs lived in that area even a few centuries earlier. Across Italy Serbs have left a cultural heritage of immeasurable historical value and universal cultural significance.*

Keywords: *Italy, migrations, Serbian culture, cult of Saint Petka, Serbian kings.*

Данијела Вићентијевић, докторанд
Проф. др Весна Ђукић*
Факултет драмских уметности
Универзитет уметности у Београду, Србија

ЗНАЧАЈ МОДЕЛА „STORY TELLING” И КУЛТУРЕ СЕЋАЊА ЗА ИНТЕРПРЕТАЦИЈУ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА И РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Апстракт: Циљ овог рада је да истражи ефекте нараштива за одрживо коришћење културног наслеђа у функцији развоја културног туризма. Финансирање у рестаурацију и конзервацију културног наслеђа неопходно је због његове заштите и очувања, али често не подразумева и економску валоризацију у циљу стварања користи и одрживог развоја туризма. У случају археолошког налазишта Царичин праг (Iustiniana Prima) код села Лебане, на југу Србије, приказано је како сећања и нараштиви (приче) утичу на повећање интереса локалног становништва за одрживо коришћење културног наслеђа и развој туризма. У раду је указано на повезаност између интерпретације, нараштива и сећања кроз модел „story telling” (приповедање). Квалитативни емпиријски докази у овом раду прикуљени су путем интервјуа са девет представника локалног становништва различите старосне доби, занимања и пола. Коришћене су методе визуелизације, партиципацивног посматрања и метода посматрања са белажењем. Захваљујући сећањима и нараштивима заочела је изградња локалног идентитета овог места, али и одрживи развој туризма и промоција археолошког налазишта Царичин праг.

Кључне речи: сећања, “story telling”, интерпретација, културно наслеђе, нараштиви

* vesna.djukic@fdu.bg.ac.rs

Увод

Култура постаје фактор привлачности за многе туристе у Европи и свету. Глобализација и политичке промене на светском нивоу допринели су бризању граница, креирању јединственог тржишта, „индустријализацији“ културе, редефинисању националног и културног идентитета, као и идентитета места који се креира на основу културе сећања појединаца и група у односу на окружење. Потенцијал наслеђа као полазне тачке у креирању идентитета треба бити усмерен на оно што јесмо, а што више нисмо, а никако као процес који иде у генезу, ради њеног пуког проналажења (Костић 2012:45). Трагајући за новим доживљајима, туристи теже за упознавањем нових дестинација, народа, обичаја и начина живота, култура. Због тога се мења и начин интерпретације културног наслеђа, па је све чешће у употреби модели „story telling“ (приповедање) који се заснива на „Living heritage“ и „Living history“ (оживљавање наслеђа и оживљавање историје). Уопштено, ове моделе можемо сматрати ефикасним промотивним активностима културног туризма и интерпретације и презентације културног наслеђа. Процес креирања идентитета базиран на култури сећања, даје местима додатну вредност, што кроз горе наведене моделе интерпретације омогућава развој културног туризма. Места постају атрактивнија, ако су оригиналнија. То се постиже увођењем оригиналних садржаја, као што су приче, догађаји и фестивали базирани на култури сећања која их везује за то место. Користи су обостране, како за локално становништво јер им на неки начин враћа индивидуално и групно памћење и упућује ка колективном памћењу, а с друге стране, таква места постају атрактивна и привлачна за туристе инспирисане културом.

У раду је на основу студије случаја Царичин град у коме налази истоимено археолошко налазиште приказано како се на бази културе сећања подстиче процес изградње идентитета места у циљу повећања његове атрактивности, укључивања локалне заједнице у коришћење наслеђа и могућности за развој културног туризма. Посебан допринос рада су препоруке које на бази модела „story telling“ подстичу процес креирања локалног идентитета и одрживог развоја културног туризма у Царичином граду. Истраживачко питање од кога се пошло пре истраживања је - да ли култура сећања на одређено место (зграда, споменик културе), историјски догађаји, личности и сл. доприноси оживљавању и коришћењу наслеђа, како у којој мери и на који начин?

Метод

Почетна хипотеза рада је да култура сећања кроз приче и наративе које се преносе генерацијама утиче на процес изградње идентитета места, а друга хипотеза је да на бази локалних наратива уз помоћ модела „story

telling“, запослени у локалној туристичкој организацији Лебане, креирају атрактивне туристичке наративе, у функцији развоја културног туризма. У раду су коришћена интердисциплинарна теоријска истраживања (теорија процеса идентитета – „identity proces theory“ и њена повезаност са културом сећања) и спроведена квалитативна емпиријска истраживања уз помоћ интервјуа са представницима локалне заједнице, при чему су описивали постојеће стање на основу културе сећања. Осим интервјуа, као метод рада коришћен је и визуелни метод и партиципативно посматрање (интерактивни рад и размена информација са заинтересованим странама током радионица, упознавање са постојећим фотографијама и снимцима насталих током организације манифестације „Теодорафест“ у последњих седам година) у циљу остваривања постављених циљева овог рада. За ово налазиште рађена су истраживања базирана на партиципативном и инклузивном приступу у периоду јулу-август 2014. године у циљу израде Менаџмент плана (документ који је препоручен од стране UNESCO за сва културна добра која се налазе на Листи или су на тентативној Листи за упис у Светску баштину). На основу принципа инклузивности, партиципативности и доступности, који истиче да баштина припада свим заинтересованим за њену заштиту и коришћење (Фаро конвенција), у истраживање су укључене заинтересоване стране са локалног нивоа (представници општине Лебане, месних заједница и околних села, школа, туристичке организације, удружења, невладиног сектора и представника цркве).

Теоријска полазишта и појмовни оквир

Теоријско упориште овог рада темељи се на аспекту идентитета повезаном са местом које се може опиести као “place-identity“ коју је седамдесетих година поставио Прошански (Proshansky, 1978). Ова теорија описује начин на који се појединац “уклапа” – “уграђује” у место, а заснива се на сплету сећања, интерпретације, идеја и сродних осећања који појединца везују за место (Larpegard 2007:10). Касније је поменута теорија, класификована на више подтипова, па је у складу са темом и циљевима истраживања овог рада, било потребно применити и тумачење идентитета места као једног од елемената идентитета коју је даље разрадила Бреквелова. Она сматра да су „аспекти идентитета изведени из места коме припадамо, док из њега настају и имају симболе који за нас имају смисла и као такви су нам од значаја“ (Id:6). Места представљају лична сећања, али с обзиром да су лоцирана у одређеном социолошко - историјском контексту међуљудских односа, она су и друштвена сећања - „shared histories“(Id). Према Брекеловој теорији процеса идентитета – “Identity Process”, идентитет се креира у односу на окружење. С обзиром на његову подложност променама услед

социолошких, друштвених и културолошких промена, назвала га је „процесом идентитета“ који се везује за одређено место (place).

Истраживања представљена у овом раду вршена су у периоду јуни-септембар 2014. године за потребе израде Менаџмент плана за археолошко налазиште Царичин град. За наведене потребе, а касније и за потребе овог рада, обављен је интервју са различитим особама на територији општине Лебане. На питање шта за локално становништво представља вредност поменутог споменика културе- испитаници су на бази културе сећања изговарали приче и симболику, које су осликавале њихово поимање места. Најћешће су одговарали да на себе сматрају потомцима Царског града и да се тако и осећају без обзира на временску дистанцу од стварног постојања града и изузетно ниску стопу развијености данас, која се граничи са минимумом егзистенцијалне одрживости места Лебане у економском смислу. Резултати истраживања су између осталог показали да је идентитет Лебана и села Царичин град заснован на култури сећања и интерпретације самог места. Из тог разлога теоријско упориште у овом раду лежи и у тумачењу културе сећања француског историчара Пјера Норе. Он сматра да су „места сећања симбиозе историографије и националног памћења. Музеји, архиви, празници и споменици су места сећања чиме се регулише место прошлости у садашњости“ (Куљић 2006:107). Како наводи и Асман, културно памћење се преноси с једне генерације на другу и помаже каснијим генерацијама да реконструишу сопствени културни идентитет (Ид:11).

Теоретичари разликују лични и социјални идентитет (Тајфел 1978). Лични идентитет укључује специфична обележја појединца као што су стручност, таленти и друштвеност. Социјални идентитет се дефинише као «део о себи као појединцу који проистиче из његовог сазнања о припадности у друштвеним групама, заједно са вредностима и емотивног значаја припадања групи» (Тajfel 1981.:225). Лични идентитет се односи на то како људи виде себе као појединце, док се социјални идентитет односи на то како се људи виде у вези са социјалним групама којима припадају. С друге стране, одређене представе и визије о самом себи се преносе. Сваки појединац има потпуну слику о томе „ко је он“, која је у великој мери продукт интеракције у свом социјалном окружењу (Moran K. C. & Chung L.C.2008). Како појединац и дете је при креирању представе о самом себи под утицајем значајних особа у његовом социјалном свету (Ид.). Из тог разлога, временом се „уграђује“ у идентитет локалне заједнице и сопствени идентитет.

Култура означава целокупни начин живота - заједничка значења и обухвата развој како индивидуалне и културе групе (Williams 2009). Кроз културу се човек изражава, постаје свестан себе, препознаје своје недостатке, испитује своја достигнућа, неуморно тражи нова значења и ствара дела којима превазилази своја ограничења.“ (UNESCO, Mexico City Declaration 1982:1).

Културни туризам се временом издвојио као посебна „врста“ – облик туризма. Сматра се да је као такав настао појавом веће групе високо образованих путника који путују у циљу бољег и дубљег разумевања културе одређене дестинације (Tighe 1986 : 3). ICOMOS (International Monuments and Sites) према дефиницији из 1976. године: „културни туризам представља посебан облик туризма који укључује посете туриста ван места сталног боравка мотивисане потребом за културом, што подразумева историју, уметност, наслеђе или стил живота људи на неком локалитету“ (ICOMOS 2002: 22). Према истраживањима, 40% туриста који путују светом због културе, млађе је од 30 година, што је веома важно јер у тим годинама доживљена културна искуства могу имати пресудни утицај на њихове будуће туристичке навике и праксу и успоставити везу између конзумације културе и образовања (Richards 2007:15). Културни туризам бележи стални раст у односу на остале облике туризма. Према прогнозама Светске туристичке организације – UNWTO, културни туризам ће до 2020. године заједно са авантуристичким и еко туризмом, бити доминантан (UNWTO 2001:100). Културна одрживост значи да је одређена локална заједница способна да задржи (сачува) или прилагоди сопствену карактеристичну културну црту упркос притиску такозване „туристичке културе“ посетилаца (Jafari, 1987).

Конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво – Фаро конвенција из октобра 2005. године (Савет Европе 2005), разматра материјално и нематеријално културно наслеђе у најширем смислу из интердисциплинарног угла и на европском нивоу прилаже документа које је UNESCO донео на глобалном нивоу (Конвенцију о очувању нематеријалног културног наслеђа из 2003. године и Конвенцију о заштити и унапређењу разноликости културног израза из 2005. године). Оно што се по први пут истиче Фаро конвенцијом је нов приступ према коме централно место делатности припада појединцу, а не објекту (Liévaux 2009:45). При томе се изван питања заштите налази „вредност“ која се односи на друштвену вредност културног наслеђа, док се цивилно друштво позива да учествује у партнерству са јавним властима, од идентификације до интерпретације културног наслеђа. Управо из овог разлога, а на бази емпиријских истраживања на археолошком налазишту Царичин град (Iustiniana Prima), у наставку овог рада биће представљени резултати укључивања локалног становништва у интерпретацију културног наслеђа наративима и сећањима, при чему користе „Story telling“ моделе („Living history/heritage“) базиране на култури сећања и интерпретацији која се преносила са генерације на генерацију.

„Story telling“ модел у функцији развоја културног туризма у Царичином граду

Археолошко налазиште Царичин град код Лебана је византијски град подигнут је у византијској провинцији Илирик, као задужбина цара Јустинијана I (527–565), који је ту рођен (RCCTFCS). Ово археолошко налазиште представља остатке једног од најзначајнијих рановизантијских градова у унутрашњости Балкана из 6. века. Царичин Град је, захваљујући својој установљеној црквеној и војној архитектури, урбаном планирању, градњи кућа и велелепним остацима материјалне културе, значио достигнуће рановизантијске цивилизације која је почивала на римско-грчкој традицији, било је и црквени, административни и војни центар и епископско седиште Илирске провинције Iustinijane Prime, данас једног од најзначајнијих рановизантијских археолошких налазишта на Балкану (Ид). Град је добио име по царици Теодори, која је имала посебан утицај на креирање идентитета овог места.

Локалне легенде се могу претворити у туристичке наративе, што је у случају Царичиног града и искоришћено. Наративи засновани на сећањима се уче, на основу њих се креирају водичи и користе у туристичке сврхе. У неким срединама популарне су интерпретације у првом лицу или „living history ture“ са костимираним водичем, који се, у улози одређене личности (владар, витез, ратник), обраћа групи у првом лицу јединине. Има мишљења да је такав облик интерпретације погодан за дочаравање историјске атмосфере, пошто код публике подстиче осећање за прошлост (Работић 2009: 172). Такав облик интерпретације наслеђа је примењив у случају интерпретације материјалног и нематеријалног наслеђа на археолошком налазишту Царичин град. Наративи који су сачувани код локалног становништва као индивидуална и групна сећања засновани на култури сећања, преносе се на најмлађе становнике Лебана и запослене у туристичкој организацији Лебане. На основу наратива туристичка организација Лебане креира промотивне брошуре и обучава локалне водиче и аниматоре у циљу атрактивније промоције ове општине. Према телефонском интервјуу који је за потребе овог рада добијен од в.д. директорке туристичке организације Лебане, објављивање туристичке брошуре са наративима заснованим на култури сећања локалног становништва, штампани су у 2015. години, а курсеви за локалне туристичке водиче и аниматоре су који ће на бази прича и наратива интерпретирати наслеђе моделима „story telling“ и „living history“, планирани су плановима рада туристичке организације. Локално становништво је показало интересовање да наративе засноване на индивидуалним или групним сећањима поделе са најмлађим становницима ове општине. То остварује укључивањем у рад радионица радионицама

које образовне институције општине Лебане организују за предшколски и школски узраст током организовања манифестације “Теодорафест”, тематске ликовне колоније за децу и сл.

Све поменуте чињенице у вези са темом процеса изградње идентитета базираног на култури сећања, битна су за развој културног туризма Лебане. На основу сећања и наратива о одређеним местима, која су туристички атрактивна, препричавају се приче и легенде у функцији интерпретације места и подизања локалног идентитета. У случају Царичиног града, малог места на југу Србије, локално становништво има представу о себи, као потомцима „царског града“, мада живе у изузетно неразвијеном региону. Спремни су да препричавање легенди, базираних на култури сећања, искористе у функцију промоције и побољшања имиџа места у коме живе (Куљић 2006: 111). Још од давнина приповедање је имало врло важну улогу, јер је знање које су стекли старији чланови друштва морало да се преноси на млађе генерације због очувања егзистенције. “Приповедање” је служило и у сврху забаве, очувања културе, као и усађивања моралних вредности. Под моделом „Story telling” се подразумева преношење знања и искуства приповедањем (о стварним или измишљеним догађајима). У свакој култури налазимо неки облик препричавања прича-приповедања (писани, усмени, у облику слика или архитектуре). Битни елементи приповедања су радња, ликови и наративно гледиште (Чорак: 2014). У случају Царичиног града интерпретација наслеђа и промоција места су стављени у функцију развоја и промоције културног туризма. Осим тога на основу културе сећања поспешитиће се процес изградње локалног идентитета, у овом случају самог места - Царичин град у коме се налази истоимено археолошко налазиште.

Резултати истраживања

Приче које следе у овом делу рада базиране на култури сећања о месту Царичинин град, потврђују чињеницу да је туризам феномен који има значај у свету глобализације, јер не утиче само на развој глобалних економија, већ се рефлектује и на локални контекст кроз специфична искуства артефаката и наратива (Драгићевић Шеших, Рогач Мијатовић 2014:10). У наставку текста наведени су искази интервјуисаних особа, који су интерпретирали приче на основу културе сећања, преношене с генерације на генерацију. Приче се односе на локалне легенде и митове за које се претпоставља да су се заиста одиграли. Упркос ниској економској развијености општине Лебане, испитаници су на основу прича и наратива, које нису отишле у заборав, себе и своје место видели на најреалнији начин. Заправо се на овај начин као и код француског историчара Норе, може сагледати колективна свест становништва Лебана, данас 15 векова после изградње

Царичиног града. На основу наведених наратива креирају се промотивне брошуре које издаје локална туристичка организација. У случајном узорку од 27 особа из Лебана и околних села, интервју је добровољно дало њих 11, што је сажето у следећим исказима:

„У давна времена неки цар сагради веома леп град на једној узвишици. Сагради у њему прелепе грађевине, улице и шртове, и сагради чесме и кућашила, али у град не успеше његови мајстори да доведу воду. Защо цар објави да ће ономе ко успе да доведе воду у град, као награду дати своју кћер за жену. Нађе се један свињар из оближњега села, који је знао за најлепши извор на Радан планини, и пријави се за овај задатак. Виде њега лепа царева кћи и одмах се заљуби у синасвога и свога свињара“

(мушкарац, 65 година)

„Царева кћи је научила да цар планира да убије младића, јер не желеше да му зет буде свињар и нискога рода. Она одмах обавести младића и поручи му да заједно ноћу побегну из града. Тако они сегоше у златну кочију и кренуше у мрак. Недалеко од града поче да их суслиже пошера. Они се дадоше у бега, али на шом пућу набасаху на неко камење и сломи се шулац на кочији. То место доби име Шшулац“

(мушкарац, 53 године)

„Повређени коњи почеше да бегају пред пошером, и то село назва се Геља.“
(жена, 37 година)

„Тамо где кола почеше да се криве, то село доби име Кривача“
(мушкарац, 52 године).

„Када им је на пућу даље исчала сва храна коју су понели, то место посла Лебане“

(жена, 35 година)

„Када су сшлили у село где им посуслаше коњи, то село се назва Коњино“
(мушкарац, 43 године)

„Мало даље суслиже их пошера, одрубисе главу свињару, а то место доби назив Ждеглово (од старословенског „Жде глова“ што значи „Оде глава“)“
(жена, 29 година)

„Село у коме је живео свињар назваше Свињарица“.
(мушкарац, 39 година, мушкарац 28)

„Планина изнад Царичиној прага се давно некад смањрала лошом и ћудљивом, а можда и збој оној жрџивеника на врху Пејрове јоре, ђа је називана Злишном ѓланином, а село Злишане“

(мушкарац, 61 година)

Ових осам наратива се везују за место припадности одређених испитаника. Иако изузетно економски, демографски и културолошки неразвијена места (месне заједнице), њихови становници - у овом случају наши испитаници су своја сећања засновали на памћењу прича које су слушали од својих предака. Овај наратив је пример сећања да би се нечему припадало, мада у овом случају, појединци показују (једнако мушкарци и жене) „прописано сећање“ које им пружа идентитет и осећај припадности (Assmann 1995:52). Наведена места и данас постоје и воде се под овим именом. Скоро да су напуштена, њихово становништво је углавном пољопривредно оријентисано. Али, чињеница да су креирана у територијаном просторном смислу још за време Цара Јустинијана, њихово становништво се уприкос немаштини у којој днас живе сматрају становницима територије тадашњег „царског простора“. Они су учврстили сопствени идентитет чувањем овог „коллективног знања“ које се преноси са генерације на генерацију – а које ће уз помоћ реконструкције бити пренешена и на другу генереацију (Куљић 2006: 111).

„ Царева жена Теодора је била наочиџа. Пиџала се за све. Цар је слушао њене савеште, од силне љубави“ Жене из Царичиној прага се и данас ѓиџају око доношења важних одлука у кући“

(жена, 33 године, мушкарац, 57)

“Царица Теодора је доносила најважније одлуке, а цар је царевао. Жене које данас живе у Лебану, Царичином прагу и околним селима се смањрају сѓособнијим од својих мужева. Оне доносе најважније одлуке у ѓородици. Јер су оне ѓѓѓомци Цариџиној прага и Царице Теодоре”.

(мушкарац, 58)

“Царица Теодора је била леѓа и мудра, какве су и данас жене из Лебана и околних села. Народ је волео царицу, као шѓѓо сѓтановнишѓтво се које днас овде живи радује сваком новом ѓѓѓу који се уѓуѓи у Царичин праг”.

(жена, 58)

У три горе цититана наратива, наилазимо на културу сећања и место жене у тој култури (Драгићевић Шешич 2014) које је у овом случају приказано кроз позитивну улогу жене. Наратив описује бритку, паметну и ауторитативну царицу, која се питала за све. Њу је народ волео и то се кроз

позитивне наративе, сачувало и данас. Она је доносила исправне одлуке за империју, али и свој народ. Базирајући своја памћења и сећања на личности, везујући се пиритом за посматрани простор некада и данас, испитаници су током интервјуисања показивали висок степен поистовећивања женских припадника популације Царичиног града данас са царицом Теодором. Са тиме су се сложили припадници оба пола приликом интервјуисања. То иде у прилог чињеници да је памћење садашња прошлост, како тврди калифорнијски историчар Тердимен (Куљић 2006: 126). Наведени наративи могу наћи своју примену у сценским наступима и перформансима које организују образовне институције (школски и предшколски узраст) за публику свих узраста. „Од фестивала и локаних манифестација сви имају користи, а понајвише локална привредна и културна туристичка заједница“ (Ђукић, 2005:122).

„Царица Теодора је пре удаје за цара Јустинија била љумица, што у то време није било морално. Због велике љубави према њој цар је променио закон и оженио је љумицу које је пре тога брака са њим имала и једно дете“
(жена 45, жена 40)

У овом случају имамо подударане наративна базираног на памћењу са историјском чињеницом. Испитанице су горе наведени наратив изговарале на бази сећања из прича свој прабака и бака, а при том не знају да се ова чињеница налази и историјским списима. Француски историчар Нора сматра да памћење припада групи, а историја свима и никоме (Нора 1989: 9). Занимљиво је да се у овом случају историја и памћење нису раздвојили с обзиром за везаност за класу, породицу или установу (Куљић 2006: 124). Тиме се потврђује да групно памћење може да утиче на историју (надгрупно памћење) и у смислу њиховог изједначавања, што није реткост.

Добра страна овог истраживања је што се базиран на култури сећања (симболи цара, царице, споменика културе- археолошког налазишта), продубљује процес креирања идентитета места, у овом случају данас неразвијеног Царичиног града.

Колико су култура и туризам заиста блиски, види се из основног описа културних потреба (Драгићевић Шешић& Стојковић 2007: 75) и то: потреба за језичким изражавањем и комуникацијом; потреба за сазнањем, ширењем видокруга; естетске потребе у свакодневном животу и естетске (уметничке) потребе за естетским доживљајем и стваралаштвом. Задовољењем ових потреба човек својом проактивношћу развија личност, ствара нове материјалне и духовне вредности, ужива у њима, комуницира... На бази културе сећања идентификује се и развија Царичин град као место, симбол читаве општине, па донекле и округа на коме се налази. Тај процес

представља елемент локалног идентитета места, у коме се Царичин град налази, док становништво себе види као „потомке“ царске породице, што додатно уобличава процес креирања идентитета овог места, па оно постаје још атрактивније и привлачније за туристе и посетиоце.

На основу индивидуалних и групних сећања и наратива планирано је штампање водича који ће служити за промоцију културног туризма Царичиног града, али и едукативног водича за обучавање аниматора и интерпретатора на самом археолошком налазишту. „Ожвљавање“ локалитета на бази културе сећања и наведених наратива у овом раду може се обезбедити организовањем и извођењем позоришних представа са различитим темама као што су: живот царице Теодоре, живот жене (некада и сада), луткарске представе за децу, концерти, анимирање група које ће се маскирати према одређеним кључним догађајима из живота царске породице, где може учествовати читаво становништво општине Лебане и околних места (Драгићевић Шешич 2007:224). Осим тога, наведени наративи могу наћи своје место у туристичко промотивном материјалу, у сувенирској понуди (на магнетима, букмаркерима, свескама и сл.), као и на интерпретативним таблама које би се поставиле на археолошком локалитету у музеју у Лесковцу или центрима за културу у месним заједницама које припадају овој општини. Локална туристичка организација у сарадњи са сектором за културу при општини Лебане планира да организује обуку за локалне туристичке водиче и аниматоре. За те сврхе се креира и едукативну брошуру о начину коришћења модела “story telling” за интерпретацију наслеђа, намења будућим аниматорима и интерпретаторима. Тиме ће се осим изградње локалног културног идентитета и процеса креирања идентитета места, поспешити коришћење наслеђа на одржив начин од стране локалне заједнице уз развој културног туризма.

Закључак

Од свих средстава које воде туризам до жељеног циља, култура је најмоћније. Неопходно је разумети мотиве које подстичу туристе и развити производ који задовољава њихове жеље укључујући локалне потребе. У раду је показано да на се основу културе сећања о локалним митовима и легендама, који се везују за живот царске породице и становника Царичиног града, кроз приче и наративе доприноси ефикаснијој интерпретацији, „оживљавању“ и одрживом коришћењу наслеђа. Приче и наративи пренешени са генерације на генерацију су основа за интерпретацију наслеђа преко модела „story telling“. Локална туристичка организација Лебане штампа брошуре и туристичке водиче, а локални туристички водичи и аниматори се припремају за прве курсеве обуке у вези са новим моде-

лима интерпретације наслеђа. С друге стране, процес изградње идентитета места заснован на култури сећања креира се на најпозитивнији начин. Царичин град и околна места иако најнеразвијенија у Србији, постају атрактивна места од значаја за развој културног туризма. Без обзира на скоро најнижу економску развијеност у Србији, општина Лебане на којој се налази археолошко налазиште Царичин град, поприма епитет „царског града“, а не неразвијеног и сиромашног места, какав у ствари и јесте. То је парадокс Царског града, који живи на бази културе сећања и као такав опстаје и поново се регенерише. Тиме је доказана почетна хипотеза рада да култура сећања кроз приче и наративе које се преносе генерацијама утиче на процес креирања идентитета места (локалне заједнице) у овом случају у позитивном контексту за место и локално становништво.

Сегментација тражње пружа нове могућности и подручјима која су до недавно била ван глобалних токова развоја културног туризма, што је случај са Царичиним градом. Иновативним методама презентације и интерпретације наслеђа, атрактивним приповедањем уз помоћ модела „story telling“, и „оживљавањем историје“ у привом лицу („living history), доприноси привлачењу већег борја туриста и посетилаца, што ће допринети развоју културног туризма на нивоу ове општине. Од тога локално становништво има двојакe користи, чување прошлости од заборавана на најбољи начин и додатну могућност за економским опоравком места, промоцијом и развојем културног туризма. Тиме се доказује и помоћна хипотеза рада, да се на бази наратива креирају атрактивна приповедања „story telling“, и „оживљавање историје“ („living history), што додатно доприноси развоју културног туризма. Намеће се чињеница да се при развоју културе и туризма мора дати приоритет партнерству, умрежавању, сарадњи, повезивању, узајамној помоћи, преносу и размени знања и позитивне праксе у циљу јачања синергије и развоја оба сектора на локалном и националном нивоу. Запослени у локалној туристичкој организацији Лебане, повезивањем – сарадњом са општином Лебане планирали су организовање и финансирање едукативних курсева за локалне туристичке водиче и аниматоре, који ће интерпретирати наслеђе моделима “story telling”, засновним на индивидуалним или групним сећањима. Култура сећања ће додатно утицати на изградњу идентитета места и позитивног имиџа ове, данас најнеразвијеније општине у Србији, а ипак царског града.

Литература

- [1] Assmann J. 1995. *Erinering, um dazugehören*, Kulturelles Gedächtnis, Zugehörigkeitsstruktur und normative Vergangenheit, u Platt, K., Dabag M., Generation und Gedaächtnis: 51-76.
- [2] Dragičević Šešić M. & Rogač Mijatović Lj. 2014. *Balkan Dissonant Heritage Narratives (and Their Attractiveness) for Tourism*, American Journal of Tourism Management 2014, 3(1B): 10-19 DOI: 10.5923/s.tourism.201402.02
- [3] Драгичевић Шешич М. 2014. *Рам без слике- њородично њамћење улоја жена у заједници њоком њрвој светској раѡа*, Зборник радова, Београд:Институт за позориште филм радио и телевизију, Факултет драмских уметности.
- [4] Драгићевић Шеших М., Стојковић Б. 2007. *Кулѡура: менаѡменѡ, анимација и маркетинѡ*, Цлио: Београд.
- [5] Букић , Дојчиновић В. 2005. *Кулѡурни ѡуризам*, Београд: КЛИО
- [6] Jafari J, 1987.*Tourism Models: The Sociocultural Aspects*, Tourism Management 8 (2), str. 151-159.
- [7] Костић Т. 2012. *Улоја кулѡурној наслеђа и музеја у ѡроцесима редефинисања кулѡурној игенѡиѡеѡа у Србији и на Балкану*, Београд: Годишњак за социологију, Унивезитет уметности, ВИИИ/8 (2012), 42-56
- [8] Куљић Т. 2006. *Кулѡура сећања*, Београд:Чигоја
- [9] Liévaux P.2009. *Heritage and Beyond*, Council of Europe – *Prevod knjige: Više od nasleđa*, Savet Evrope, *Ministarstvo kulture Republike Srbije*
- [10] Moran K.C.& Chung L.C., 2008. *Global or Local Identity? A theoretical analysis of the role of Viacom on identity formation among children in an international context*
- [11] Proshansky H. 1978. *The self and the city.Environment and Behavior*, 10 (02).147-169.
- [12] Richards G. 2007. *Cultural Tourism-Global and Local Perspectives*, New York: Haworth press.
- [13] Tajfel H., 1978. *Differentiation Between Social Groups*, London: Academic Press.
- [14] Tajfel H.1981.*Human Groups and Social Categories*, Cambridge-England: Cambridge University Press.
- [15] Tighe A. 1986. *The Arts/Tourism Partnership*, Journal of Travel Research. Vol. 24.
- [16] Williams S. 2009. *Tourism Geography - A new synthesis*, NY: Rutledge, Second edition.
- [17] ICOMOS, http://www.icomos.org/tourism/tourism_charter.html (22.12.2014.)
- [18] UNESCO 1982. *Mexico City Declaration on Cultural Policies:* http://portal.unesco.org/culture/en/files/12762/11295421661mexico_en.pdf/mexico_en.pdf (10.12.2014.)
- [19] Agenda 21 for culture 2009. *Culture and sustainable development: examples of institutional innovation and proposal of a new cultural policy profile*

<http://www.agenda21.culture.net> (14.01.2015.)

- [20] UNWTO, *Tourism 2020 Vision*, 2001. <https://pub.unwto.org/WebRoot/Store/Shops/Infoshop/Products/1243/1243-1.pdf> (02.10.2015)
- [21] Работић Б.2009. *Интерпретација сјоменичког наслеђа: Разгледање београдске шврђаве*, http://www.academia.edu/8047991/Interpretacija_spomeni%C4%8Dkog_nasle%C4%91a_Razgledanje_Beogradske_tvr%C4%91ave (15.02.2015.)
- [22] RCCTFCS, Regionalni savet za saradnju, projekat „Ljubljanki proces II“, <http://www.tfcs.rcc.int/en/> (01.04.2015.)
- [23] Чорак М. 2014. *Story Telling*, <http://autopoiesis.foi.hr/wiki.php?name=KM+-+Tim+52#ŠtojeStorytelling?> (22.08.2015.)

Danijela Vićentijević, PhD student
Prof. Vesna Đukić, PhD
Faculty of Dramatic Arts
University of Arts in Belgrade, Serbia

THE IMPORTANCE OF THE “STORY TELLING” MODEL AND CULTURE OF MEMORY FOR CULTURAL HERITAGE INTERPRETATION AND TOURISM DEVELOPMENT

Abstract: *The aim of this study was to investigate the effects of narratives for sustainable use of cultural heritage for tourism development. Financing of conservation and restoration of cultural heritage is necessary to their protect and preserve, but often not imply on its economic valuation in order to generate benefits and sustainable tourism development. In the case of archaeological site Caričin grad (Iustiniana Prima) near the village of Lebane, in southern Serbia, shows how memories and narratives influences the growing interest of local people to sustainable use of heritage for tourism development. The study shows the interface between interpretation, narrative and memory through „story telling“ models. Qualitative empirical evidence in this paper, has been collected through interviews with 10 locals of different age, occupation and gender, visual methods and participatory observations. Thanks to memories and narratives began with the build of local identity and also sustainable tourism development and promotion of archaeological site Caricin grad.*

Keywords: *memories, “story telling“, intepretation, cultural heritage, narratives*

Мср Владимир Малинић, докторанд*
Мср Јелена Миленковић, докторанд
Географски факултет
Универзитет у Београду, Србија

ВАЛОРИЗАЦИЈА СМЕДЕРЕВСКЕ ТВРЂАВЕ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА

Апстракт: *Културно наслеђе рефлектује историју културе живљења једног народа, као и друштвено-историјске околности у којима је то наслеђе стварано. Оно се налази у функцији развоја културног туризма, при чему и култура, и туризам остварују одговарајуће ефекте. Развој туризма једног места генерише приход који се усмерава на очување, заштити и промоцију културног наслеђа, али и повећава свест о значају културе код локалне заједнице. Смедеревска тврђава је била културно, духовно и књижевно седиште Србије десетих Бурђа Бранковића, а данас је неокрејно културно добро од изузетног значаја и сведок бојаше историје нашег народа. У циљу сагледавања пошеницијала којима Смедеревска тврђава располаже, извршена је њена туристичка валоризација по моделу Хилари ду Крос (Hilary du Cros). Суштина овог модела оледа се у преознавању моћности за укључивање културног наслеђа у одрживи развој туризма.*

Кључне речи: *културно наслеђе, Смедеревска тврђава, туристичка валоризација, Хилари ду Крос модел.*

* vmalinic92@gmail.com

Увод

Оријентација културне понуде на туристе подстакла је међусобну сарадњу сектора културе и туризма, при чему се изнедрио нов вид туризма, који је у домаћој и страниј научној литератури познат као културни туризам (Миленковић, 2018а). У основи културног туризма налазе се културне туристичке вредности, које привлаче или могу привући туристе у одређену дестинацију. Фундамент су развоја туризма дате области и компоненте туристичког система, које утичу на тип, локацију и интензитет развоја туристичких активности (Марковић, Петровић, 2012).

У развоју културно-историјског наслеђа као туристичке атракције, успешна интеграција сектора културног менаџмента и сектора туризма може донети обостране ефекте (Du Cros, 2001). Развој туризма једног места генерише приход који се усмерава на очување, заштиту и промоцију културног наслеђа, повећава се свест локалне заједнице о значају културе, подстиче се професионално управљање културним наслеђем и омогућује се боља контрола над коришћењем културних потенцијала. С друге стране, адекватним осмишљавањем културно-туристичког производа обогаћује се имиџ дестинације, повећава потрошња, дужина боравака и задовољство туриста (Demonja, 2011).

Како би се оствариле узајамне користи оба сектора, неопходно је планирање културно-историјског наслеђа, које је директно повезано са менаџментом културних добара, при чему је усклађивање броја посетилаца и трајање њиховог боравака у односу на издржљивост ресурса од есенцијалне важности (Pančić-Kombol, 2006).

Полазна фаза при планирању развоја културног туризма на одређеној дестинацији, јесте туристичка валоризација културних добара (Du Cros, 2001). Приликом туристичке валоризације могу се уочити тренутни адекватни атрибути којима културне туристичке вредности располажу, са повољним могућностима да дестинација постане препознатљивија и посећенија на туристичком тржишту, али се, такође, могу уочити и ограничавајући фактори даљег развоја туризма.

Методологија истраживања

Туристичка валоризација, према Станковићу (2003), представља комплексну оцену туристичких вредности које су од значаја за садашњи и будући развој туризма на посматраном простору. Управо због тога, она се сматра једним од најзначајнијих питања теорије и праксе туризмологије, али има и велики значај за планирање будућег развоја туризма. Валоризација подразумева економско активирање које је максимално подређено очувању интегритета туристичке вредности (Ромелић, Марковић, 1994).

Туристичком валоризацијом треба утврдити стање туристичких вредности, на основу чега се одређују објективне могућности за развој туризма, а затим врши процена евентуалне заштите ресурса, неопходних инвестиција и могућности туристичког промета (Бесермењи, Марковић, Јовичић, 2010).

У туризму не постоји тачно одређена метода туристичке валоризације, већ је заступљен већи број њих. То је резултат непостојања јединствених критеријума, због чега је туристичка валоризација предмет многих дискусија и сучељавања мишљења у туристичкој теорији и пракси (Bruschi, Cendrero, 2005; McKercher, Ho, 2006; Coratza, Giusti, 2005; Pralong, 2005; Reynard et al, 2007).

Један од научно признатих, препознатљивих и најчешће коришћених модела туристичке валоризације за културна добра је модел Хилари ду Крос (Du Cros, 2001; Du Cros, 2000). Овај модел има велики практични допринос у валоризацији културних туристичких вредности, због чега је често имплементиран и у истраживањима домаћих аутора (Миленковић, 2018б). Хилари ду Крос, по којој је модел и назван, је у процес туристичке валоризације увела културно-туристичке субиндикаторе и степен њиховог градирања, посебно за туристички сектор, а посебно за сектор менаџмента културних добара. *Туристички сектор* обухвата две групе субиндикатора: тржишну привлачност културних добара и факторе од значаја при дизајнирању туристичког производа. Субиндикатори се вреднују оценама од 0 до 5, при чему поједини индикатори имају мање распоне бодова (табела 2). Сабирањем оцена свих субиндикатора из обе групе (укупно 13 субиндикатора) добија се укупна оцена туристичког сектора. Тако добијена оцена се тумачи на следећој скали: 0–20 (слаба привлачност), 21–40 (средња привлачност) и 41–60 (велика привлачност). *Сектор менаџмента културних добара* такође обухвата две групе субиндикатора: културни значај и робусност. Као и у претходном случају, сабирањем оцена свих субиндикатора из обе групе (њих 14), добија се укупна оцена сектора менаџмента културног добра. Добијена оцена се тумачи на следећој скали: 0–20 (велика осетљивост/мала културна вредност), 21–40 (осредња осетљивост и културна вредност) и 41–60 (слаба осетљивост/висока културна вредност) (Станојловић, Ђурчић, Павловић, 2010; Марковић, Петровић, 2012).

На основу извршене анализе поставља се *матрица тржишне привлачности* са девет ћелија, означених са М (и, ј) (и, ј = 1, 2, 3) и за сваку туристичку вредност се одређује којој ћелији припада, у зависности од оцене коју је добило у раније спроведеном поступку оцењивања (Берић и др., 2011). Ћелије су дефинисане на следећи начин:

- М (1,1) висока вредност индикатора културна значајност/робусност и мала тржишна привлачност;
- М (1,2) висока вредност индикатора културна значајност/робусност и средња тржишна привлачност;

- М (1,3) висока вредност индикатора културна значајност/робусност и велика тржишна привлачност;
- М (2,1) средња вредност индикатора културна значајност/робусност и мала тржишна привлачност;
- М (2,2) средња вредност индикатора културна значајност/робусност и средња тржишна привлачност;
- М (2,3) средња вредност индикатора културна значајност/робусност и велика тржишна привлачност;
- М (3,1) мала вредност индикатора културна значајност/робусност и мала тржишна привлачност;
- М (3,2) мала вредност индикатора културна значајност/робусност и средња тржишна привлачност;
- М (3,3) мала вредност индикатора културна значајност/робусност и велика тржишна привлачност.

Табела 1 – Матрица тржишне привлачности

Сектор менаџмента	41 – 60	М (1, 1)	М (1, 2)	М (1, 3)
	21 – 40	М (2, 1)	М (2, 2)	М (2, 3)
	0 – 20	М (3,1)	М (3, 2)	М (3, 3)
		0 – 20	21 – 40	41 – 60
	Туристички сектор			

Највећи потенцијал за укључивање у туристичко привређивање имају културна добра која се, након извршене туристичке валоризације, сврставају у ћелије М (2,3) и М (1,3). Културна добра са средњом и високом тржишном привлачношћу, али ниским степеном робусности могу се користити у сврху туризма, али тек онда када се обезбеде услови који ће спречити његово оштећење приликом посете туриста. Културна добра која одликује мала тржишна привлачност М (3,1) не могу се посматрати као дестинације које ће привући велики број туриста. Културна добра са високом или осредњом вредношћу индикатора културне значајности/робусности и осредњом туристичком привлачношћу морају се адекватно промовисати, али и заштити у смислу одређивања оптималног броја посетилаца ради успостављања одрживог развоја културног туризма (Stamenković, 2005; Марковић, Петровић, 2012; Миленковић, 2018б).

Како би се максимално избегла субјективност у вредновању, оцењивање субиндикатора вршило је десет испитаника, и то археолог, историчар уметности, туристички водич, троје туризмолога, историчар и троје туриста на самом локалитету. На основу одговора и оцена свих анкетираних, добијене су средње оцене сваког појединачног субиндикатора. Анкетирање је спроведено у току октобра месеца 2018. године.

Смедеревска тврђава – последње велико дело српске средњовековне архитектуре

Смедеревска тврђава налази се на ушћу реке Језаве у Дунав (Lečić, Mitković, Manić, 2017). Подигнута је на захтев деспота Ђурђа Бранковића, који је био принуђен да оснује нову престоницу на северној граници своје државе, након губитка Београда (Павловић, 2001). Монументални споменик српске културе са површином од око 11 ha, 25 кула и бедемима у дужини од једног и по километра, представља највећу равничарску тврђаву у Европи из доба хладног оружја и последње велико остварење српског средњовековног војног градитељства (Павловић, 2001; Белиј и др., 2014).

Смедеревска тврђава изграђена је за кратко време, под опасношћу од Турака. О томе сведочи натпис на кули која раздваја Мали од Великог града. На њој је од опека узидан велики крст, који носи монументални натпис са именом ктитора деспота Ђурђа, и годином подизања – 1430. Натпис представља јединствено уметничко остварење, јер слични натписи нису сачувани ни у српској, ни у византијској архитектури (Ćurčić, 2013).

Тврђава је грађена по узору на византијска утврђења, првенствено по угледу на Цариград. У периоду од 1428. до 1459. године Смедерево, заједно са својом тврђавом, доживљава политички, културни и привредни просперитет, иако су га Турци држали између 1439. и 1444. године, а други пут освојили 1459. године, чиме је срушена Деспотовина Србија (Станковић, 2012).

Дунав, река Језава и поток Петије, као и постојећа конфигурација терена, условили су троугласту основу утврђења, која је подељена на цитаделу, односно Мали град, Велики град и предграђе (Станковић, 2012; Lečić, Mitković, Manić, 2017). У изградњи тврђаве разликују се две фазе. Прва фаза трајала је од 1428. до 1430. године, када је подигнута утврђена палата Ђурђа Бранковића (Мали град), у којој је била смештена деспотова резиденција, зграда за породицу, пратњу и стражу, библиотека и кованица новца. Најрепрезентативнији део Малог града била је Велика сала за пријеме која је украшена са три готичке и једном романичком бифором (Visit Smederevo, 2018). Мали град имао је шест кула (Станковић, 2012). Друга фаза изградње трајала је од 1430. до 1439. године када је изграђена тврђава моћних бедема и 19 кула (Велики град), са додацима и непосредно после привременог заузимања Смедерева од стране Османлија, 1439–1444. године. У Великом граду налазили су се војни логор и живело је локално становништво (Станковић, 2012; Ćurčić, 2013).

Падом Смедерева 1459. године у турске руке гаси се и самосталност српске средњовековне државе, а са њом и уметност моравске школе (Павловић, 2001). Због положаја на Цариградском друму, представљало је важно место за покрете турске војске. У периоду од 1689. године до Првог српског устанка, Смедерево је наизменично било у рукама Аустријанаца и Турака. Карађорђе

је 1805. године преместио Правитељствујушчи совјет у Смедерево, те се у ослобођени град досељава становништво Србије, Босне, Херцеговине, Црне Горе, Македоније, Санџака и Бугарске. Након Другог српског устанка, Турска дуго задржава војску у тврђави (Станковић, 2012). Нажалост, одлазак турског гарнизона 1867. године означио је и почетак деградације и уништења тврђаве. Пруга у Смедерево долази крајем 19. века, што је као последицу имало уништење спољних одбрамбених зидова. Иако незнатно оштећена за време Првог светског рата, тврђава је била једна од најбоље очуваних средњовековних градова све до 1941. године када је знатно страдала од велике експлозије муниције која је у њој била смештена и током англоамеричких бомбардовања 1944. године (Станковић, 2012; Lečić, Mitković, Manić, 2017).

Након Другог светског рата Смедеревска тврђава постаје градски парк и ставља се под заштиту државе као споменик културе (1946–1975.). Статус споменика културе од изузетног значаја добија 1979. године (РЗЗЗСКС, 2018). Данас се Велики град махом налази у рушевинама и препуштен је зубу времена, док су на простору Малог града изведени конзерваторски и рестаураторски радови, чиме му је донекле враћен пређашњи изглед (Visit Serbia, 2018). Тврђава се полако развија у европску знаменитост, представљајући ексклузивни простор за музичко-сценске и друге културне догађаје, од којих се посебно истичу Смедеревска јесен и међународни амбијентални позоришни фестивал Тврђава театар (Станковић, 2013; Белиј и др., 2014).

Резултати истраживања

Туристички сектор

Амбијент – Смедеревска тврђава је добро очуван и јединствен фортификациони објекат, а археолошка истраживања и конзерваторски радови омогућили су туристима аутентичан доживљај простора и времена. Тврђава се налази на ушћу Језаве у Дунав, па је приметан изузетан склад природног и антропогеног, што је од значаја за привлачење туриста.

Познатост ван локалне области – Смедеревска тврђава се може охарактерисати као најатрактивнија и најпознатија антропогена туристичка вредност општине Смедерево, али и као један од носилаца туристичке понуде Србије на Дунаву. Ипак, непостојање евиденције о промету туриста онемогућава детаљнију анализу броја и структуре посетилаца. Страних туриста свакако има највише у току летњих месеци, екскурзија за време пролећа и јесени, а већи број домаћих туриста је и у току септембра месеца, када се одржава манифестација „Смедеревска јесен“.

Важан национални симбол – Престони град деспота Ђурђа Бранковића је током прве половине 15. века био ослонац српске државе и њено

културно, духовно и политичко седиште. Једна од највећих тврђава Европе тог времена има национални значај. Ипак, без обзира на своју симболику и монументалност, може се рећи да још увек поприлично заостаје за српским средњовековним манастирима, али и археолошким локалитетима из римског периода попут Виминацијума и Феликс Ромулијане.

Може се испричати интересантна прича – Многобројне легенде и митови, историјски извори, догађаји и народна предања, омогућавају буђење знатижеље код туриста и њихово анимирање. Страним и домаћим туристима су наравно најинтересантније приче о деспоту Ђурђу и Јерини, али и о улози тврђаве у Првом и Другом светском рату.

Поседује особине које га диференцирају од осталих културних добара – Досадашња истраживања показала су да је Смедерево, уз Београд, било најзначајнија српска урбана средина прве половине 15. века. Такође, Смедеревска тврђава је највећа средњевековна тврђава на територији Србије, којој векови нису одузели аутентичност. Некадашња престоница Србије свакако се диференцира од осталих културних добара у ближем и даљем окружењу.

Привлачност за специјалне потребе – Смедеревска тврђава је погодна за развој различитих облика туризма. Наравно, доминантна је културна улога, али постоји и могућност за организовање различитих типова манифестација, које би омогућиле интеграцију разноврсних туристичких мотива у окружењу. Завршетком рестаурације и конзервације тврђаве, ојачала би њена едукативна улога, а близина Дунава омогућава укључивање Смедерева у научички туризам, једну од веома профитабилних грана ове привредне делатности.

Комплементарност са туристичким вредностима у окружењу – Комплементарност простора се огледа у прожимању природног и друштвеног и спајању свих елемената, и зато на туристичком тржишту већу вредност имају поливалентне туристичке регије (Берић, Ивков-Цигурски, Томић, 2012). Спој антропогених и физичко-географских вредности чини понуду дестинације или регије разноврснијом, а боравак може учинити дужим и занимљивијим за посетиоца. Смедеревска тврђава има изузетан потенцијал за укључивање у комплементарну туристичку понуду овог дела Србије, мада је тај потенцијал до сада слабо био искоришћен.

Развијеност туризма у окружењу – Туризам је у општини Смедерево развијен, мада не у складу с могућностима. Туристичка организација Смедерево, основана с идејом да обавља послове развоја, очувања и заштите туристичких вредности на територији општине Смедерево и с циљем развоја потенцијала општине, ликвидирана је 2016. године, а део њених надлежности преузело је ЈП „Смедеревска тврђава“. Због недостатка финансијских средстава, у туристичкој понуди мањка професионалних водичких служби и сувенирница, а учешће на туристичким сајмовима у региону је ограни-

чено. Ипак, број туриста и остварених ноћења је у сталном порасту, а домицилно становништво се све више укључује у туристичко привређивање.

Културно добро асоцира на културу – Смедеревска тврђава апсолутно асоцира на културу и може се повезати с њом. Културна вредност тврђаве је велика, дајући јој аутентичност, што је компаративна предност.

Табела 2 – Субиндикатори тржишне привлачности

Туристички сектор <i>Тржишна привлачност</i>	
Субиндикатори	Оцена
Амбијент (слаб 0–1, адекватан 2–3, добар 4, одличан 5)	5, 4, 4, 5, 4, 4, 5, 5, 4, 5 – 4,5
Познатост ван локалне области (непознато 0–1, у одређеној мери 2–3, веома добро познато 4–5)	4, 4, 4, 4, 3, 4, 5, 4, 4, 4 – 4
Важан национални симбол (не 0, има изванзвестан потенцијал 1–3, да 4–5)	4, 5, 4, 5, 4, 4, 5, 4, 5, 4 – 4,4
Може се испричати интересантна прича (не 0, има изванзвестан потенцијал 1–3, да 4–5)	4, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5 – 4,9
Поседује особине које га диференцирају од околних културних добара (слабо се разликује 0, у одређеној мери 2–3, значајно се разликује 4, у великој мери се разликује 5)	4, 5, 4, 4, 3, 4, 4, 4, 4, 4 – 4
Привлачност за посебне потребе (не 0, има изванзвестан потенцијал 1–3, да 4–5)	3, 3, 4, 3, 3, 3, 4, 3, 4, 3 – 3,3
Усклађеност са осталим туристичким производима на дестинацији (не 0, има изванзвестан потенцијал 1–3, да 4–5)	5, 3, 4, 4, 3, 4, 3, 3, 3, 3 – 3,5
Развијеност туризма у окружењу (ниска 0, постоји у извесној мери 1–3, висока 4–5)	4, 3, 4, 3, 4, 3, 3, 3, 2, 3 – 3,2
Дестинација се асоцира са културом (слабо 0, у извесној мери 2–3, изражен 4–5)	5, 4, 4, 3, 5, 4, 5, 4, 4, 3 – 4,1
Укупна оцена	35,9

Приступ културном добру – Тврђава се налази на неколико минута хода од центра Смедерева, које је седиште истоимене јединице локалне самоуправе. Смедерево је од Београда, највећег емитивног и рецептивног центра Републике Србије, удаљено 60 km, а од ауто-пута Е-75, најзначајнијег саобраћајног правца у земљи, 15-ак километара. Велика компаративна предност је положај тврђаве на самој обали Дунава, који представља паневропски коридор 7 и најпрометнију трасу за речна крстарења у Европи.

Транспорт од емитивног центра до културног добра – Главна аутобуска станица у Смедереву налази се у строгом центру града, у непосредној близини Смедеревске тврђаве. Аутобуси на релацији Смедерево – Београд

саобраћају више пута дневно, тако да је овај вид саобраћаја најразвијенији. Осим Београда, директна аутобуска линија успостављена је с још неколико градова (Пожаревац, Ниш, Нови Сад). Железнички саобраћај је слабије развијен, па су једине линије Смедерево – Лапово и Смедерево – Пожаревац. До Београда не постоји директна линија. Потенцијално велики значај за повећање промета туриста има туристички пристан на Дунаву, отворен 2017. године. Ипак, овај пристан представља привремено решење. Идеја је да се на месту садашње теретне луке у центру града, која служи за претовар руде и производа смедеревске железаре, уреди модерно пристаниште.

Близина других атракција – Градско језгро Смедерева са својим туристичким атракцијама представља туристичку вредност најближу Смедеревској тврђави, јер се растојање између њих може савладати пешке. Остале туристичке вредности су на већој удаљености, а међу њима би требало издвојити Виминацијум, град Пожаревац, али и утврђење Рам. Реч је о комплементарним туристичким вредностима.

Услугне погодности – У туристичкој понуди мањка простора за паркирање и информативних табли за посетиоце. Такође, у оквиру комплекса Смедеревске тврђаве није могуће купити освежење или храну. С друге стране, асортиман услуга у центру Смедерева је задовољавајући и разноврсан. Свакако да би пажњу требало усмерити на проширивање понуде сектора за пружање услуга смештаја, али и обнову туристичке сигнализације.

Табела 3 – Субиндикатори од значаја при дизајнирању туристичког производа

Туристички сектор	
Фактори од значаја при дизајнирању туристичког производа	
Субиндикатори	Оцена
Приступ (није дозвољен 0, ограничен приступ 1–2, дозвољен приступ 3–4)	4, 4, 4, 4, 3, 4, 3, 4, 4, 4 – 3,8
Саобраћајна повезаност (тешка доступност 0, олакшана доступност 1–2, одлична доступност 3)	3, 2, 2, 3, 2, 3, 2, 2, 3, 2 – 2,4
Близина других културних атракција (веома удаљено 0, олакшан је приступ 1–2, растојање се може брзо прећи пешке 3)	2, 2, 3, 3, 2, 2, 3, 2, 3, 3 – 2,5
Услугне погодности (слабе 0, адекватне 1–2, добре 3–4, одличне 5)	3, 1, 2, 4, 3, 3, 4, 2, 3, 3 – 2,8
Укупна оцена	11,5

Сабирањем просечних оцена субиндикатора туристичког сектора добија се вредност која износи 47,4, што указује на високу привлачност Смедеревске тврђаве.

Сектор менаџмента културној добри

Естетска вредност – За разлику од других утврђења, који су изгубили своје некадашње првобитне средњовековне структуре због накнадних модернизација, Смедерево је сачувало свој аутентичан облик који су му дали првобитни градитељи. О великој естетској вредности говори чињеница да се овај локалитет налази под заштитом од 1946. године, а од 1979. године добија статус споменик културе од изузетног значаја.

Историјска вредност – Смедеревска тврђава била је поприште бројних и бурних историјских догађаја, која је упркос немилим и деструктивним освајањима успела да очува свој првобитан корпус и положај на Дунаву, те данас упознаје своје посетиоце са динамичношћу своје прошлости.

Едукациона вредност – Смедерево и Смедеревска тврђава два су појма која се не могу одвојено посматрати, јер их прожима заједничка историја. Као често одредиште дечијих и школских екскурзија, у Смедереву је могуће осим тврђаве видети заштићено стабло Карађорђевог дуд, храм Светог Георгија, цркву Успења Пресвете Богородице, градски музеј, Галерију савремених уметности и др. Сви атрибути налазе се у функцији едукације посетилаца.

Научноистраживачка вредност – Запослени у ЈП „Смедеревска тврђава“ истичу да је локалитет у потпуности истражен, тако да потребе за даљим истраживањима не постоје. У Малом граду извршени су сви неопходни радови како би се локалитет заштитио, док се радови на конзервацији и рестаурацији Великог града одвијају, али изузетно спорим темпом.

Табела 4 – Субиндикатори културној значаја

Сектор менаџмента културних добара	
<i>Културни значај</i>	
Субиндикатори	Оцена
Естетска вредност (ниска 0, средња 1, висока 2)	2, 2, 2, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 2 – 1,4
Историјска вредност (ниска 0, средња 1, висока 2)	2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2 – 2
Едукациона вредност (ниска 0, средња 1, висока 2)	2, 2, 2, 2, 1, 2, 2, 2, 2 – 1,9
Научноистраживачка вредност (ниска 0, средња 1, висока 2)	2, 2, 1, 2, 1, 1, 1, 1, 1 – 1,3
Друштвена вредност (ниска 0, средња 1, висока 2)	2, 2, 2, 1, 2, 2, 1, 2, 1, 2 – 1,7
Јединственост културног добра (уобичајена културна добра исте врсте 0, мање уобичајена културна добра исте врсте 1, ретка културна добра исте врсте 2, уникатна културна добра исте врсте 3)	0, 2, 2, 3, 2, 2, 3, 3, 2, 2 – 2,1

Репрезентативност на дестинацији (слаба 1, добра 2–3, одлична 4)	4, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3 – 3,1
Укупна оцена	13,5

Друштвена вредност – Данас Смедеревска тврђава представља велики градски парк који је стедиште деце, младих, особа средњих година и пензионера. У комплексу се током године одржавају бројне манифестације које привлаче како домицилно становништво, тако и грађане других градова Републике Србије.

Јединственост културног добра – Смедеревска тврђава сматра се јединственим спомеником културе по површини коју обухвата, типу градње и очуваности првобитног изгледа коју је добила средином 15. века.

Репрезентативност на дестинацији – Захваљујући свом неизмењеном облику, величини и положају, Смедеревска тврђава представља праву репрезентативност на дестинацији.

Осетљивост – Резултати спроведене анкете указују да Смедеревску тврђаву одликује прилична осетљивост, што је у директној вези са ратном историјом и данашњом наменом тврђаве. Представљајући место свакодневног окупљања становништва, а поготово место одржавања манифестација, изложена је континуираним притисцима и свака неконтролисана активност могла би довести до додатних оштећења.

Стање репарације – У Малом граду комплекса Смедеревске тврђаве извршена је конзервација и рестаурација, захваљујући којима стичемо репрезентативнију слику првобитног изгледа. Велики град је прилично запуштен. Започете су акције рестаурације зидина и бедема, али њихов ток иде изузетно спорим темпом.

План управљања – Комплекс се налази под окриљем Регионалног завода за заштиту споменика културе Смедерево које је донело План намене простора и објеката Смедеревске тврђаве 1997. године. Међутим, запослени у ЈП „Смедеревска тврђава“ истичу да се имплементација овог плана често не спроводи на адекватан начин.

Мониторинг и одржавање – Активности одржавања површина Смедеревске тврђаве у домену је рада ЈКП „Зеленило и гробља“. Извршеном валоризацијом уочено је добро одржавање комплекса Смедеревске тврђаве.

Потенцијал за инвестирање – Смедеревска тврђава поседује изузетан потенцијал за инвестирање који, нажалост, још увек није препознат у стратешким документима, нити се предузимају адекватне активности. За почетак, требало би уредити приступе тврђави са копна и обале, а потом посвети се детаљнијем уређењу Великог града.

Могућност негативног утицаја посетилаца на физичко стање културног добра – постоји само у случају енормног броја посетилаца за време одржавања најпосећенијих манифестација.

Могућност негативног утицаја модификације на физичко стање културног добра – ова могућност би постојала уколико се конзерваторски и рестаураторски радови не изводе на начин којим се чува и штити културно добро.

Табела 5 – Субиндикатори робусности

Сектор менаџмента културних добара	
<i>Робусности</i>	
Субиндикатори	Оцена
Осетљивост (велика 0, прилична 2–3, није осетљиво 4)	3, 2, 2, 3, 2, 3, 2, 3, 3, 4 – 2,7
Стање репарације (слабо 0, донекле извршено 1, добро 2–3, одлично 4)	3, 1, 2, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 2 – 1,4
План управљања (нема плана 0, у припреми је 1–4, постоји 5)	4, 1, 0, 0, 0, 0, 0, 0, 0, 0 – 0,5
Мониторинг и одржавање (слабо 0, донекле 1–2, добро 3–4, одлично 5)	4, 2, 3, 4, 3, 3, 5, 4, 4, 4 – 3,6
Потенцијал за инвестирање (слабо 0, адекватан 1–2, добар 3–4, одличан 5)	4, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5 – 4,9
Могућност негативног утицаја посетилаца на физичко стање културних добара (велика могућност 1, средња могућност 2–4, мала могућност 5)	4, 4, 3, 5, 3, 4, 5, 4, 3, 5 – 4
Могућност негативног утицаја модификације на физичко стање културних добара (велика могућност 1, средња могућност 2–4, мала могућност 5)	4, 2, 5, 4, 3, 3, 5, 3, 5, 4 – 3,8
Укупна оцена	20,9

Сабирањем просечних оцена субиндикатора сектора менаџмента културних добара добија се вредност која износи 34,4, што указује на средњу осетљивост културних добара и средњу културну вредност.

Када се у корелацију ставе укупне оцене сектора тржишне привлачности (47,4) и сектора менаџмента културних добара (34,4) на „матрици тржишне привлачности/робусности“ Смедеревска тврђава смешта се у ћелију М (2,3).

Закључак

Испитивањем одговарајућих субиндикатора Хилари ду Крос модела, утврђена је туристичка вредност Смедеревске тврђаве, тј. закључује се да ово културно добро има изузетно повољне услове и потенцијал за укључивање у туристичко привређивање. У перспективи, то је од великог значаја за остваривање читавог низа економских и ванекономских ефеката за локалну заједницу, али и за саму тврђаву. Ипак, Смедеревска тврђава није довољно туристички валоризована, нити туристички активирана, иако

својим атрибутима може привући разноврсну домаћу и страну туристичку клијентелу.

У процесу туристичке валоризације Смедеревске тврђаве треба имати у виду две важне чињенице. Прво, уочава се повољан туристичко-географски положај у односу на зоне и локалитете изузетне туристичке атрактивности, на просторе са високим нивоом туристичке тражње и на правце туристичких кретања. Због тога, туристичко-географски положај представља велики потенцијал за развој свих делатности које спадају у комплекс туризма. Друго, Смедеревска тврђава поседује посебне атрибуте туристичке привлачности, који често могу да утичу на интензитет развоја туристичких активности у дестинацијама у знатно већој мери него квантитет и квалитет угоститељских услуга (Јовичић, Бранков, 2009).

Очување културне баштине и инвестирање у културно наслеђе тесно је повезано с развојем туризма, јер однос на релацији култура – туризам све више добија на значају приликом планирања одрживог развоја. Таква сарадња омогућава заштиту јавног добра с једне стране, а с друге стране остваривање економског успеха, о чему треба посебно водити рачуна приликом развоја туристичке привреде. Културне вредности су важан елемент обogaћивања туристичке понуде одређене дестинације.

За побољшање туристичке понуде Смедеревске тврђаве и за боље коришћење ресурса којима располаже, неопходно је осмислити додатне садржаје, што би омогућило већу комплементарност са атракцијама у околини, повезало физичко-географске и антропогене вредности и ојачало туристичку понуду. Такође, веома је важно побољшати комуникацију са локалном заједницом. При дефинисању туристичке понуде, обавезно треба водити рачуна да је она у складу с осетљивошћу културног добра. Један од главних задатака у будућем периоду биће израда плана управљања тврђавом, који ће омогућити планско спровођење мониторинга и одржавања, али и стварања одрживог и барем делимично самосталног система финансирања. Посебно комплексан проблем с којим се суочава менаџмент Смедеревске тврђаве јесте непрепознатљивост Србије на туристичкој мапи Европе, што је делимично ублажено препознатљивошћу Дунава као пловног пута и друге по дужини европске реке. Постојеће слабости се могу отклонити доследним спровођењем планова развоја туризма, успостављањем чврсте сарадње између носилаца понуде и јавног сектора, као и изградњом професионалног односа према туристичком производу. Од велике важности ће бити и општа економска ситуација у земљи и едуковање кадрова који ће омогућити израду адекватних пројеката неопходних за добијање новца из приступних фондова ЕУ.

Захвалност

Овај рад представља резултат истраживања на пројекту бр. 176008, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Литература

- [1] Белиј, С., Илинчић, М., Белиј, Ј., Белиј, М. (2014). *Одрживо планирање и пољитика развоја туризма на примеру средњовековних тврђава на Дунаву*. „Гласник Српској географској друштва“, XCIV (3), 69-82.
- [2] Берић, Д., Ивков-Цигурски, А., Томић, Н. (2012). *Туристичка валоризација римској царској града Феликс Ромулијана*. „Гласник Српској географској друштва“, 92 (3), 131-143.
- [3] Бесермењи, С., Марковић, С., Јовичић, Д. (2010). *Туристичка валоризација сакралних објеката грађених у стилу рашке школе*. „Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду“, 58, 93-110.
- [4] Bruschi, V.M., Cendrero, A. (2005). *Geosite evaluation. Can we measure intangible values?* “Il Quaternario”, 18, 293-306.
- [5] Coratza, P., Giusti, C. (2005). *Methodological proposal for the assessment of the scientific quality of geomorphosites*. “Il Quaternario”, 18, 307-313.
- [6] Ćurčić, S. (2013). *Visible and invisible aspects of building the fortified palace of Smederevo and its historical significance*. “Recueil des travaux de l’Institut d’études byzantines“, L, 835-851.
- [7] Demonja, D. (2011). *Kulturni turizam: Hrvatska iskustva*. „Antropologija“, 11 (1), 181-205.
- [8] Du Cros, H. (2000). *Planning for Sustainable Cultural Heritage Tourism in Hong Kong*. „Final Report to the Lord Wilson Heritage Trust Council“, SAR.
- [9] Du Cros, H. (2001). *A new model to assist in planning for sustainable cultural heritage tourism*. “International Journal of tourism research“, 3, 165-170.
- [10] Јовичић, Д., Бранков, Ј. (2009). *Туристичке атракције – кључни елементи туристичке ресурсне основе*. „Гласник Српској географској друштва“, 89 (1), 3-20.
- [11] Lečić, N., Mitković, P., Manić, B. (2017). *Tourist valorisation of medieval fortress along the Danube river: from the Serbian perspective*. “Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering“, 15 (3), 465-475.
- [12] Марковић, Ј., Петровић, М. (2012). *Туристичка валоризација археолошкој налазишта „Виминацијум“ према моделу Хилари ду Крос*. „Зборник радова Деларманана за географију, туризам и хотелијерство“, 41, 248-262.
- [13] Миленковић, Ј. (2018а). *Антропотиени појеницијали Града Лесковца у функцији развоја културној туризма*. “Лесковачки зборник“, LVIII, 317-337.

- [14] Миленковић, Ј. (2018б). Валоризација културних туристичких вредности прагској језири Ниша по моделу Хилари ду Крос. „Гласник Српској географској друштва“, 98 (2), 147-173.
- [15] McKercher, R., Ho, P. (2006). *Assessing the tourism potential of smaller cultural and heritage attractions*. „Journal of Sustainable Tourism“, 14, 473-488.
- [16] Павловић, Д. (2001). *Наша културна добра и туризам*. Београд: НИП „Туристичка штампа“.
- [17] Рапчић-Комбол, Т. (2006). *Kulturno nasljeđe i turizam*. „Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin“, 16-17, 211-226.
- [18] Ромелић, Ј., Марковић, С. (1994). *Туристичка географија Југославије*. Нови Сад: Природно математички факултет, Институт за географију.
- [19] Pralong, J. P. (2005). *A method for assessing the tourist potential and use of geomorphological sites*. „Géomorphologie: Relief, processus, environnement“, 3, 189-196.
- [20] Reynard, E., Fontana, G., Kozlik, L., Scapozza, C. (2007). *A method for assessing “scientific” and “additional values” of geomorphosites*. „Geographica Helvetica“, 62, 148-158.
- [21] РЗЗЗКС (2018). Регионални завод за заштитиу споменика културе Смедерево. Преузето са <http://spomenickulture.org.rs/sr/kulturna-dobra/smederevska-tvr-ava>
- [22] Станковић, С. (2003). *Туризам – заштитиа и валоризација*. Београд: Српско географско друштво.
- [23] Станковић, С. (2012). *Туристичке дестинације*. Београд: Завод за уџбенике.
- [24] Станковић, С. (2013). *Туристичка географија Србије – правци туристичких ишовања*. Београд: Српско географско друштво.
- [25] Станојловић, А., Ђурчић, Н., Павловић, Н. (2010). *Туристичка валоризација локалитетиа „Лазарев праг“ у Крушевцу*. „Зборник радова Географској инститишутиа «Јован Цвијић» САНУ“, 60 (2), 77-92.
- [26] Stamenković, I. (2005). *Mogućnost primene matrice tržišne privlačnosti-robustnosti: studija slučaja na primeru kulturnog turizma Spomen zbirke Pavla Beljanskog u Novom Sadu*. „Turizam“, 9, 120-123.
- [27] Visit Serbia (2018). *Smederevska tvrđava*. Преузето са http://www.visitserbia.org/srpski/destinacije/kultura/tvrđave_u_srbiji/3350-smederevska-tvrđava.html
- [28] Visit Smederevo (2018). *Smederevska tvrđava*. Преузето са <https://www.visitsmederevo.com/index.php/post/2/Smederevska-tvr%C4%91ava>

MSc Vladimir Malinić, PhD student
MSc Jelena Milenković, PhD student
*Faculty of Geography
University of Belgrade, Serbia*

VALORIZATION OF SMEDEREVO FORTRESS IN THE FUNCTION OF THE CULTURAL TOURISM DEVELOPMENT

Abstract: *Cultural heritage reflects the history of the culture of one nation's life, as well as the socio-historical circumstances in which this heritage is created. Its function lies in the development of cultural tourism, where both culture and tourism have appropriate effects. The development of tourism generates income that focuses on the preservation, protection and promotion of cultural heritage, but also raises awareness of the importance of culture in the local community. The Smederevo fortress was the cultural, spiritual and literary center of Serbia during the rule of Despot Đurađ Branković, and nowadays it is an immovable cultural property of great importance and a witness to the rich history of Serbia. In order to recognize the potentials of the Smederevo fortress, tourist valorization was carried out according to the Hilary du Cros model. The essence of this model is reflected in the recognition of the possibility of including cultural heritage in the sustainable development of tourism.*

Keywords: *cultural heritage, Smederevo fortress, tourist valorization, Hilary du Cros model.*

Саша Миљковић, почасни конзул Републике Француске у Нишу*

Др Дуња Половина**

Факултет за културу и медије
МегаТренд универзитет, Београд, Србија

ВАЛОРИЗАЦИЈА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА КАО СРЕДСТВО ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА НА ЛОКАЛНОМ НИВОУ *Студија случаја: Град Ниш*

Апстракт: Развој нових технологија и популарне културе довео је до тренутне стајнације у погледу медијске посвећености промоцији културног наслеђа Србије и српског народа. Промоција подразумева валоризацију како историјске, тако и културне баштине. Када причамо о валоризацији културног наслеђа, причамо о различитим активностима које крећу од самих споменика, преко низа служби и институција које су укључене у њихов живот, очување и одржавање до присвајања историјског и културног значаја за локалну заједницу. Чињеница је да Град Ниш обилује културно-историјском баштином, те је циљ да се овај град представи и промовише на сајмовима широм света. Медији могу бити од велике помоћи у смислу едукације не само посетилаца из других земаља, већ и у подстицању локалног становништва да се боље упозна са споменицима и знаменитостима и њиховим историјским контекстом, као и да сојствено културно-историјско наслеђе посматра као прилику за сојствени економски развој, односно одрживи развој заједнице.

Овај рад бави сестражењем развоја културе Републике Србије на примеру валоризације културног наслеђа Града Ниша применом европске ознаке квалитета *Qualities***, као и адекватне, обавезне и концизне методологије преношења знања, где се у обзир узима и историјски и економски значај у сврхе развоја локалног туризма и прихода који се могу остварити на тај начин.

* sacha.miljkovic@gmail.com

** dpolovina@megatrend.edu.rs

Кључне речи: Валоризација, култура, Qualities, мегаци, наслеђе, одрживи развој

Увод

Култура представља оно што јесмо и оно што обликује наш идентитет а културно наслеђе које чини литература, уметност и споменици културе, као и занати, обичаји и национална кухиња, представља кичму једне културе. Културно наслеђе представља културну вредност једног народа, сведочи о његовој историји и идентитету, и утиче на развој друштва, а начин на који се једно друштво односи према свом културном наслеђу утиче на начин на који ће их се потомци сећати, стога је брига о културном наслеђу морална обавеза сваког друштва. Што је наслеђе очуваније, то је отвореније према спољним утицајима и омогућава лакше разумевање другачијег идентитета од свог матичног. Стављање културе у срце развојних политика представља битну инвестицију у будућност и предуслов је за успешну глобализацију засновану на вредновању културне разноликости.

„Одрживи развој је развој који задовољава потребе садашњице, не доводећи у питање способност будућних генерација да задовоље властите потребе“ [1]. Традиционални концепт одрживог развоја који укључује три основне димензије: еколошку, економску и социјалну, од скора је обogaћен кроз Агенду 2030 Уједињених нација за одрживи развој који културу ставља у оквиру циљева одрживог развоја који се односе на образовање, одрживе градове и заједнице, безбедност хране, економски раст, одрживу потрошњу и производњу и мирољубиво и инклузивно друштво.

Култура има значајну улогу у постизању одрживог развоја, смањењу сиромаштва и инклузивном економском расту. Културно наслеђе је веома важна вредност за регионе, градове, друштва и заједнице. Културни пројекти и активности у области културе чине град атрактивнијим, док креативна индустрија може бити јак покретач урбаног развоја.

Култура има веома важну улогу у креирању радних места и економском расту, посебно у секторима туризма, креативне индустрије, иновација и едукације. Креативна индустрија бележи највеће стопе раста на глобалном нивоу, чак и у време финансијске кризе а културни туризам је једна од главних привредних грана Европе.

У оквиру овог истраживања, подразумева се да је ултимативни циљ развој туристичких ресурса, која су стратегијом на градском нивоу обележена као: градски одмори, специјални интереси, здравствени туризам, пословни туризам, догађаји, кружна путовања и планине. Компаративним приступом увиђа се знатна предност града Ниша у смислу културно-исто-

** Quality (енг.)- квалитет, cities (енг.) - градови

ријског наслеђа (античко богатство, споменици), бројне манифестације, а и менталитет људи специфичан за ово поднебље.

Међународна сарадња Града Ниша у области културе

Као приоритет у процесу туристичког развоја одређене локације свакако се поставља међународна сарадња. Од велике је важности да град који је трећи по величини у Републици Србији има одговарајући департаман који се бави консултативним договорима и координира међународну сарадњу у области културе и промоције на инсостраним сајмовима. Досадашња форма међународне сарадње, чији су носиоци Нишки културни центар и Галерија савремене ликовне уметности, осликава се у организацији међународних манифестација где се Град Ниш традиционално појављује као домаћин. Важно је поменути Интернационалне хорске свечаности, Књижевна колонија Сићево, Фестивал глумачких остварења и друге.

Приликом израде стратегије припреме за горенаведене догађаје, треба посебно обратити пажњу на менаџмент у медијима, који су задужени да обезбеде видљивост града Ниша и на локалном, а и на међународном окружењу. Битно је учврстити међународну сарадњу у области културе, јер се локални буџет свакако ревитализује кроз јачање контакта са амбасадама и међународним културним центрима.

Европска ознака квалитета *Qualicities*

Установљена 1997. године, на иницијативу пет градова оснивача² оформљена је Алијанса европских градова културе (*Alliance de Villes Européennes de Culture - AVEC*) са циљем да се успостави механизам сарадње и размене добрих искустава и праксе у области валоризације градитељског наслеђа. Три године по оснивању, представници градова чланица АВЕК усвојили су Европску повељу градова и подручја културе и баштине којом су се обавезали да сва будућа деловања на очувању, презентацији и популаризацији културног наслеђа буду подређена циљевима оживљавања наслеђа намењеног свима, наслеђа које ће бити место сусрета и културних размена и као једног од покретача одрживог развоја заједница.[2]

Савет Европе препознао је мрежу АВЕК као ефикасног лидера, који претвара потенцијал градитељске баштине у „извор локалног развоја и, при том, ствара потребне алате, методе и индикаторе за добре праксе у области

² Печуј (Мађарска), Оломук (Република Чешка), Тур (Француска), Толедо (Шпанија) и Косенца (Италија)

одрживе употребе територијалних ресурса“³. Од 2012. године, АВЕК је означен као „међународна експертиза француских локалних власти“ од стране француског Министарства за спољне послове за тему „Одрживи развој и унапређење култура и наслеђа“ . Од 2015. године, мрежа АВЕК такође постаје званични партнер УНЕСКО-а.

У том смислу, чланице АВЕК су, у оквиру пројекта суфинансираног средствима европског програма ИНТЕРЕГ IIIЦ, развиле су европску ознаку квалитета политике за управљање градитељским наслеђем под називом Qualicities. Приступ Qualicities посебно наглашава развој вештина особља, трансверзалну природу јавних услуга и синергију створену унутар заједнице са пословним субјектима, грађанима и јавним службама.[3]

Овај алат, који има за циљ континуирано побољшање квалитета активности, услуга или производа заједница, а који се заснива на стварању заједничких референци добрих пракси, данас омогућава градовима да се диференцирају и да своје напоре учине препознатим од стране грађана и посетилаца.

Кроз адекватну едукацији запослених, умрежавање и унапређење комуникације јавних служби и ојачавање симбиотичких веза између пословних субјеката, грађана и јавних служби, приступ Qualicities за циљ има диференцијацију локалних заједница као целина специфичних културно-историјских вредности које су позитивно вредноване од стране становника и посетилаца. Да би се достигли стандард и успоставили европску ознаку квалитета, градови културе морају да се ангажују и поштују параметре квалитета који се састоје од бројних критеријума и захтева описаних у књизи стандарда Qualicities. У истој детаљно су описане и области деловања, укључујући и унапређење вештина и специфичних знања, унапређење система управљања баштином, побољшање сигнализације, омогућавање приступачности, организацију културних догађаја, унапређење комуникације са заједницом и циљаном публиком, подршку развоја друштвених активности и друштвеног живота, заштиту животне средине, уз низ препорука за њихово константно побољшавање.

Чланство Града Ниша у АВЕК

Град Ниш је један од најстаријих градова на Балкану, трећи по величини у Србији, највећи град југоисточне Србије који располаже разноврсним градитељским и природним наслеђем чије су вредности неоспориве.

Изражена економска криза која је обележила протекли период, континуирани недостатак средстава за планиране акције заштите и презентације културно-историјске баштине, у великој мери су онемогућили или

³ Даније Теронд, заменик директора одељења за културну и природну баштину при Савету Европе. <http://www.qualicities.org/~polesud/fichiers/Qualicities-User-guide-GB.pdf>

ограничили правовремено стручно, превентивно и оперативно ангажовање, одређивање одговарајућих режима заштите, као и услова одржавања, презентације, тумачења и коришћења непокретних културних и природних добара града. Тренутно стање у коме се та добра налазе одраз је неповољних утицаја економских, друштвених и политичких прилика на развој града. Октобра 2009. године, Град Ниш је постао члан Асоцијације европских градова културе - АВЕК чиме је испољио вишегодишњу тежњу да презентацији локалног градитељског наслеђа придода димензију интернационалне видљивости.

Чланство у мрежи омогућило је размену искустава и специфичних знања са градовима сличне структуре градитељског наслеђа. Дебате чланова мреже на тему друштвеног, културног, економског и еколошког аспекта наслеђа за циљ имају обogaћивање базе позитивних искустава како би модерне градитељске интервенције биле у хармонији са наслеђеним.

Културно-историјско наслеђе Града Ниша препознато је од стране домаћих и страних стручњака као потенцијални ресурс локалног економског, културног и друштвеног развоја. Потписивањем Европске повеље градова и подручја културе и баштине, град Ниш је прихватио обавезу дугорочног ангажовања на заштити градитељског наслеђа са циљем резервације споменичких вредности објеката не само зарад њихове одрживе експлоатације, већ и зарад обавезе да се градитељска баштина као културолошко сведочанство прошлости остави у наслеђе будућим генерацијама. [4]

Примена методологије Qualicities у Граду Нишу

У оквиру процеса побољшања валоризације Ниша као града културе и историје усвојени су следећи циљеви: усвајање Qualicities методологије као основне методологије у процесима доношења · спровођења одлука на нивоу Града Ниша, установа културе, локалних институција и установа, локалних удружења и градских општина, као и интегрисање процеса Qualicities у све акције залагања града у имплементацији локалне Агенде 21.

Да би лакше идентификовао правце будућег деловања, Град Ниш је, окупивши представнике градских установа, институција и свих референтних страна које су укључене у управљање градитељским наслеђем, формирао Локални одбор Qualicities. Овом телу поверен је задатак идентификовања обима и конкретних споменика градитељског наслеђа који ће стандардизацијом бити обухваћено и евалуације тренутног стања у односу на критеријуме књиге стандарда, референтног алата методологије Qualicities.[5]

Културно-историјско наслеђе Града Ниша је више од скупа покретног и непокретног наслеђа. Оно је богата прича којом се, из генерације у генерацију, поколењима преноси идентитет средине са свим њеним специфично-

стима. С обзиром на цивилизацијску слојевитост културне баштине Ниша и чињеницу да је она траг мешања и сукцесивних доприноса који су обликовали карактер града, одлучено је да ниједан период историјског развоја града не буде занемарен, нити искључен у свим будућим кампањама представљања градске баштине и одређивања његовог визуелног идентитета.

При састављању листе објеката градитељског наслеђа обухваћени стандардом апсолутни приоритет имала су, према категоризацији Закона о културним добрима, утврђена непокретна културна добра од изузетног и великог значаја, док су са листе непокретних културних добара одређени приоритети по принципу највеће одрживости. Основна тежња је била искористити локално културно-историјског наслеђе за унапређење економског, друштвеног и културног развоја уз поштовање европских стандарда квалитета у одрживом управљању баштином. Предлози идентификовани за реализацију ове тежње су: Проглашење градског језгра за просторну културно историјску целину и вредних градитељских дела XX века (нарочито у циљу смањења стихијских интервенција и даље деградације) и израда плана управљања и одређивања стараоца за непокретна културна добра.

Реалан пресек стања извршен је за сваки објекат појединачно и по историјско-тематским групама, према критеријумима Qualicities стандарда, коришћењем прецизно дефинисаног формулара за самоевалуацију. У израду реалног пресека стања укључене су надлежне институције и корисници идентификованих објеката. Основна тежње је била фаворизовање интегрисања савремене архитектуре у односу на наслеђено урбано окружење у укупан фонд градитељског наслеђа. У ту сврху су препознати следећи вишегодишњи пројекти заштите и ревитализације НКД⁴ и то : уређење и ревитализација Нишке тврђаве, ревитализација изгорелих атељеа у Тврђави, уређење и повезивање централног трга са Тврђавом, истраживање и уређење простора Палате са октогоном на Градском пољу и истраживање и уређење простора Археолошког парка Медијана

Образложења су поткрепљена техничком документацијом Завода за заштиту споменика културе Ниш, као и писаном и фото документацијом која је овим поводом реализована. Из детаљне анализе прикупљених података може се закључити да је стање конзервације већине објеката веома лоше, да су поједини чак и егзистенцијално угрожени. Већина посматраних непокретних културних добара је добро повезана градским превозом. Могуће је паркирање путничких возила близу свих споменика културе, али су паркинзи често урбанистички обликовани на такав начин да наружују општу слику ј визуре према споменику културе. У граду су малобројни паркинзи за бицикле и бицикличке стазе чиме се не поспешује принцип еколошког транспорта који стандард Qualicities препоручује. Приступачност за пешаке је добра, са

⁴ Непокретна културна добра

изузетком непокретних културних добара који су ван центра града. Моторни, аутомобилски и аутобуски саобраћај представља линијски извор загађења не само на магистралним саобраћајницама, већ и прометним саобраћајницама и раскрсницама унутар урбаног језгра Ниша. На овакву ситуацију утичу и неадекватно вођени саобраћајни коридори на подручју града и осредњи квалитет комуникација између централних делова општине и периферних позиција б. Такође, велики број проблема резултује из конкретних услова по типу: тесни профили улица којима није могуће проћи јавним-комуналним возилима, недостатак бицикличких стаза, недостатак ваљаних пешачких комуникација, паркинга и сл.

Путокази и остале ознаке сигнализације на српском и језицима ЕУ су ретки, ограничени на малобројне споменике културе. На самим локацијама углавном нема ознака и инфо табли. Путокази ка непокретним културним добрима постављени на прилазу Нишу, као и они у самом граду су малобројни. Чак ни на најзначајнијим НКД која се налазе у самом центру града табле које означавају њихов назив и обележавају заштићени статус су деградиране и не обнављају се. За мали број непокретних културних добара постоје брошуре штампане шездесетих година прошлог века које се по разумној цени продају у неким од заштићених објеката, док за највећи број објеката који су идентификовани као најамблематичнији не постоји било каква писана информација доступна на самом терену. Не постоји систем аудио и видео водича који би посетиоцима приуштили информације о НКД.

Стање приступачности особама са инвалидитетом је лоше, на највећем делу споменика културе нема рампи ни адекватних тоалета, приступне стазе су често на неодговарајући начин поплочане. Малобројне информације које су истакнуте на споменицима нису читке особама са визуелним и менталним инвалидитетима. Особље запослено у установама културе није едуковано ни систематски сензибилисано за комуникацију са особама са инвалидитетом.

Анимација посетиоца у Нишу је, када је у питању градитељско наслеђе је веома скромна. Дани европске баштине се не обележавају на одговарајући начин. Ретки су програми едукације и сензибилизације грађанства. У оквиру тарифне политике исти је третман локалног становништва и туриста, што не доприноси изградњи позитивног односа грађана Ниша према споменичком наслеђу које их окружује. Основна тежња јесте да се организују више тематских пешачких маршрута (античку, отоманску, ратна престоница, савремено градитељско наслеђе...). Пешачке маршруте ни на један начин нису обележене, не постоје ознаке стаза, не постоји штампани материјали са трасама кретања и основним подацима о НКД. Предлози за решавање уочених недостатака су: постављање информативних ознака на идентификованим пешачким комуникацијама, израда штампаног материјала са дескриптивно обележеним пешачким маршрутама и постављање

табли на маркантним позицијама у граду са јасно обележеним препорученим правцима кретања

Посматрана НКД презентована су на начин такав да не утичу, или веома мало утичу, на урбану ревитализацију околине. Малобројна су средства за развој туристичких капацитета и средства промоције споменика културе. Има занемарљиво мало културних манифестација које се односе на презентацију и популаризацију градитељског наслеђа. Јачањем контакта између установа културе, удружења и заинтересованих страна повећало би се тенденција израде заједничких пројеката презентације градитељске баштине и аплицирање за домаће и европске фондове. У оквиру коришћења непокретних културних добара заштита животне средине идентификована је као посебан проблем. Активности у оквиру решавања проблема рециклаже отпада, коришћења обновљивих извора енергије скоро да не постоје. Такође, ниједна од културних манифестација, по којима је Ниш иначе препознатљив, није организована по принципима еколошки одрживих догађаја према препорукама методологије Qualicities.

Препознавање постојеће и потенцијалне публике за дати обим наслеђа је извршена у сарадњи са установама које имају контакт са посетиоцима. Скицирање профила посетиоца и дефинисање приоритетних циљних група и циљева у односу на сваку од њих извршено је искуствено и према моделу европских партнера. Тако су се као циљне групе издвојили: грађани Ниша, стручна публика, туристи са српског говорног подручја, инострани туристи, ученици (предшколци, основци, средња школа, факултети) и особе са инвалидитетом. Посебна група на коју би, зарад успешности будућих пројеката било препоручљиво обратити пажњу у смислу едукације и сензибилизације, су запослени у градским службама, градским општинама и градским установама. Један од приоритета Града Ниша је подстицање педагошких активности зарад едукације младих, њихове сензибилизације на тему градитељског наслеђа и омогућавања да од најранијих година разумеју град у његовој цивилизацијској слојевитости и комплексности. У том смислу је нужно осмишљавање едукативног програма на тему градитељског наслеђа и успостављање редовних едукативних активности намењених публици школског узраста.

Град поседује више средстава комуникације која би, уз мање модификације имплементација Локалног плана напретка кроз одобравање средстава из градског буџета за најзначајније приоритете, одобравање пројеката и праћење постављених рокова у реализацији активности за поменути период обезбедиће коначно усвајање европске ознаке квалитета.

Закључак

У контексту опште глобализације, успех локалне заједнице (општине, града или регија) не зависи само од економског напретка, већ и од фактора који утичу на квалитет живота грађана. Један од тих фактора је и очување културно-историјског наслеђа. Савремени градови морају створити стимулативну средину за развој економије и друштва, такође морају обезбедити очување културних и историјских добара наслеђених од предака.

Ослањање на културну баштину као кохезивни друштвени фактор изискује ангажман педагогије као једне од метода, у смислу предавања и образовања локалног становништва, чиме се даље креира осећај припадности и заједничког циља. Активација младих и едукација је изузетно битна, јер су они управо кључна снага и покретач који треба припрему у смислу способности да препознаје споменике, основе историје и разлике главних обележја из различитих временских раздобља.

Напор Ниша да усвоји европску ознаку Qualicities показује јасну свест и одлуку да се развије глобални приступ деловања који не само да интегрише план заштите материјалног и нематеријалног наслеђа, него га и тумачи, презентује и користи на начин који унапређује одрживи развој локалне средине. Укључивање грађана у реализацију поменутих планова не само сто ће створити осећање припадности појединаца целини града као вишеслојног ткива цивилизацијског наслеђа, већ ће подстаћи формирање критичке свести и проактивно деловање грађана у односу на заједничку баштину.

Такође, прихватањем методологије Qualicities, Ниш је испољио тежњу да искорачи из устаљене перцепције културно историјског наслеђа као краткорочног извора прихода. Сталном бригом спровођењем програма за очување квалитета наслеђеног природног и културног окружење, на овај начин Град се заштитити интересе и обезбедити услове за развој будућих генерација.

Методологија Qualicities за град Ниш представља средство којим се жели постићи следећи циљ - Диференцијација локалних заједница као целине специфичних културно-историјских вредности позитивно вреднованих од стране становника и посетилаца.

Корист од употребе оваквог средства могу се дефинисати кроз следеће тезе:

- Јачање услова за одрживи локални економски развој који укључује целокупно становништво.
- Боља комуникација између актера = боља ефикасност
- Боље услуге становништву = бољи квалитет живота и већа привлачност за пословне субјекте, удружења, инвеститоре
- Боље услуге за посетиоце = задовољни посетиоци који комуницирају и доводе нове туристе.

Имплементација европске ознаке Qualicities омогућава не само побољшање ефикасности деловања свих актера од значаја за градитељску баштину, него доприноси укључењу Града Ниша у нову динамику одрживог развоја, а коначно, допринеће задовољству грађана и посетилаца.

Литература

- [1] World Commission on Environment and Development. 1987. Our Common Future, Oxford University Press
- [2] AVEC, Charte Européenne de Villes et Territoires de Culture, Arles, 2000.
- [3] Quality Method for a Sustainable Development of Historical Cities & Regions – Qualicities, <https://www.keep.eu/keep/project-ext/1770/QUALICITIES>
- [4] А. Мирић, С. Миљковић, ЛОQ, Локални план напретка Qualicities, Ниш, 2012.
- [5] Искуства и резултати у примени европског стандарда квалитета Qualicities на примеру града Ниша, Александра Мирић, дипл. инг. арх. - конзерватор, Зборник радова Локална самоуправа у планирању и уређењу простора и насеља, Београд, 2012.
- [6] Град Ниш (2012): Стратегија културног развоја Града Ниша, Ниш.

Saša Miljković, Honorary Consul of the French Republic in Niš
Dunja Polovina, PhD
Faculty of Culture and Media
Megatrend University, Belgrade, Serbia

VALORIZATION OF CULTURAL HERITAGE AS A MEANS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AT THE LOCAL LEVEL *Case study: City of Niš*

Abstract: *The development of new technologies and popular culture has led to the current stagnation in terms of media commitment to the promotion of the cultural heritage of Serbia and Serbian people. Promotion implies valorisation of both historical and cultural heritage. When we talk about the valorisation of cultural heritage, we consider various activities that range from the monuments itself, through a number of services and institutions involved in their life, preservation and maintenance to the acquisition of historical and cultural significance for the local community. The fact is that the City of Niš is rich in cultural and historical heritage, and the goal is to present and promote it at fairs around the world. The media can be of great assistance in terms of educating not only visitors from other countries, but also encouraging the local population to become better acquainted with the monuments and memorials and their historical context, and to view their own cultural and historical heritage as an opportunity for their own economic development, that is for sustainable community development.*

This paper deals with the strategy of developing the culture of the Republic of Serbia on the example of valorisation of the cultural heritage of the City of Nis using the European Quality label Qualicities, as well as an adequate, obligatory and concise methodology of transferring knowledge, taking into account historical and economic significance for the purpose of development of local tourism and income which can be accomplished in this way.

Keywords: *valorisation, culture, Qualicities, media, heritage, development*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85(=163.41)(497.11)(082)

316.75(=163.41)(082)

811.163.41(082)

316.774(497.11)(082)

НАУЧНА конференција Истраживање, представљање, заштита и очување културног наслеђа Србије и српског народа (4 ; 2018 ; Београд)

Култура и друштвени развој. 4, Зборник радова са 4. научне конференције Истраживање, представљање, заштита и очување културног наслеђа Србије и српског народа, Београд, 30. новембар 2018. / [уредништво Мирко Милетић, Маја Радонић]. - Београд : Мегатренд универзитет, Факултет за културу и медије, 2020 (Бор : Терција). - IV, 257 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 150. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-7747-629-8

а) Културна добра -- Србија -- Зборници б) Срби -- Културни идентитет -- Зборници в) Српски језик -- Зборници г) Србија -- Културна политика -- Зборници

COBISS.SR-ID 26109193

ISBN 978-86-7747-629-8